

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI
(İSLÂM TARİHİ) ANABİLİM DALI

TÜRK TARİHİNDE ŞECERE GELENEĞİ:
TÜRKMEN ŞECERELERİ ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Murat İLLİYEV

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI
(İSLÂM TARİHİ) ANABİLİM DALI

TÜRK TARİHİNDE ŞECERE GELENEĞİ:
TÜRKMEN ŞECERELERİ ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Murat İLLİYEV

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Eyüp BAŞ

Ankara-2010

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../20...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI
(İSLÂM TARİHİ) ANABİLİM DALI

**TÜRK TARİHİNDE ŞECERE GELENEĞİ:
TÜRKMEN ŞECERELERİ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Eyüp BAŞ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....	
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

Tez Sınavı Tarihi

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ	IV
GİRİŞ	VI
A. Araştırmanın Önemi, Yöntemi ve Sınırları	VI
B. Araştırmanın Kaynakları	VI
C. Şecere Kavramı ve Şecere Bilinci	VIII

I. BÖLÜM

TÜRKMEN TARİH YAZICILIĞINDA ŞECERE GELENEĞİ

A. Türkmenlerde Şecere Geleneğinin Ortaya Çıkışı	1
1. İslam Tarihçilerinin Şecereye Yaklaşımı	6
2. Türkmen Tarihinde Şecerenin Yeri Ve Önemi	11
a. Türk Tarihçilerinin Eserlerinde Şecere	28
b. Türkmen Tarihçilerinin Şecereye Verdikleri Önem	34
B. Ebu'l-Gazi Bahadır Han ve Daha Sonraki Türk (Türkmen) Şecereciliği	54
C. Çarlık Rusyası ve Sovyet Döneminde Şecereye Bakış	60
D. Bağımsızlıktan Sonra Şecere Geleneği	76
E. Türkmen Edebiyatında Şecere	79
1. Türkmen Şairlerine Göre Şecere ve Örnekler	79
2. Destanlarda Şecere Örnekleri	82
3. Türkülerde Şecere Örnekleri	94

II. BÖLÜM

TÜRKMENLERDE ŞECERE GELENEĞİNİN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATA ETKİSİ

A. Türkmen Boylarının Yerleşiminde Şecere Etkisi	97
1. Salurlar	97
2. Ersarılar	99
3. Tekeler	105
4. Göklenler	110
5. Yomutlar	114
6. Yazır	118
7. Alililer	119
8. Nohurlu	120
9. Yemreli	120
B. Türkmen Boylarında Sosyal Yapı	123
1. Şecerenin Hayata ve Yapılandırmaya Etkisi	130
2. Şecerenin Kültürel Hayata Etkisi	133
3. Türkmen Şeceresinin Milliyetçilik ve Kabileciliğe Etkisi	141
C. Türkmenistan Dışındaki Türkmen Boylarını Belirlemede Şecerenin Rolü	150

III. BÖLÜM	
GÜNÜMÜZ TÜRKMENİSTAN’INDA	
ŞECERE GELENEĞİNİN İZLERİ	
A. Türkmenistan Bayrağına Yansıyan Etnografi	157
B. Halıcılık ve Etnografi	159
C. Türkmenbaşı’nın Ruhname Kitabında Şecere	170
SONUÇ	178
ŞEKİLLER-TABLolar	183
KAYNAKÇA	185
ÖZET	193
SUMMARY	195

KISALTMALAR

- as. : aleyhisselam
Bkz. : Bakınız
Çev. : Çeviren
DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Haz. : Hazırlayan
İA. : Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
M.Ö. : Milattan önce
M.S. : Milattan sonra
nşr. : neşreden
ö. : ölüm tarihi
S. : Sayı
TDAY.: Türk Dil Araştırmaları Yayınları
ty. : baskı tarihi yok
Ü. : Üniversite
vb. : ve benzeri
vs. : vesaire
Yay :Yayınları
yy. : baskı yeri yok
s : Sayfa

ÖNSÖZ

Türk kavimleri, ilk çağlardan itibaren Asya'nın dört bir yanına dağılmışlardır. Daha sonraki asırlarda da Avrupa ve Afrika'ya kadar yayılarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu derece geniş bir coğrafyada kendilerine has kültürlerini ve hayat anlayışlarını korumuşlardır. Türk kavimleri, genellikle bağımsız yaşamışlardır. Fakat bir hanedan ortaya çıkıp da büyük bir devlet kurduğu zaman ona bağlanmışlardır. Bağlandıktan sonra durumlarında genel anlamda her hangi bir değişiklik olmamıştır. Bu bağlılık çerçevesinde varlıklarını sürdürmüşler ve ayrıca her topluluğun ya da boyun yaşadığı belirli bir alanı daima mevcut olmuştur.

Türkmenlerin, Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine girinceye kadar şecere kimliğine verdiği önemi ve buna her fırsatta sahip çıktıklarını biliyoruz. Rus hâkimiyetine giren Türkmenlerin tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Rusların sinsice kışkırtma taktikleri ve halkı değişime tabi tutmaları sonucu Türkmen boyları arasında farklılıklar ve bölünmeler başlamıştır. Bu uygulama sonucu pek çok Türkmen, Rusları, kendi halkından üstün görmeye başlamıştır. Hatta Sovyetler Birliği döneminde kendilerinin Rus asıllı olduğunu söyleyenler bile sıkça görülmüştür. Bu durum elbette bilgisizlikten ve biraz da yeni düzende yer edinebilme kaygısından ileri gelmiştir. Fakat Türkmenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra bu durumda olan insanlar, birkaç yıl gibi çok kısa bir sürede bu görüşlerinden tamamen vazgeçmişlerdir.

Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkede yaşayan Türkmenler için gerçek tarihi bilgileri araştırma fırsatı doğmuştur. Bu fırsatların hazırlanması ve gözden geçirilmesi için şüphesiz Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasında ve ilk Cumhurbaşkanı olan Türkmenbaşı'nın büyük gayretleri olmuştur. Türkmenbaşı, birçok konuda olduğu gibi, Türkmenlerin özüne dönmesi için büyük çaba harcamış ve başarılı da olmuştur.

Türkmenlerde milli tarih bilinci canlı tutan şecere geleneğini ele aldığımız bu çalışma, Önsöz, Giriş, üç bölüm ve Sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın önemi, yöntemi ve sınırları, araştırmanın kaynakları, şecere kavramı ve şecere şuuru hakkında bilgiler verilmiştir. Türkmenlerde şecereye verilen

önem, diğerk bir ifadeyle “*yedi atayı bilmek ve yedi*”, çeşitli inanç ve anlayışlardaki bazı örnekleriyle ele alınmıştır. Birinci Bölüm’de Türkmen tarih yazıcılığında şecere geleneğı ile Ebu’l-Gazi Bahadır Han çağı ve daha sonraki dönemlerde şecere, Rus hâkimiyetleri dönemlerinden Çarlık Rusya’sı ve Sovyetler Birliğı dönemlerinde şecere anlayışına bakış ele alınmıştır. Yine bağımsızlıktan sonraki şecere anlayışı ile Türkmen edebiyatında Türkmen şairlerine göre şecere, destanlarda ve türkülerde şecere örnekleri incelenmiştir. İkinci Bölüm’de Türkmen boylarının Türkmenistan Cumhuriyeti’ndeki yerleşiminde şecerenin etkisi ile şu anda nüfus bakımından büyük ve önemli görülen Türkmen boyları hakkında kısaca bahsedilmiştir. Şecere geleneğı ve anlayışının, Türkmen toplumuna sosyal ve kültürel alanlardaki etkisi ile Türkmen milliyetçiliğine ve kabileciliğine katkıları da değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkmenistan’da ve Türkiye’de yaşayan aynı boyların veya daha sonra isim değışikliğı olan boyların kısaca karşılaştırması ve yaşadığı bölgeler ele alınmıştır. Üçüncü Bölüm’de ise günümüzde Türkmenistan’da şecere geleneğinin izleri ve bunun Türkmenistan bayrağında ve halıcılığına yansıyan etnografik izleri ile Türkmenbaşı’nın Ruhname kitabında şecere çalışmalarından örnekler verilmiştir. Sonuç kısmında da tez çalışmasıyla ulaşılan kanaatler genel bir değerlendirmeye sunulmuştur. Çalışma yararlanılan kaynakların listelenmesinden sonra Türkçe ve İngilizce özetle tamamlanmıştır.

Türk-İslâm tarihi çerçevesinde ele almış olduğumuz ve özellikle Türkmenistan’daki Türkmen şecereleri alanındaki çalışmamızın, bu konuda yapılacak araştırmalara ışık tutmasını temenni ederiz. Söz konusu alanda bir adım daha yol alınması ve bu çalışmaların değerlendirilmesi bizleri mutlu edecektir.

Tez konusunun belirlenmesinde emeğı geçen Prof. Dr. Seyfettin Erşahin’e, daha sonra tez danışmanlığımı devralan ve çalışmamıza gece-gündüz demeden, zamanını ve bilgilerini esirgemedten yardımcı olan Doç. Dr. Eyüp Baş hocama ve emeğı geçen tüm arkadaşlarıma sonsuz şükranlarımı sunarım.

Murat İLLİYEY

Ankara. 2010

GİRİŞ

A. Araştırmanın Önemi, Yöntemi ve Sınırları

Türklerde şecere geleneği, her dönemde önemini korumuştur. Bu bakımdan Oğuz Türklerine mensup Türkmenlerde de bu anlayış tarih boyunca devam etmiştir. Aynı anlayış, Türkmenistan’da yaşayan Türkmen halkında özellikle bağımsızlıktan sonra toplumun her kesiminde değerini bulmuştur.

Araştırmamızın ana konusunu teşkil eden Türkmenlerde şecere geleneği ve buna verilen önem, tarihi belgelere uygun şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. Bu durum, çağdaş Türkmenistan toplumundaki Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği’nin milli ve manevi bünyede yaptığı tahribatı ortadan kaldırmak için de bir fırsat teşkil etmiştir. Böylece Türkmen toplumu, şecere geleneğine verdiği önemle milli kimliğini yeniden keşfetmeye başlamıştır. Bu durum, toplumun dinamiklerini olumlu yönde harekete geçirmiştir.

Araştırmada, tarihi kaynakların yanı sıra, çağdaş araştırmacıların çalışmalarından azami derecede istifade etmeye çalıştık. Çalışmamızda kaynakların titiz bir fişlemesini yaptık. Bu bilgileri ve fişleri, yerli yerine oturtabilmek için Türkiye’deki bilimsel araştırmalar ve çağdaş yaklaşımlar çerçevesinde tasnif ettik ve tümevarım yöntemini kullanarak uygun bir sonuca ulaşmaya çalıştık.

B. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmada faydalandığımız kaynaklar arasında *Divan-ı Lügati’t-Türk* önemli bir yer tutmaktadır.¹ Kaşgarlı Mahmut 1008 yılında dünyaya gelmiştir. Türkçe’nin Arapça’dan kelime haznesi ve anlam bakımından üstün olduğunu vurgulamak amacıyla *Divan-ı Lügâti’t-Türk* adlı şaheseri, XI. Yüzyılın ikinci yarısında kaleme almıştır. Eserde dilin zenginliğinin yanı sıra, çeşitli Türk kavimlerine ve Oğuzlara ait bilgiler mevcuttur. Kaşgarlı, 1075 yılında vefat etmiştir. *Divan-ı Lügâti’t-Türk*’ün yazılı

¹ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

nüshasının bulunarak, bilim dünyasına kazandırılmasını, Türkiyat alanında, hiç şüphesiz Orhun Kitabelerinden sonra en büyük tespit ve çaba olarak nitelendirenler de mevcuttur.

Şecere alanında yazılmış eserlere bakıldığı zaman Kaşgarlı'nın *Divan-ı Lügati't-Türk* adlı eserinden sonra Türklerin soy kütüğüyle ilgili yazılmış en önemli eser, Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* adlı eseridir. Dolayısıyla bu iki eser, Oğuz boylarından gelen Türkmenlerin soylarını ve boylarını anlatan en önemli kaynakları teşkil etmektedir.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han, 1603 yılında Urgenç'te dünyaya gelmiş ve 1663 yılında vefat etmiştir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, en önemli eserleri arasında bulunan *Şecere-i Türk (Sagara-i Turki)*'ü 1661 yılında, *Şecere-i Terâkime* de 1663-1664 yılları arasında yazmıştır.

Bilindiği gibi, *Şecere-i Terâkime* için Ebu'l-Gazi'ye Türkmen boyları arasında söylenen rivayetler ve hocaların, beylerin ellerinde bulunan şecere kaynaklık etmiştir. Ayrıca tarihî eserlerden de Reşidüddin'in *Câmiü't-tevârih*'indeki Oğuznâme'den yararlanmıştır.²

Reşidüddin Fazlullah'ın *Câmiü't-tevârih* adlı çalışmasının ikinci cildinde yer alan *Târih-i Oğuzhân ve Türkân* bölümü diğer bir Oğuznâme metnini oluşturmaktadır.

Diğer Oğuznâme metinleri ise baştan ve sondan eksik olan *Manzum Oğuznâme* ile Yazıcızâde Ali'nin *Târih-i Al-i Selçuk* adlı çalışmasındaki rivayettir.

Bunların dışında konuyla ilgili iki metinden daha söz edebiliriz: Bunlardan biri, *Câmiü't-tevârih*'in Doğu Türkçesi ile çevirisi olan *Câmiu't-tevârih-i Celâyiri* adlı metin; bir diğeri ise *Tevârih-i Cihân-güşâ'ın* Cengiz Han devrine ait olan kısmının, Arap harfleriyle Doğu Türkçesine çevirisi olan "Cengiz Han Tarihi Tercümesi"dir.³

Bu şecereelerde Osman oğullarının ataları Oğuz Kağan'a ve nihayetinde Hazreti Nuh'a ulaştırılır. Kısacası, şecereelerde dinî gelenekten kaynaklanan bir peygambere bağlama, millî gelenekten kaynaklanan Oğuz Kağan'a mensubiyet, kendisini ve üyesi bulunduğu milleti veya boyu meşrulaştırma töresinin bulunduğu

² Zuhal Kargı Ölmez, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara, 1996, 24.

³ Osman Fikri Sertkaya, "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülâhazalar", *TDAY-Belleten*, Ankara, 1995, 9.

görülür. Faruk Sümer, bu anlayışın diğer vakayinamelere de Yazıcızâde vasıtasıyla girdiğini ifade eder.⁴

Türk tarihçiliğindeki şecere örneklerinin yanı sıra, Rus müsteşriklerinden N. A. Kononov'un *Şecere-i Terâkime*'si, Türk bilim adamlarından Muharrem Ergin'in *Türklerin Soy Kütüğü*, Türkmen âlimlerinden Soltanşa Ataniyazovun *Türkmenlerin Nesil Daragty*, Mehmet Kılıç'ın *Türkmenlerin Nesil Ağacı* ve Türkmenbaşı'nın *Ruhnamesi*, Ağa Niyazi Begliyev'in *Türkmen Boylarının Tarih ve Etnografyası* Türkmen şecere geleneği alanında önemli eserlerdir.

C. Şecere Kavramı ve Şecere Bilinci

Şecere kelimesi Arapça terim olarak; “bitki, ağaç, söğüt” anlamına gelen “şecer” kökünden özne yapıcı “e” ekinin ilavesiyle meydana gelen bir kelimedir ve soy ağacı anlamındadır.⁵ Aynı şekilde şecere, “Bir kişinin veya bir ailenin en uzak atasından başlayarak, bütün kollarını belirten çizelge, soy ağacı, soy kütüğü, hayat ağacı” ya da “Bir şahsın mensup olduğu aileyi veya bir hükümdar ailesinin en uzak ceddinden başlayarak, bütün kolları ve evlâtlarını gösteren cetvel veya ağaç şeklinde şematik resim hakkında kullanılan bir tabirdir. Buna “Silsilenâme” veya “Ensab kütüğü” de denir.” şeklinde tarif edenler de vardır.⁶

Şecere; Arap kültüründe kabilelerin soyunu inceleyen bilim dalı için kullanılan bir terimdir. Ensâb, “soy” anlamına gelen neseb kelimesinin çoğuludur. Bir görüşe göre yalnız baba tarafından, diğer bir görüşe göre ise hem baba hem anne tarafından olan akrabalık bağına nesep denilir. Neseb, nüsbe ve nisbe kelimeleri, bir kabileye veya bir beldeye mensup olmayı da ifade eder.⁷ “Nesep şecerelerinin muhafaza

⁴ Faruk Sümer, “Osmanlı Devletinin Kurucusu Osman Gazi ve Devri İle İlgili Bazı Meseleler Hakkında Düşünceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.80, İstanbul, 1992, 20.

⁵ İbnü'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “Şecer”, Kahire, ty, 2197–2198.

⁶ Yakup Karasoy-Mustafa Toker, *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-Name*, Konya, 2005, 18.

⁷ Mustafa Fayda, “Ensab”, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, İstanbul 1995, XI, 244.

edilmesi” şeklinde tanımlanan ensâb ilmi, şecerede adları geçen kişilerle ilgili birçok tarihi malumatı da bir araya getirmektedir.⁸ Nesep bilgisi (ilmü’l-ensâb) konusunda uzmanlaşmış kimseye nessâb yahut nessâbe adı verilir. Nesep yakınlığı, ülke, meslek, sanat mezhep ve tarikat gibi hususlarla da ilgili olabilir.⁹

Araplar, Cahiliye devrinde olduğu gibi İslâmi dönemde de ensâb bilgisiyle temayüz etmişler ve Arap olmayanlara karşı bu bilgileriyle övünmüşlerdir. Bazı müellifler ensâb bilgisi için “ilim” kelimesini kullanmışlar, hatta bir kısmı bu ilmi “yüce ve üstün ilim” gibi ifadelerle tanımlamışlardır. Ensâb bilgisi Cahiliye devri Araplarının şiir, hitabet, eyyâmü’l-Arab ve ahhâr gibi kültürlerinin en önemli parçasıydı. Onların ensâb bilgisine verdikleri önem, içinde yaşadıkları siyasi ve sosyal şartların bir sonucuydu. Araplar, bir babadan geldiğine inanan insanların meydana getirdiği kabile esasına dayanan bir toplum yapısına sahiptiler. Daha çok erkek soyundan gelen akrabalık bağına (asabiyye) dayanan kabilede kan bağı önemli bir yer tutuyordu. Ensâb bilgisi, kendilerini koruyan ve bir araya getiren bir devletin bulunmayışının da tabii sonucu olarak kabile fertlerini birbirine bağlayan, çeşitli tehlikelerden koruyan ve başka kabile mensuplarından ayıran bir zırh gibi kabul ediliyordu. Araplar için nesebe bağlılık ve ona duyulan ihtiyaç, âdetâ bugünkü insanın kendi haklarını koruyan bir devlete ve bir vatana duyduğu ihtiyaç gibidir.¹⁰

Türkler pek çok soy ve kabilelere, oymaklara ayrılan büyük bir millettir. Bir kısmı şehirlerde ve köylerde, bir kısmı bozkırlarda ve çöllerde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Buna rağmen şecereler, bütün Türk unsurlarını birleştiren bir gelenek olarak öne çıkmıştır. Hakanlar, sultanlar, Beyler ve boy başkanları bu geleneğe büyük önem vermişlerdir. Türk kökenli olan halklar da kendilerini bir millet olarak bir başkanlığa veya saltanata bağlılığı tarih boyunca devam etse de zaman zaman bağlı bulunduğu hâkimiyete karşı çıktıkları da mümkün olmuştur. Hatta tarihe baktığımızda aynı Oğuz boyundan olan halkın birbirleriyle savaştıkları görülmüştür.

Türkmenlerin tarihine baktığımızda küçük boyların büyük boylara karışmış olduğunu, şimdi ise sadece büyük boyların birbirine karışmadan hayatlarını sürdürdüklerini görmekteyiz. Daha yeni yeni resmi etnik yapısı ve sosyolojisi,

⁸ Mustafa Fayda, “Ensab”, XI, 245.

⁹ Mustafa Fayda, “Ensab”, XI, 245.

¹⁰ Mustafa Fayda, “Ensab”, XI, 244-245.

Türkmenlerde boy farkının olmadığını, hatta Türkmen halkının sosyal bir toplum olmalarının neticesinde, bu işi hallettiklerini söylemişlerdir.¹¹

Bugünkü Türkmenleri, Türkiye Türkleri ve Azerbaycan Türkleriyle aynı kategoriye koymak mümkündür. Bu grup birbirleriyle diğer Türk gruplarından daha çabuk anlaşabilmektedirler.¹²

Tarihi veriler itibariyle, Türkmenlerin şecerelerinde soylarına ve geçmişlerine bağlılık anlamına yedi atayı bilmek önemli geleneklerden biridir.

Türkmenlerin tarihine ve bugünkü durumuna baktığımızda YEDİ sayısının önemli olduğunu tespit etmekteyiz. Hatta Akpamık efsanesinde¹³ bile YEDİ kardeşten bahsedilerek verilen örnekler bize YEDİ rakamının önemli kabul edildiğini göstermektedir. Sadece destanlarında değil hayatlarına ve geleneklerinde kullandıkları YEDİ sayısı kutsal sayılmıştır. Yukarda bahsi geçen İslami geleneklerdeki YEDİ sayısının vurgulandığı gibi, Türkmenlere İslami hayat şartlarının daha cazip olması sebebiyle bu rakama düşkün olduklarını düşünüyoruz. Türkmenlerin geleneğinden öte, geçmişte Yedi sayısına sahip çıktıkları gibi, günümüzde de bu durum devam etmektedir. Türkmenlerin özellikle bağımsızlık sonrası geçmişine ve geleneklerine daha sıkı bağlandıklarını görmekteyiz. Özellikle bağımsızlıklarını elde ettikleri dönemin başlarında Türkmenler, diğer gelenekleri yanında, öz geçmişine sahip çıkmak için YEDİ Atayı bilmek hususunda yeni yasalar çıkartılmıştır. Hatta bu yasadan çok uygulamaya geçmiştir. Zaman zaman Yedi Atasını (Ceddini) sayan Türkmenlere Türkmenistan Devleti tarafından teşvik edici ödüller konmuştur. Bir Türkmen babasını ve babasından yukarıya doğru altı dedesinin isimlerini bilmek ve onları hafızasında tutmak gibi çalışmalar olmuştur. Bu konudaki özendirme çalışmaları devam etmektedir.

¹¹ Marat Durdıyev, *Türkmenler*, Aşkabat, 1991, 21.

¹² Ahmet Caferoğlu, “Türkmenler”, *Türk Kültür Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, S. 20, Ankara, 1964, 24.

¹³Bkz. *Türkmen Halk Dörediciliği*, Aşkabat, 1994. (Akpamık efsanesi Türkmenistanda yaşayan Türkmenlerin geçmişte yaşanmış olduğu varsayımı ile 7 kardeşin 6 erkek, bir Akpamık adında kız kardeşleri olmasının yanında başından geçirdiği olaylar aktarılmıştır).

I. BÖLÜM:

TÜRKMEN TARİH YAZICILIĞINDA ŞECERE GELENEĞİ

A. Türkmenlerde Şecere Geleneğinin Ortaya Çıkışı

Türkmen tarihiyle ilgili pek çok araştırmalar, makaleler ve kitaplar yazılmıştır. Bu çalışmalar bundan sonra da devam edecektir. Türkmen tarihine ilgisi olan insanlar da o eserleri istek ve arzuyla okuyacaklardır. Ancak Türkmen tarihinin farklı bir özelliği bulunmaktadır. Yüzyıllar boyunca kurmuş oldukları devletleri uzun süreli olmamıştır. Türkmen halkının geçmişi, boy ve uruklarla alakalıdır. Bunun başlıca sebebi ise Türkmenlerin bağlı oldukları boylara sadık kalmaları, onu ön planda tutmaları ve devlet anlayışını ikinci planda görmüş olmalarıdır.¹⁴

Türkmenler tarihin en eski halklarından biridir. Özlü ve uzun süreli tarihleri vardır. Bundan dolayı da Türkmenler diğer bir söyleyişle Oğuzlar, İslâm âlemi için Ortaçağ Türk halklarının hiç birine nasip olmayan büyük bir önem kazanmışlardır. Moğol istilasında Hazar Denizi'nin doğusundaki verimsiz topraklarda sıkışıp kalmış, Timurlular zamanında ise tedricen Mangışlak yarımadasında yerleşmişlerdir. Oldukça uzun savaş ve mücadeleler sonucu bugünkü araziye sahip olmuşlardır.¹⁵

Türkmenistan tarihinde Selçuklu Türklerinin önemli rol oynadığını bilmekteyiz. Selçuklular, Türklerin tarih boyunca kurdukları hanedanların en önemlilerinden biridir. Yirmi dört Oğuz boyundan biri olan Kınık boyuna mensup olan Selçuklularla başlayan tarihi şöyle özetleyebiliriz: “Selçuk'un Mikail, Arslan, Yusuf ve Musa adlarında oğulları vardır. Mikail babasının sağlığında bir savaşta vefat etmiş; oğulları Çağrı ve Tuğrul yetim kalmıştır”. Selçuk'un ölümünden sonra oğullarından Arslan Bey yerine geçer.¹⁶

¹⁴ Amantagan Begcanov, *Ersarı Bey ve Ersarılar*, Aşkabat, 1993, 43.

¹⁵ Ahmet Caferoğlu, *Türkmenler*, 24.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Çev. A.Özaydın, Beyrut, 1966, IX, 362.

Selçuklu Devleti, 1040'da Dandanakan'da Gazneliler ve Selçuklular arasındaki savaşta Gaznelilerin aldığı yenilgi sonucu kurulur. Horasan'da kurulan bu devletin Sultanı Tuğrul Bey'dir. Bu dönemde Çağrı Bey de Melik unvanıyla Merv'de kalmaktadır.¹⁷

Oğuzlar, Selçuklu önderliğinde batıya giderler. Geride kalan boylar günümüz Türkmenlerinin atalarıdır. XIII. yüzyıldaki Moğol istilasından sonra oldukça zayıflamış olan bu Türkmen boyları, Hazar'ın kuzey-doğusundaki Mangışlak'da Maverâünnehir'de ve Horasan'da yaşayışlarını sürdürmüşlerdir".¹⁸

XVII. yüzyıla kadar rahat ve bağımsız bir hayat yaşayan Türkmenler, 1639 ve 1700 yıllarında Moğol asıllı Kalmuk'ların hücumuna uğrarlar. Mangışlak'ta yaşayan o devir Türkmen boylarının en büyüğü ve en kuvvetlisi olan ve Salur boyundan gelen Teke Türkmenleri, Kopet-Dağı bölgesine çekilirler. Bu Türkmenler, diğer Türkmen boylarıyla birlikte yaşayarak daha da kuvvetlenirler.¹⁹

Bu Türkmen boyları bir müddet Hive Hanlığı'na vergi ile bağlandıktan sonra, İran'da hâkimiyeti eline geçirmiş olan Afşar-Türkmen beylerinden Nadir Şah'ın hâkimiyetini kabul ederler.²⁰

Nadir Şah'tan sonra, bir müddet İranlılar ile Hivelilerin baskı ve hücumlarına maruz kalan Türkmenler, 1835'ten itibaren Merv bölgesine doğru yayılmaya başlarlar.²¹

Genişleme siyaseti güden Türkmenler, sürekli İran'daki Türkler ve Hivelilerle mücadele etmek zorunda kalırlar. 1855'te Hive ordusunu yenen Türkmenler, Hive hanlığının hâkimiyetinden kurtulurlar ve kısa süreli de olsa müstakil bir hayat yaşarlar. Fakat bu bağımsızlık, uzun sürmez ve Çarlık Rusyası'nın baskılarına karşı direniş gösterirler ve yeni bir mücadeleye başlarlar.

Türkmenlerin tarihine baktığımız zaman küçük boyların büyük boylara karışmış olduğunu görürüz. Şimdi ise yalnızca büyük boyların birbirine karışması sonucu hayatlarını sürdüre geldiklerine şahit olmaktayız. Türkmenler, daha yeni yeni

¹⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, Ankara, 1965, 63-64.

¹⁸ Mehmet Saray, "Türkmenler", *İA (MEB İslâm Ansiklopedisi)*, İstanbul, 1988, XII/2, 61.

¹⁹ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara, 2003, 202.

²⁰ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 203.

²¹ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 203.

hem resmi etnik yapılarını ve sosyolojilerini geliştirdiklerini ve hem de boy farkının olmadığını, hatta Türkmen halkının sosyal bir toplum olmalarının neticesinde, bu alandaki sorunlarını çözdüklerini söylemektedirler.²²

Türkler pek çok soy ve kabilelerle oymaklara ayrılan büyük bir millettir. Bir kısmı şehirlerde ve köylerde, bir kısmı bozkırlarda ve çöllerde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Buna rağmen şecereler, bütün Türk unsurlarını birleştiren bir gelenek olarak öne çıkmıştır. Hakanlar, sultanlar, beyler ve boy başkanları bu geleneğe büyük önem vermişlerdir. Türk kökenli olan kavimler, tarih boyunca bir başkanlığa veya saltanata bağlı olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Buna rağmen yeterince güçlendiklerine inanan daha küçük boyların ya da soyların, bağlı bulundukları hâkimiyete karşı çıktıkları da görülmüştür. Hatta tarihe baktığımızda aynı Oğuz boyundan olan halkın birbirleriyle savaştıkları da sıkça rastlanılan bir durumdur.

Atalardan miras kalan geleneklerde komşu etnoslar ile olan alışlagelen dostluk ve düşmanlıkların önemi de büyüktür. Bu alanda karşılıklı olarak kültür etkileşimi ve dinlerin de rolü vardır, ancak bütün bunlardan başka tabiat olayları gibi etnosların da kendine özgü gelişme kanunları vardır.²³

İnsana tuhaf gelse de soy inançları yok olup gitmiyor, yalnızca eskiden ata olarak bilinenlerin yerini bugün herhangi eski bir kabile alabiliyor.²⁴

Şecereleri başlıca iki kısma ayırmak mümkündür: Birincisi, Türkleri Hz. Nuh Peygamberin oğlu Yafes'e dayandıran Oğuz-nâme, Çingiz-nâme, Şibani-nâme vb. eserlerdir. Diğeri ise belki de geleneğin bir devamı olarak özellikle XIII. yüzyılın sonlarında Türklerin yoğun olarak içinde bulunduğu tarikatlarda görülen şecerelerdir.²⁵

İslâmî kaynaklara göre, yalnız Karahanlılar ve Selçuklular değil, İran kültürü etkisine çok az maruz kalmış olan Uygurlar bile efsanevi ataları Böğü Kağan'ı Efrasiyab'a bağlamışlardır. Osmanlılar da bu geleneğe büyük önem vermişlerdir. Bunu Osmanlı vakayinamelerinde açıkça görmek mümkündür.²⁶ Osmanlı vakayinamelerinde

²² Marat Durdıyev, *Türkmenler*, 21.

²³ Lev. N. Gumiliyev, *Kavimlerin Türeyişi ve Yeryüzü Üzerindeki Yaşam Bölgeleri*, Çev. Nuri Eyüpoğlu, İstanbul, 2001, 33.

²⁴ Lev. N. Gumiliyev, *Kavimlerin Türeyişi...*, 64.

²⁵ Yakup Karasoy-Mustafa Toker, *Türklerde Şecere Geleneği...*, 18.

²⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, Ankara, 1995,

Osman oğullarının tarihine geçmeden önce genellikle Osmanlı hanedanı yüceltilir ve onlara ait bir şecere verilir. Bu şecereelerde Osman oğullarının ataları Oğuz Kağan'a ve nihayetinde Hz. Nuh'a ulaştırılır. Böylece şecereelerde dini gelenekten kaynaklanan bir peygambere bağlama, milli gelenekten kaynaklanan Oğuz Kağan'a mensubiyet, kendisini ve üyesi bulunduğu milleti veya boyu meşrulaştırma töresinin bulunduğu görülür.²⁷

Oğuz ilini meydana getiren teşekküllerden her birine boy dendiğine göre, boy “il”den (budun) küçük, *oba*’dan büyük bir topluluktur. Görünüşe göre, boy, obaların birleşmesi suretiyle meydana geliyordu. Ancak gerek obalar ve gerekse boylar tek başına ve bağımsız bir hayat yaşamıyorlar, daima il’in bir birimi olarak varlıklarını devam ettiriyorlardı. Bilhassa Oğuz boylarının tek başına bir hayat yaşadıkları ve tek başına siyasi bir harekette bulundukları nadiren olmuştur. Onlar il halinde yaşamayı seviyorlardı ki, bu husus siyasi başarılarında önemli bir etken olmuştur. Şu halde obalar birleşmek suretiyle boylar meydana geliyordu derken, bunun görünüşte bir birleşme değil, âdeti bir potada erimek suretiyle meydana gelen bir kaynaşma olduğu hususu gözden ırak tutulmamalıdır. İl hususunda da durum aynıdır. İl, birçok boyların bir tek varlık olarak birleşmesi suretiyle teşekkül ediyordu.²⁸

Oğuzlarda olduğu gibi diğer Türk il (el) boylardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Kaşgarlı’nın (1008–1075) eserinde “il” karşılığı olarak “budun” kelimesi geçmektedir. O, “budun”u bugünkü millet anlamında değil, daha dar bir anlamda ve Türk milletini meydana getiren başlıca büyük illeri ifade eder şekilde kullanmaktadır. Bunun sebebini başlıca Türk illerinin önemli bir kısmının yaşayışlarında ve siyasi faaliyetlerinde bağımsız birer kavim durumunu korumuş olduklarını söyleyebiliriz.²⁹

Diğer taraftan, anlaşıldığına göre, herhangi bir fert günlük yaşayışında, daha çok boy’a bağlı kalıyordu. Oğuzlardan birbirlerini tanımayan iki adam karşılaştıkları zaman, biri diğerini selamlar ve “hısımların, boyun, kavmin kimlerdir?” anlamına

I, 11–19.

²⁷ Yakup Karasoy-Mustafa Toker, *Türklerde Şecere Geleneği...*, 19.

²⁸ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, 141, 398.

²⁹ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, 438.

gelecek biçimde boy kim diye sorar. Diğeri “Salgur” diyerek onu cevaplar. Bu cevap “cemaatim (reht) Salgur kavmidir” ya da mensup olduğı boyun adını söyler.³⁰

Oğuz Han’ın 24 torunundan her biri Oğuz boylarından birinin beyidir. Bu boylar, beylerinin adını almışlardır.

Türkmen halkının etnik yapısında 24 Oğuz boyundan on ikisinin adını bulabiliyoruz. Kayı, Bayat, Yazır (Karadaşlı), Dodurga, Avşar, Garkın, Bayandır, Çovdur, Salır, Eymir, İğdir ve İve.³¹

Oymak, aşiret ve cemaat deyimleri, arşiv belgelerinde aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak, 24 Oğuz Boyu söz konusu olduğunda “boy”, “bey” kelimeleri de bazı tarihçiler tarafından tercih edilmektedir. Özellikle boyu en büyük kuruluş olan “uruk” ve “bey” den önceki sıraya yerleştirirler.³²

Türkmenler, Türklerin Oğuz grubuna mensupturlar. Bazı eski dil özelliklerini korudukları gibi, Çağatay ve Kıpçak sahasındaki boyların arasında kaldıklarından dolayı onlarla birlikte gelişmişler, diğeri Oğuz grubu ağızlarında görülmeyen bazı hususiyetleri de almışlardır. Bugünkü Türkmenleri, Türkiye Türkleri ve Azerbaycan Türkleri ile aynı kategoriye koymak mümkündür. Bu gruplar kendi aralarında diğeri Türk gruplarından daha çabuk anlaşılabilir kaynaşabilmektedirler.³³

Bu sebepten dolayı değişik kabilelerin tek bir halk halinde uyum süreci de hâkim kabilelerin etnik adı da çoğu kez bütün halkın umumi adı halini almıştır. Bu durum, zaman içinde o grubun özgün adı şekline dönüşebilmiştir. Taşıdıkları kavim adı olan “Türkmen”, etnonimine ilk kez Makdisi’de rastlanmaktadır. Reşidüddin’e (1274–1318) bakılırsa o yüz yıllardaki Türklük hayatında Oğuz ve Türkmen kavim adı, müşterek olmuştur.³⁴ Böylece her ne kadar etnik yapıda önemli değişiklikler olsa bile yeni bir ulus adı ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

³⁰ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, 141.

³¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1999, 225.

³² Orhan Türkdoğan, *Doğu ve Güneydoğu Kabile -Aşiret Yapısı*, İstanbul, 2005, 215.

³³ Ahmet Caferoğlu, *Türkmenler*, 24.

³⁴ Bkz. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Âsi, Tercüme ve Tahlili)*, İstanbul, 1982.

1. İslam Tarihçilerinin Şecereye Yaklaşımı

İslâm tarihçilerinin şecereye yaklaşımı denilince, öncelikle İslâm tarihinin iki temel kaynağı olan Kur’ân-ı Kerim ve hadis kaynakları mecmualarındaki bilgileri gözden geçirmek gerekir.

“Nesep” kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de “soy” anlamında iki yerde geçmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de, Furkân süresinin 54. Ayetinde mealen şöyle buyrulmaktadır; “O, sudan bir insan yaratıp ondan soy sop ve hısımlık meydana getirendir. Rabbin, her şeye hakkıyla gücü yetendir”.³⁵

Yine Kur’ân da, Sâffât süresinin 158 ayetinde meâlen şöyle buyrulmaktadır; “Allah ile cinler arasında da nesep bağı kurdular. Oysa cinler de kendilerinin Allah’ın huzuruna getirileceklerini bilirler”.³⁶

Kur’ân-ı Kerim’in, Hucurat süresinde, “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır”, buyrulmaktadır.³⁷

Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın, yazmış olduğu “*Hak Dini Kur’ân Dili*” kitabında yayınladığı meâle göre, bu ayetin açıklamasının özetini ise şu şekilde verebiliriz;

“Hz. Adem ve Hz. Havva’dan çoğalan insanlar, yeryüzünde çeşitli renk ve dilde küçüklü büyüklü topluluklar oluşturmuşlardır. Küçükten büyüğe, kabileden milletlere varıncaya kadar farklılık gösteren bu oluşumun temel sebebinin kitlelerin birbirini tanıyıp, anlaşmak ve kaynaşmak olduğu anlaşılmaktadır. Yani soy-sopla övünmek yerine, birleşip bütünleşme öngörülmüştür”.³⁸

Kur’ân-ı Kerim, insanların bir erkekle bir kadından yaratıldığını beyan etmiş, Hz. Peygamber de Arap’ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap’a, beyazın siyaha, siyahın beyaza yaratılışları ve nesepleri bakımından hiçbir üstünlüğünün bulunmadığını belirtmiştir. Ahirette sûra üfürüldüğünde nesep farkı gözetilmeyeceği ve insanlara

³⁵ Furkân Sûresi, 25/54.

³⁶ Sâffât Sûresi, 37/158.

³⁷ Hucurât Sûresi, 49/13.

³⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, ty, VII, 211.

soylarının fayda vermeyeceği, onların yalnız tanışıp görüşmek için milletler ve kabileler halinde yaratıldığı, insanlara üstünlük sağlayacak yegâne vasfın takva olduğu Kur'ân-ı Kerim'de haber verilmiştir.³⁹

Kur'ân-ı Kerim'de yine Tekâsür sûresinde ise çokluk yarışı ve çoklukla övünmekten bahsedilir. Bu süre, Kevser sûresinden sonra Mekke'de inmiştir. Sekiz ayettir. Cahiliye Arapları, mal, evlât ve akrabalarının çokluğunu bir gurur ve şeref sebebi sayarlar, hatta bu hususta yaşayanlarla yetinmeyip kabilelerinin üstünlüğünü geçmişleriyle de ispat etmek için kabirlere giderler ve onları sayarak ölmüş akrabalarının çokluğuyla övünürlerdi.⁴⁰ Sûrede onların bu tutumu eleştirilmekte ve gerçek üstünlüğün ahirette ortaya çıkacağı belirtilmektedir. Yüce Allah, neseپ çokluğu ile övünmenin insanları aldatıp oyaladığını bildirmiştir. İslâmiyet'te mal ve evlât çokluğu ve atalarla övünme kınanmıştır.⁴¹

Öte yandan Hz. Peygamber, "Sıla-i rahim yapmanızı temin edecek ölçüde neseplerinizi öğreniniz" diyerek, Müslümanların akraba ziyaretini yerine getirmek için soy kütüklerini öğrenmelerini emretmiştir.⁴²

İslâmiyet, Arapları nesepleriyle övünmekten ve başkalarının neseplerini kötülemekten menetmiştir. Kabile taassubuna dayanan cahiliye zihniyetinin yeniden ortaya çıkmasından endişe eden Rasûlullah, bir hadisinde şöyle demiştir: "Ümmetimin içinde cahiliye döneminden kalma tamamen terkedemeyecekleri dört şey vardır: Asaletleriyle övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yağmur yağmasında yıldızların etkili olduğunu sanmak, ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak".⁴³

Ensab kitaplarından sadece bir kabile için yazılmış olanlar içinde Kureys kabilesiyle ilgili bulunanlar çoğunluğu teşkil etmektedir. Bazı kabilelerin isim yakınlığından dolayı ortaya çıkan ihtilaf ve çeşitliliği üzerine ensab kitapları yazılmıştır.⁴⁴

³⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII, 212.

⁴⁰ 102/Tekâsür Sûresi.

⁴¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 212.

⁴² Buharî, *Sahîh*, Sünen Edeb 12; Tirmizî, Birr 49.

⁴³ Müslim, *Sahîhü'l-Buhari*, 29.

⁴⁴ Mustafa Fayda, "Ensab", XI, 248.

Hulefâ-i Râşidin döneminde ensâb bilgisinin bu faydalarından başka cahiliye devrindeki olumsuz tesirlerini ortaya çıkaran gelişmeler de olmuştur. Hz. Osman'ın akrabaları olduğundan dolayı devletin nimetlerinden faydalanmayı düşünen Emevi kabilesine mensup bazı âmil ve valilerin Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan olumsuz faaliyetleri bir yana, Muâviye b. Ebü Süfyân kendi kabilesine mensup olduğu için Hz. Osman'ın intikamını almak üzere ortaya çıkmış ve nesebe dayanan siyasi mücadeleleri başlatmıştır. Böylece kabileler arasında ihtilâf ve kavgalar çıkmıştır. Bu gelişmeler Emevîler'in yıkılışını hazırlayan kabilecilik hareketinin doğmasına sebep olmuştur.⁴⁵ Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki İslam dini nesep bilgisini önemsemiştir. Ensaba dair müstakil eserlerin yanında başta tabakat, tarih ve siyer-megazi kitapları olmak üzere pek çok eserde de bu konuda bilgi bulunmaktadır.

Ensâb konusunda Arap-İslâm dünyasının en mühim şahsiyeti, İbnü'l-Kelbî diye meşhur olan Hişâm b. Muhammed el-Kelbi'dir (ö. 204/819). Başta İbnü'l-Nedim'in "*el-Fihris*"t adlı eseri olmak üzere pek çok kaynakta zikredilen ensâba ve ahhbâra dair eserlerinin toplamı 150'ye yaklaşmaktadır.⁴⁶ İbnü'l-Kelbi, babasının her kabile için ayrı ayrı topladığı risaleleri *Cemheretü'n-neseb* ve *en-Nesebü'l-kebir* adlı iki kitapta bir araya getirmiştir. Bunlardan *Cemheretü'n-neseb*, bugün elde sadece eksik bir nüshasının bulunmasına rağmen günümüze ulaşan ensâb kitaplarının en geniş olması yanında daha sonra eser veren bütün ensâb müelliflerinin, tarih ve tabakat âlimlerinin esas aldığı bir kaynak olmuştur. Müellifin diğer bir nesep kitabı da *Ensâbü'l-hayl*'dir. Araplar yalnız kendi nesepleriyle ilgilenmemişler, atlarının ve develerinin soylarıyla da meşgul olmuşlardır. İbnü'l-Kelbinin kitabı bu tür eserlerin ilki olması bakımından da dikkati çekmektedir.⁴⁷

Belâzürî'nin eserinden bahseden veya ictibasta bulunan kaynaklarda *en-Neseb*, *el-Ahhbâr ve'l-ensâb*, *et-Târihu'l-meşhur*, *Ensâbü'l-eşraf* ve *ahhbâruhum*, *Târihu'l-eşraf*, *el-İstikşâi'l-ensâb ve'l-ahbâr* gibi adlarla anılan eser, ensâb esasına göre kaleme alınmıştır.⁴⁸ Hz. Ömer'in kurduğu divan teşkilatındaki sıralamaya göre, Arap

⁴⁵ Mustafa Fayda, "Ensab", XI, 246.

⁴⁶ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, yy., ty., 145–149.

⁴⁷ Kâtîp Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an Esâmii'l- Kütübi ve'l-Fünûn*, neşr. M.Şerefettin Yaltkaya, İstanbul, 1971, I, 178–179.

⁴⁸ Mustafa Fayda, "Ensâbü'l-Eşraf", *DİA*, XI, 249.

kabileleri, Hz. Peygamber'in mensup olduğu Beni Haşim'den başlayarak sıralanır. Ona nesep bakımından en yakın olan Beni Ümeyye ve Kureyş'in diğerkollarıyla devam edilir. Devlet arşivine hâkim olan bu anlayış, ensâb ve tabakat kitaplarında da aynen muhafaza edilmiştir. Nesep konusunda günümüze intikal eden en hacimli eser olan *Cemheretü'l-ensâb*'ın müellifi İbnü'l-Kelbî ile İbn Sa'd ve Halife b. Hayyât da *et-Tabakât* adlı eserlerinde bu sıralamayı takip etmişlerdir. Belâzürî, bazı ilâve ve açıklamalar dışında Hz. Peygamber'in soyunu İbnü'l-Kelbi'nin eserinden aynen almış, diğerbölümlerinde de aynı çerçeveyi muhafaza etmiştir.⁴⁹

Belâzurî'nin günümüze ulaşan diğereseri *Fütûhu'l-büldân* eserinde de orijinal bir plan çerçevesinde tarih, tabakat, edebiyat ve ensâb kitaplarının üslûplarını kaynaştırmıştır. Ensâb'da diğerişlâm tarihi kaynaklarında görüldüğü gibi çeşitli şairlere ait şiirlere de yer veren Belâzurî, bu manzumeler dolayısıyla da dikkati çekmektedir.⁵⁰

Kur'ân-ı Kerim'deki kabile ve soyla ilgili ayetlere bakıldığında insanların kavim ve kabilelere ayrıldığı aşikârdır. Oğuzları ya da Türk boylarını bu çerçevede ele alacak olursak insanoğlunun yaratılmasıyla birlikte, rivayetlere baktığımızda Oğuzların da var olduğu kanaati bizde oluşmuştur. Yukarıda verdiğimiz Türk boylarıyla ilgili yapılan çalışma örneklerinde, Türk boylarının insanların yaratılışından günümüze kadar her dönemde var olduğuna, özellikle Kur'ân-ı Kerim'de bahsedilen bazı kavimlerin Türk olabileceği hususunda, Hz Peygamber ile Hulefâ-i Râşidin, Emeviler, Abbasiler döneminde ve daha sonraki dönemlerden günümüze kadar Türk boylarıyla ilgili rivayetler ve açıklamalar söylenegelmiştir.(Mâide Sûresinde meâlen; “Ey iman edenler! Sizlerden kim Allahın dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınanmasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir”, buyrulmaktadır.⁵¹) Hz. Peygamberin hadislerinde de Türkler hakkında birçok yerde bahsedilmiştir.⁵² Kütübü

⁴⁹ “Ensâbü'l-eşraf'ın” bu bölümü Muhammed Hamidullah tarafından neşredilmiştir. Kahire 1959.

⁵⁰ Belâzurî, *Ensâb*, nşr. Abdülazîz ed-Dûrî, Beyrut, 1960. 49.

⁵¹ Mâide Sûresi, 4/54.

⁵² Örneğin bkz. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*,

Sitte’de, ”Ebu Hureyre (r.a.) dan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) “Müslümanlar; yüzleri örs üstünde döğölmüş ve derilerle kılıflı kalkanlar gibi (sağlam) bir kavim olan Türklerle çarpışmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Onlar yünden yapılmış elbiseler giyerler ve yünden yapılmış çarıklarla yürürler”, buyurmuşlardır.⁵³

Biz yaptığımız bu araştırmada, İslami kaynakların Türk kavimlerine büyük önem atfettiğini görmekteyiz. Kur’ân-ı Kerim’in çeşitli sûrelerindeki bazı ayetlerinin ışığında yapılan meâl ve açıklamalara ve bazı hadis-i şeriflere baktığımızda, Türk kavimlerine ve özellikle Oğuz boylarına verilen öneme şahit olmaktayız. Hz. Peygamber’in Türkler hakkında sahih hadis olduğu belirtilen bazı övgüler de mevcuttur. Bundan başka Hulefâ-i Râşidin ile Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde ve daha sonraki çağlardan itibaren Türk boylarıyla ilgili rivayetler günümüze ulaşmıştır.

Ankara,1988.

⁵³ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, (Müslîm, Sahîh, Fiten 62), Ankara, VII, 1988.

2. Türkmen Tarihinde Şecerenin Yeri Ve Önemi

Tarihi kaynaklara bakıldığında zaman Türkmenlerin tarihteki rolü küçümsenemez. Bilindiği gibi, 24 Oğuz boyunun sekiz tanesi Türkmen boylarının adında, onu ise kabilelerde yaşatılmaktadır.

Türkmenler esas itibariyle IX. yüzyılda Salır-Kınık, Yazır ve Kayı-Bayat boylarından birleşen Oğuzlardan gelmektedir.⁵⁴

Her milletin kendine has yaratılışı ve özellikleri vardır. Bu özellikleri siyasi, sosyal, coğrafi ve kültürel şartlar etkilemektedir.⁵⁵

Oğuz boyları, Sır Derya'dan Hazar'a, Aral'dan Horasan'a kadar olan bölgede yaşamışlardır. Yabgu önderliğinde Oğuzların kurduğu devletin başkenti Sır Derya kenarındaki Yenikent'tir.⁵⁶

Kaşgarlı Mahmut, Kalaç/Halaç adını, halk etimolojisiyle izah eden bir milli rivayeti nakleder: Oğuzlar ve Kıpçaklar, K harfini H sesiyle telaffuz ederler. Bunlar, Kalaçlardan bir bölüktür. Zülkarneyn (Makedonyalı İskender) Semerkand'ı geçip, Türkellerine gelince, Balasagun yakınında “Şu Kalesini” yaptıran Türklerin genç Hakanı Şu, ordusuyla Doğu'ya doğru çekilirken, halk da arkasından gitmeye başlar. Halkı göçebe olan bölgede 22 kişi yerlerinde kalmış ve “ağırlıklarını sırtlayıp, çoluk-çocuklarıyla”, “Ordunun izine düşüp giderken” konakladıkları bir yerde, “iki kişi” ile tanışır ve onlara da göçmelerini söyleyince, şu karşılığı alırlar: “Biz, kendi yerimizde kalırız”. 22 kişi de bunlara “Kal aç” yani “aç kal” (karnın doymasın) dediğinden, sonradan bunlara Kalaç denilmiştir. Bunlar, iki kabiledir... Türkmenler, aslında 24 kabiledir. Lâkin iki kabileden ibaret olan Halaçlar, bazı kere bunlardan ayrıldıkları için, (asıl) Oğuz sayılmaz.⁵⁷

Türkmen adı ilk defa X. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İslâm kaynaklarının ifadesine göre Müslüman olmayan Oğuzlar Müslüman olan Oğuzlara, “Türkmen” adını

⁵⁴ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 226.

⁵⁵ Akmuhammed Velsapar, “Türkmennama”, *Makalalar Edebiyat ve Sungat Gazeti*, S. 12, Aşkabat, 1990, 15.

⁵⁶ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 66.

⁵⁷ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, 415.

vermişlerdir.⁵⁸ Fakat Müslüman olup da Türkmen adını alan Karaman, Ataman ve Kölemenlerin adlarında görülen man-men ekleri o devirde Müslüman Türklerin isimlerinin sonuna eklendiği iddia edilmektedir. Türkmen adını “saf kanlı Türk” olarak nitelendirenler olduğu gibi “Halis Türk” yani Türk halklarının kökü olarak adlandıranlar da vardır.⁵⁹

Türkmen adı, Türk-manend > Türkmen “Türk'e benzer”, Türk men “ben Türküm”, Türk men “Türk insanı”, Tyurkman, Tyurkban > Türkmen “Türkler'in yurdu”, Türk iman > Türkmen “İmanlı Türk”, Tirkeman > Türkmen “ok atıcı halk”, Türkmen “Türklerin esası, hakiki Türk” gibi değişik anlamlarında açıklanmıştır.⁶⁰

Türk tarihi alanında önemli çalışmalarda bulunmuş olan İbrahim Kafesoğlu, Türklerin soy kütüğü, hanedanlar ve şecereleri ile tarihi geçmişleri ve Türkmen kelimesinin kökü ve yapısı hakkında yerli ve Batılı araştırmacıların çalışmalarından örnekler vermiştir. Vambery, -men ekini çokluk olarak yorumlayarak "Türkler" şeklinde bir açıklama getirmektedir. Vambery'nin bu konudaki görüşü İbrahim Kafesoğlu tarafından “men” ekinin toplayıcı ad yapımında kullanılan ek olarak “Türklük, Türkler” olarak açıklamaktadır.⁶¹

J. Deny; Türkmen sözündeki “men” ekine abartı fonksiyonu yükleyerek bu kelimeyi “öz Türk” olarak adlandırmaktadır.⁶²

El-Mukaddesî, X. yüzyılın ikinci yarısında İslam'ı kabul etmiş Türkler olarak göstermektedir.⁶³

Faruk Sümer, Türkmen adının İslam'ı ilk kabul eden Türk kavmi Türkmenler olduğu için Maverâünnehir Müslümanlarınca "Müslüman Türk" anlamıyla kullanılmış olduğunu, daha sonra da bundan dolayı İslamı seçen Oğuzlar için de kullanıldığını Birünî'nin *Kitâbü'l-Cemâhir'inde* “Bir Oğuz Müslüman olunca Türkmen oldu dediler.

⁵⁸ İbrahim Kafesoğlu, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, *Jean Deny Armağanı*, Ankara, 1958, 151.

⁵⁹ Durmuş Tatlılıoğlu, *Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, Sivas, 2002, 15.

⁶⁰ İbrahim Kafesoğlu, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, 122–123.

⁶¹ İbrahim Kafesoğlu, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, 122.

⁶² İbrahim Kafesoğlu, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, 123.

⁶³ İbrahim Kafesoğlu, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, 128.

Müslümanlar bu sözle Oğuz'un artık kendilerinden biri olduğunu ifade ettiler. Türkmen Türk'e benzer demektir", sözlerine katılmıştır.⁶⁴

İbrahim Kafesoğlu, Müslüman olan Oğuzlara Türkmen adının verilmiş olduğu düşüncesine din değiştiren ulusun isim değiştirmesi gerekmediği görüşüyle karşı çıkmaktadır. Ayrıca Kafesoğlu, IX. yüzyılda Türkmen adının Divan'da Karluklar için "Bunlar Türkmenlerden bir boydur"⁶⁵ denilmesinden ve V. Barthold'un Türkmenlerin giyimlerinin İran tarzına benzer şekilde Türk giyiminden farklı olduğu için İran tesirinde fazla kalmış olabileceklerini belirtmesi ve XII. yüzyılda Yedisu'da Balasagun şehrinin Karahanlılar sülalesinden olan hakiminin de Türkmen diye adlandırıldığını bu adlandırmanın Türkmenlerin Karluk kabilesinden çıkmış olabileceği⁶⁶ yönündeki görüşüne dayanarak, Oğuzlara Türkmen denilmediği fikrinin kabul edilebilir olduğunu söylemiştir.⁶⁷

Türkmenistan, Türkiye, Balkanlar, İran, Suriye, Irak, Afganistan, Özbekistan, Tacikistan, Karakalpakistan ve Kuzey Kafkaslarda yaşamakta olan Türkmenler İslam dinini seçmişlerdir. Türkmen Türklerine belli dönemlerde iç içe yaşadıkları Kıpçak ve Çağatay Türkleri de karışmış olmasına rağmen bu gün de eski Türkmen âdet ve geleneklerini büyük ölçüde sürdürmektedirler.⁶⁸

Halk arasında, Türkmen anlamını sonradan yerleşik hayata geçen Türkler veya Oğuzlara ve az da olsa Yörük, Alevi, Tahtacı, Çepni anlamı (özellikle Balıkesir ve Çanakkale yörelerinde) verildiğini görüyoruz. Yöremizde ise Türkmen adı daha çok Türk veya Oğuz töresini büyük ölçüde muhafaza eden ve en geç yerleşik hayata geçen aşiretler anlamında kullanılmaktadır. Kesin bir boy, aşiret veya cemaate mensubiyeti tespit edilmemiş Türk veya Oğuz aşiretlerine de bu anlamda Türkmen denildiğini görüyoruz.⁶⁹

⁶⁴ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 79.

⁶⁵ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lugatit-it-Türk Tercümesi*, III, 414–415.

⁶⁶ V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1975, 103.

⁶⁷ İbrahim Kafesoğlu, "Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti", 129–130.

⁶⁸ Nevzat Özkan, *Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat*, İstanbul, ty, 59.

⁶⁹ Ahmet Günşen, *Anadolu'nun Türkleşmesi Sürecinde (Türk Soy, Boy, Oymak ve Cemaatleri ile Kırşehir)*, İstanbul, 1997, 60.

Oğuzların siyaset hususunda yazdıkları güzel merasim ve kanunları vardır. Bir kısmı şehirlerde ve evlerde, bir kısmı kırlarda ve sahalarda çadırlarda otururlar. Oğuzların yaşadığı bozkırların bir kısmı Mâverâünnehr, bir kısmı da Harezm ile huduttur. Oğuzlar İslâm hudutlarına gelince bir kısmı Müslüman oldu. Türkmen adını aldılar. Bu Türkmenlerle Müslüman olmayan Oğuzlar arasında muharebeler oldu. Daha sonra, onlardan Müslüman olanlar çoğaldı. Makbul Müslümanlar oldular. Bunlar kâfir soydaşlarına galip gelip, onları kovdular. Bunun üzerine, Müslüman olmayan Oğuzlar Harezm'den uzaklaşıp Peçeneklerin ülkesine gittiler. Müslüman olanlar (Türkmenler) ise İslâm ülkelerine dağıldılar. Oralarda iyi bir siyaset takip ederek İslâm topraklarının çoğunu ele geçirdiler ve oraların hükümdarları ve sultanları oldular.⁷⁰

Bazı yazarlar, X. yüzyılda Mangışlak bölgesinde etkili olan bir Oğuz kitlesinden söz etmektedirler. Ancak bunun sebebini açıklamaktadırlar. X. yüzyıldan itibaren Oğuzların Mangışlak bölgesine gelişi tesadüfî olmasa gerektir. Nitekim Yabgu tahtını Baranlu hanedanına kaptıran Salurların büyük bir kitlesi bölgeden çeşitli istikametlerde dağılmışlardır.⁷¹ F. Sümer'e göre, "Moğol devrine kadar Salğur şeklinde yazılan bu boy, Reşideddin'deki destan-i tarihe göre, Oğuz hükümdarlarından Dib-Yavku'nun büyük beylerinden Ulaş ve oğlu Ulat Salarlardan olduğu gibi, İnal Han'ın veziri ile naibi de yine bu boydan idiler. Yine orada İnal Han'ın oğlu İnal Soyram Yavku'nun vezirinin de Salurlu olduğu yazılmıştır".⁷²

Agacanov'un incelemesine göre, destansı nitelikler arz eden bu rivayetler X. yüzyılın ikinci yarısında Salurların Oğuz Devletinde hâkim hanedan oldukları döneme ait olmalıdır.⁷³ Günümüz Türkmen toplumunun menşesine dair verdiğimiz açıklamalar sırasında X. yüzyılın ikinci yarısında kalabalık bir Oğuz nüfusunun Mangışlak bölgesine göç ettiğinden söz etmiştik. Bütün bunlar, X. yüzyıl ikinci yarısında hâkimiyeti Baranlu hanedanına kaptıran hatırı sayılır bir Salur boyunun Mangışlak bölgesine göç ettiğine

⁷⁰ Ramazan Şeşen, *Onuncu Asırda Türkistanda Bir İslam Seyyahi, İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi*, İstanbul, 1978, 96.

⁷¹ Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, İstanbul, 2003, 142.

⁷² F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 332.

⁷³ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, Çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, İstanbul, 2004, 204.

işarettir. Muhtemelen, Mangışlak bölgesine gelen ilk Oğuz boyları da Salurlar olmuşlardır.⁷⁴

Biruni *EI-Kanûn'ül-Mes'ûdî* adlı eserinde bölgeden ‘Banhışlağ’ olarak söz eder. Ona göre, “Banhışlağ.” Oğuz ülkesinin sahilidir.⁷⁵

Yabgu Devleti’nin çöküşü üzerine Mangışlak Salur-Oğuz Devleti bünyesine bazı Oğuz grupları da katıldılar. Bunlar arasında Eymür, Döğer, Çavuldur ve Karkın boylarının adları öne çıkmaktadır. XVI. yüzyılda ortaya çıkan İç Salur, Dış Salur teşkilatı, rüsumlardan anlaşıldığına göre, eskiden beri yöneticilik konumları bulunduğu için bu Oğuz boyları kolayca Salur idaresini benimseyerek, Mangışlak Salur-Oğuz Devleti terkibine katılmışlardır.⁷⁶

Türkmen tarihçileri XVI-XVII. yüzyıllarda Mangışlak bölgesindeki Türkmen kavimlerinin birkaç federasyona ayrıldıklarından söz etmektedirler. Bu şu anlama gelmektedir; büyük birkaç kavimin bir araya gelmesi ve onlara çok sayıda küçük boyların ve aşiretlerin katılmasıyla bağımsız bir kavim birleşmesi oluşmaktaydı. Bunun güvenlik gerekçesiyle gerçekleştiği bilinmektedir. Nitekim birleşmeye giren en küçük kabile bile kendi içinde özgürdü.⁷⁷

Bu görüşten de anlaşılacağı üzere tarihte olduğu gibi, küçük boylar kendi içinde bağımsız, dışarıya karşı ise merkezdeki bağlı olduğu büyük boylara tabii olmuşlardır. Kendilerini diğer boylara veya saldırılara karşı güvenceye alabilmek için güçlü ve itibarlı büyük boylara katılmış olduklarını düşünüyoruz.

Türkmen boyları, Mangışlak çevresinde kendi oluşumlarını tamamlayarak, uzun bir aradan sonra tekrar Orta Asya siyaset sahnesine çıktılar. Tespit edilebildiği kadarıyla XIX. yüzyılın başlarında irili ufaklı ellinin üzerinde Türkmen boyu mevcuttu. Bu boylar alfabetik olarak bir sıralamaya tâbi tutulursa şöyle bir liste ortaya çıkacaktır:

“Abdallar, Aklar, Ak-karmlı, Ay-dervişli, Aymakılar, Alili, Ana-ulu, Arabacılar, Arablı, Arıklar, Ata veya Atına, Atabey;

Bağalar, Badraklar, Bayındırlar, Bayram-şanlılar, Bakşılar, Bekler, Bekelke, Beşirli, Bozacı veya Buzacı, Bucaklı, Burkazlar, Buruncuklar;

⁷⁴ Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 142–143.

⁷⁵ Birunî, *EI-Kanûn'ül-Mes'ûdî*, yy-ty, 47.

⁷⁶ Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 143.

⁷⁷ Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 205.

Caferbeyli, Cüneyitli;
Çarşangalı, Çeker-Bekdili, Çovdurlu, Çukkanlı, Çunili;
Dazlu, Deli;
Emreli veya İmreli (İmralı), Eymürlü, Erkekli, Ersan, Egsili;
İğdırlı;
Yolmalı, Yomutlar, Yılkaylar;
Kaçarlı, Kazaklı, Kanlı, Kara-Ahmedli, Kara-Balkanlı, Kara-Bakaulu, Kara-Taşh, Kara-incikli, Kara-Yılğanlı, Kara Hocalı, Kara Çokalı, Karravı, Keke, Küçük Ağa, Koltuklu, Kurama, Küçel Kızıl, Kızılbaş, Kızıl-Ertenecli, Kör-Hasankulu, Kör-Köse Kelli-Gergezler, Girayh, Göklenler, Güneşli, Gışıklar;
Mafama, Maktumlu, Meşrikli, Mengli-Hocalu, Mangışlaklı, Mukrı, Murçeli;
Nazamlı, Nedimli, Nohurlu;
Oğanış/Okaniş, Oğru, Okyüz, Orus-Koşçu (Rus Kovan), Otamış;
Panglı, Perrengli, Persli, Pıtırılı;
Sayın-Hanlı Türkmenleri, Sakarlı, Sarıklı, Salaklı, Sayatlı, Salurlu, Sakallı, Seydli, Sengirikli, Sovranlı, Sıçmazlı;
Teke, Terekli, Toktasmışlı, Tumaçcanalı, Tumaçyaralı;
Ulu-tepeli, Uşaklı;
Harlı, Hocalı;
Yazırlı, Yazı, Yangaklı, Yarı-Gökerli.”⁷⁸

Adları geçen bu boylar arasında sadece belli başlı birkaçı nüfuz ve siyasi bakımdan etkili olmayı başarmıştır. Geri kalanların çoğu sadece küçük aşiret konumunda bulunmuş, durumuna göre daha güçlü boyların yanında yer almayı tercih etmişlerdir.⁷⁹

Oğuz Yabgu Devleti’nden, hem de Mangışlak’ta uzun süre hanedanlık yapan Oğuzların en büyük boylarından biri olan Salurların etkileri XVI. yüzyıldan sonra pek dikkate değer boyutlara ulaşmamıştır. Bunun sebebinin Salurların birçok boya bölünerek ana kitleden ayrılması olabilir. Muhtemelen Tekeler, bu boylar arasından çıkmış en etkili grubu oluşturmuştu.⁸⁰

⁷⁸ Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 203.

⁷⁹ Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 204.

⁸⁰ Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 47.

XVI. yüzyıl müelliflerinden Gani Mahmud Kicûvan'a göre, Mangışlak Salırları iç ve dış Salurlar olarak ayrılmışlardı. Onun elde ettiği bilgilere göre, iç Salurlar Hazar Denizi yakınlarında, Dış Salurlar ise Harezm'e giden doğu hattı üzerinde yer alan bölgelerde yurt edinmişlerdi. Abul-gazi'ye göre⁸¹, Türkmenlerden Ersarı boyu İçki Salurlardan (İç Salur), Yomut, Teke, Sarık boyları ise Taşkı Salurlardan (Dış Salur) çıkmıştır.⁸²

Bir yüzyıl sonra ise yani XVII. yüzyılda Mangışlak Oğuz Salur Devleti'nin yerini alan İç Salur, Dış Salur, Esenhan - Söyünhan, Yaka ve Çovdur Türkmen Boy birlikleri de ortadan kalkmaya başlamıştı. Bu dönemde ortaya çıkan en etkili Türkmen Boyları Birliği olarak Teke-Yomut-Sarık birliğidir. XVII. Yüzyılın başlarında şekillenen bu son Türkmen boy birliğinin varlığı aynı yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür.⁸³

Konargöçer hayatı sürmekte olan yurtlara dâhil il veya Türkmen boyları şunlardı: Çavdur veya Çavuldur, İğdir Abdal, Bozacı ve Buncuk veya Muncuk. Bunların bir kısmı daha XVIII. yüzyıllarda Rusya'nın şimdiki Stavropol ve Astrahan bölgelerine göç etmek zorunda kalmışlardı. Yine önemli bir kısmı da XIX. yüzyılın sonuna doğru Batı Türkmenistan'a göç ettikleri bilinmektedir. Bu göçlerin Hive Hanlığı ile Kalmuk ve Kazak saldırılarından kaynaklandığı göz ardı edilmemelidir.⁸⁴

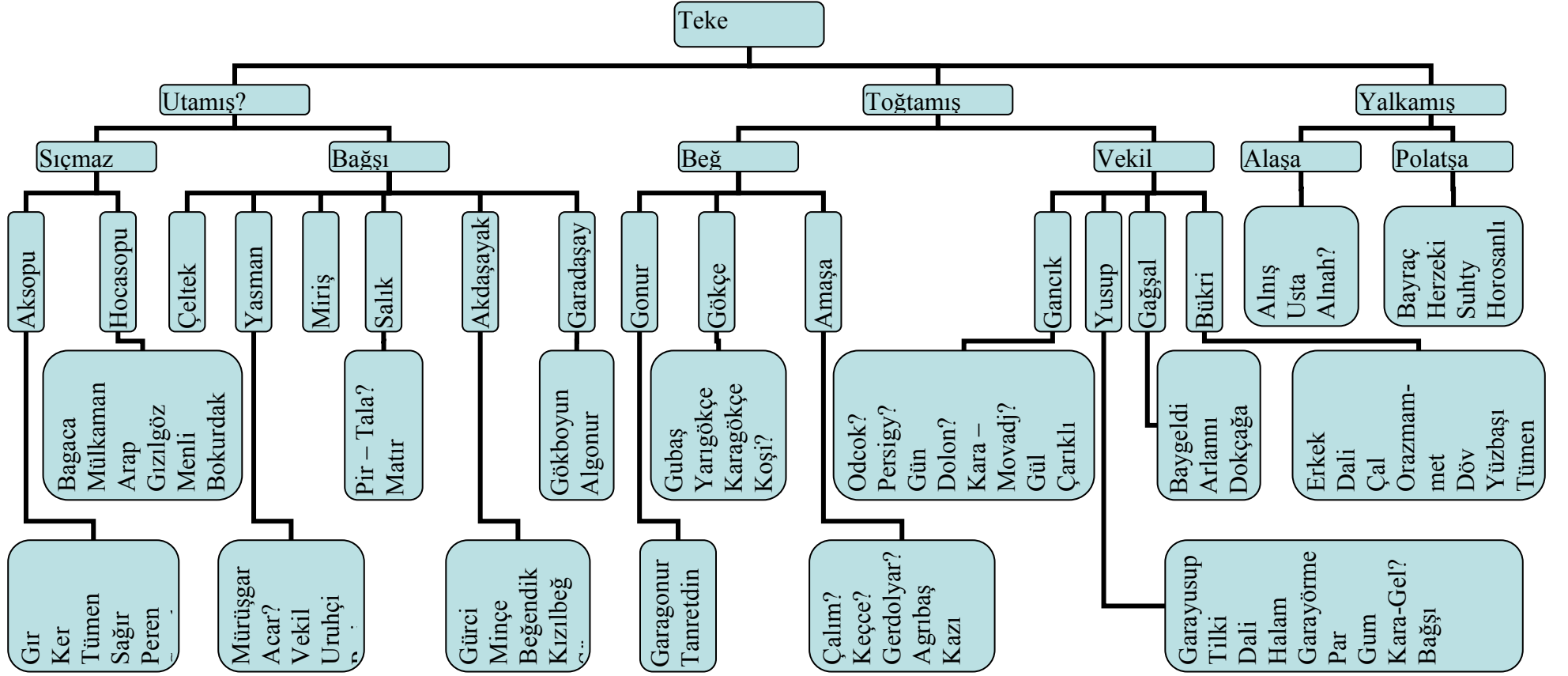
Soltanşa Ataniyazov'un *Şecere, Türkmenlerin Nesil Daragtı* adlı eserinde de belirtildiği gibi, Türkmenlerin şeceresi konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Oğuzlardan günümüze kadar dış Salurlardan oluşan Türkmen boylarıyla ilgili bazı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar da günümüze kadar ulaşmıştır. Aşağıda Türkmenlerin şecere şemalarına ilişkin bazı örnekleri veriyoruz.

⁸¹ A. N. Kononov, *Rodoslavnaya Turkmen, Soçineniye Abul-Gazi Hana Hivinskogo*, Moskva, 1958, 70.

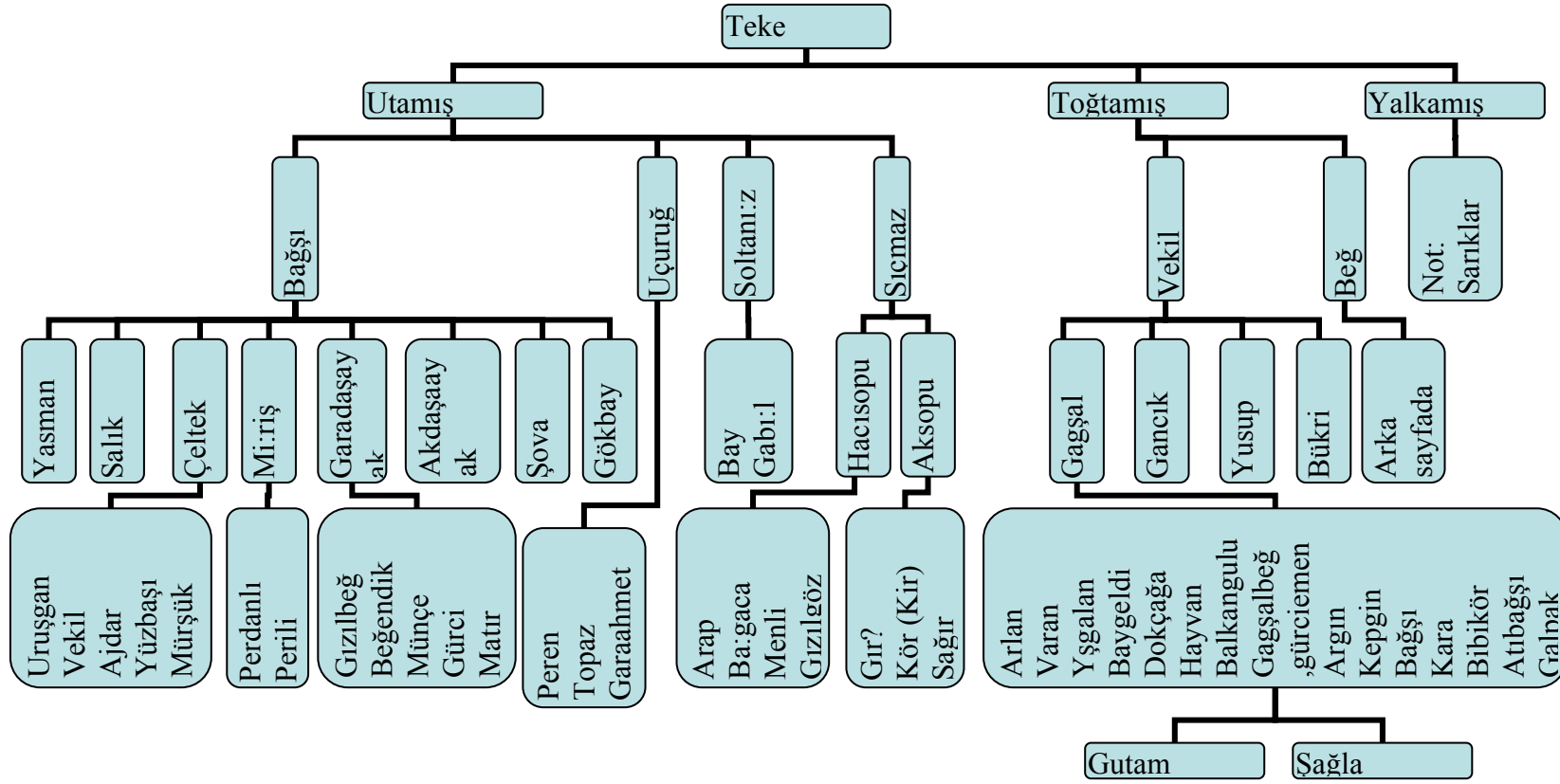
⁸² Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 46–47.

⁸³ Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 212.

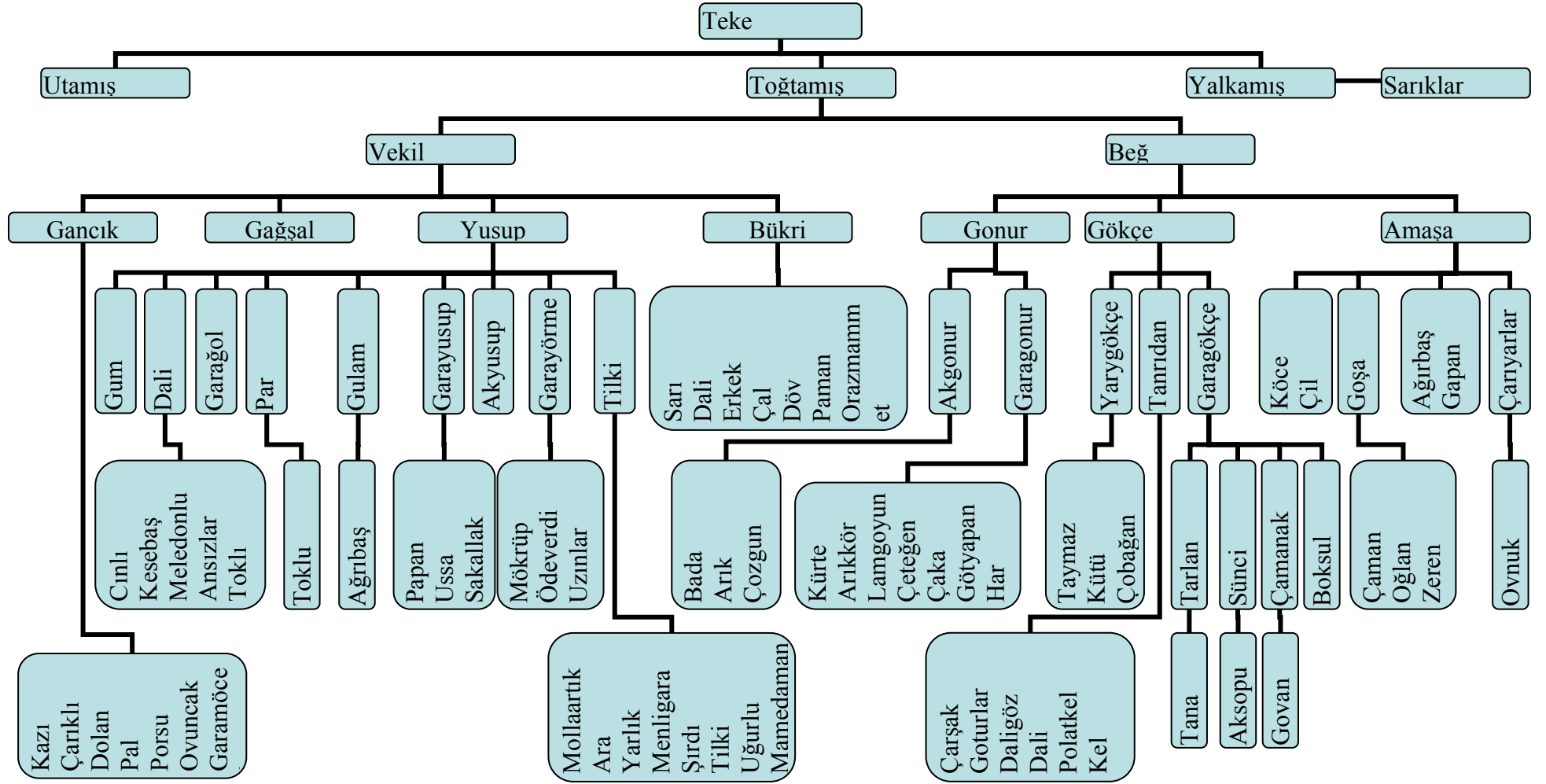
⁸⁴ Amantagan Begcanov, *Gömlen Akabalar, Göçülen Yurtlar*, Aşkabat, 1992, 7.

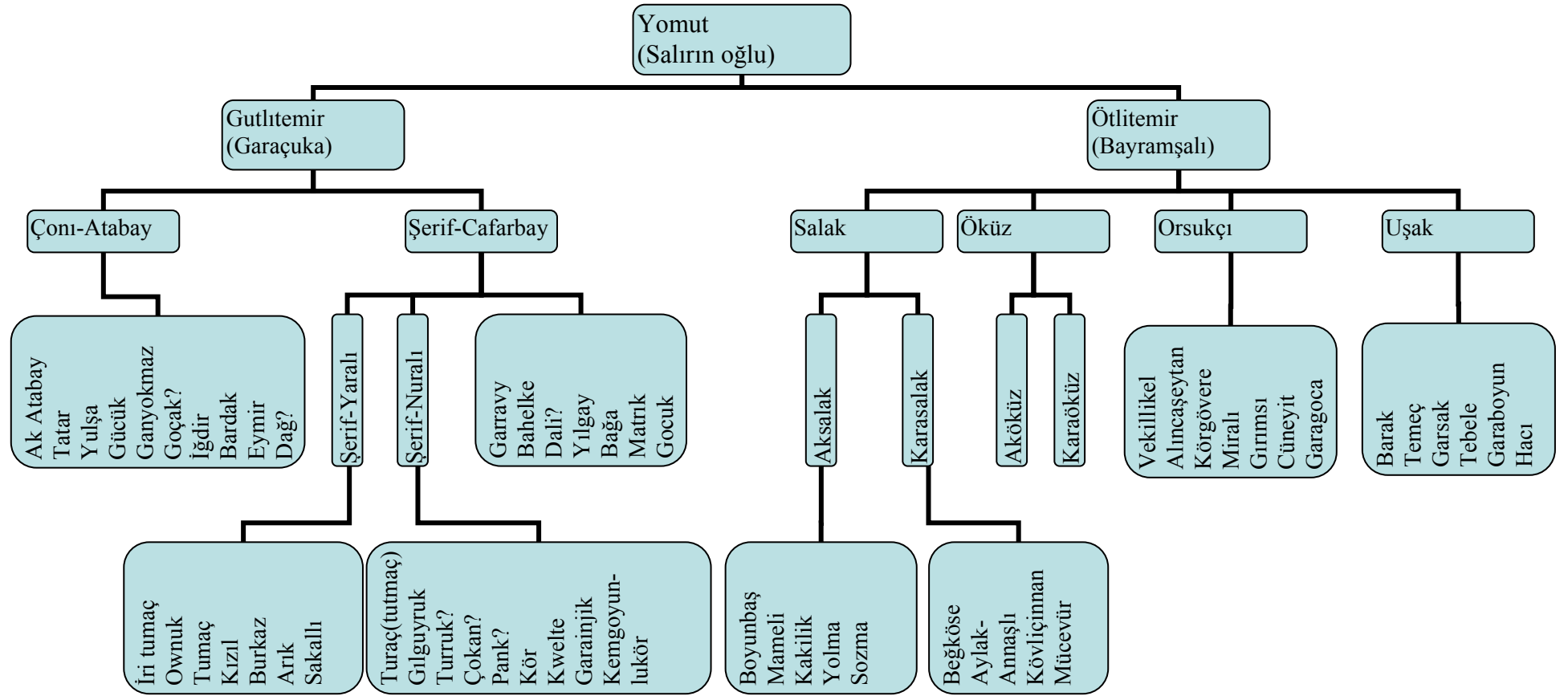

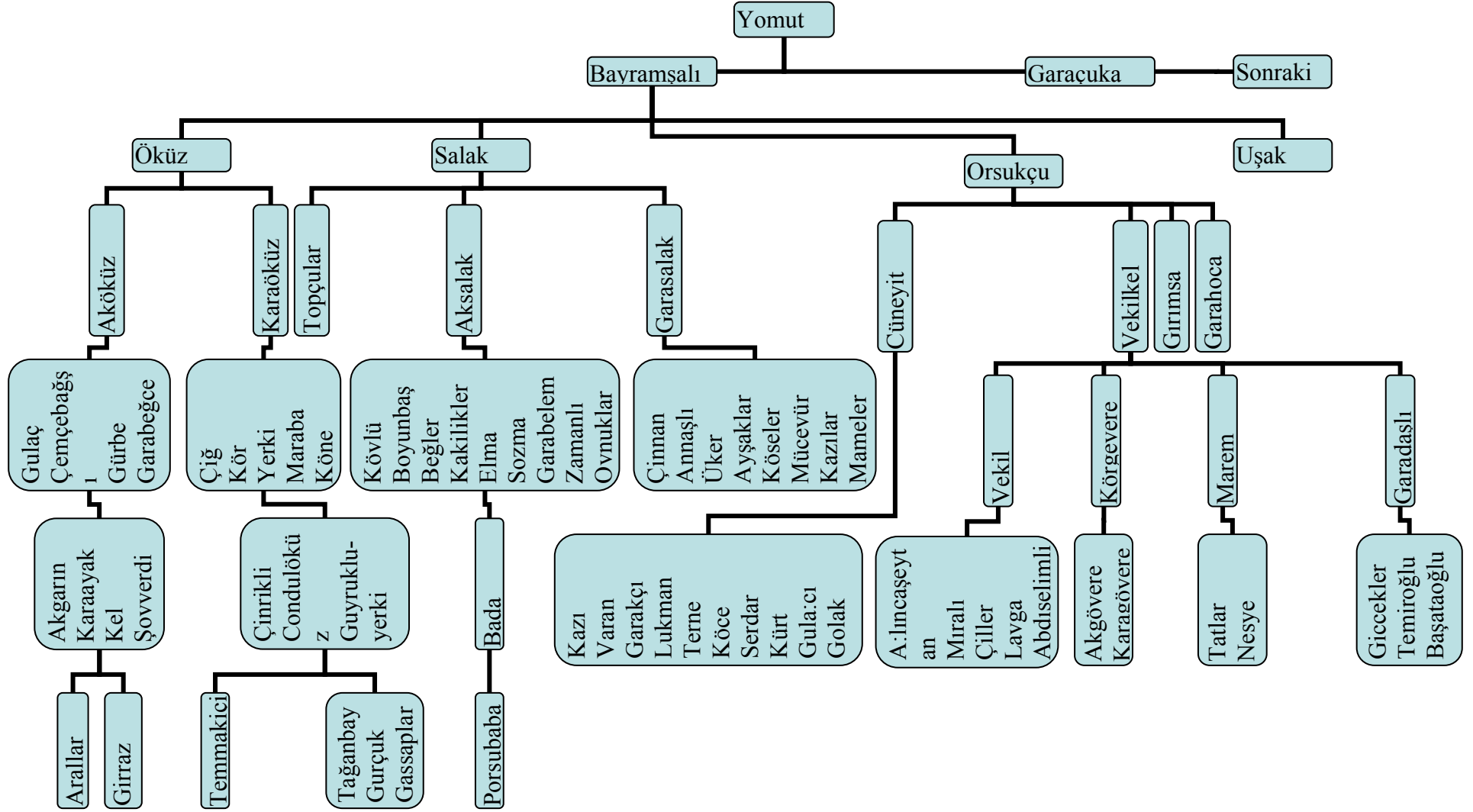
Devamı:

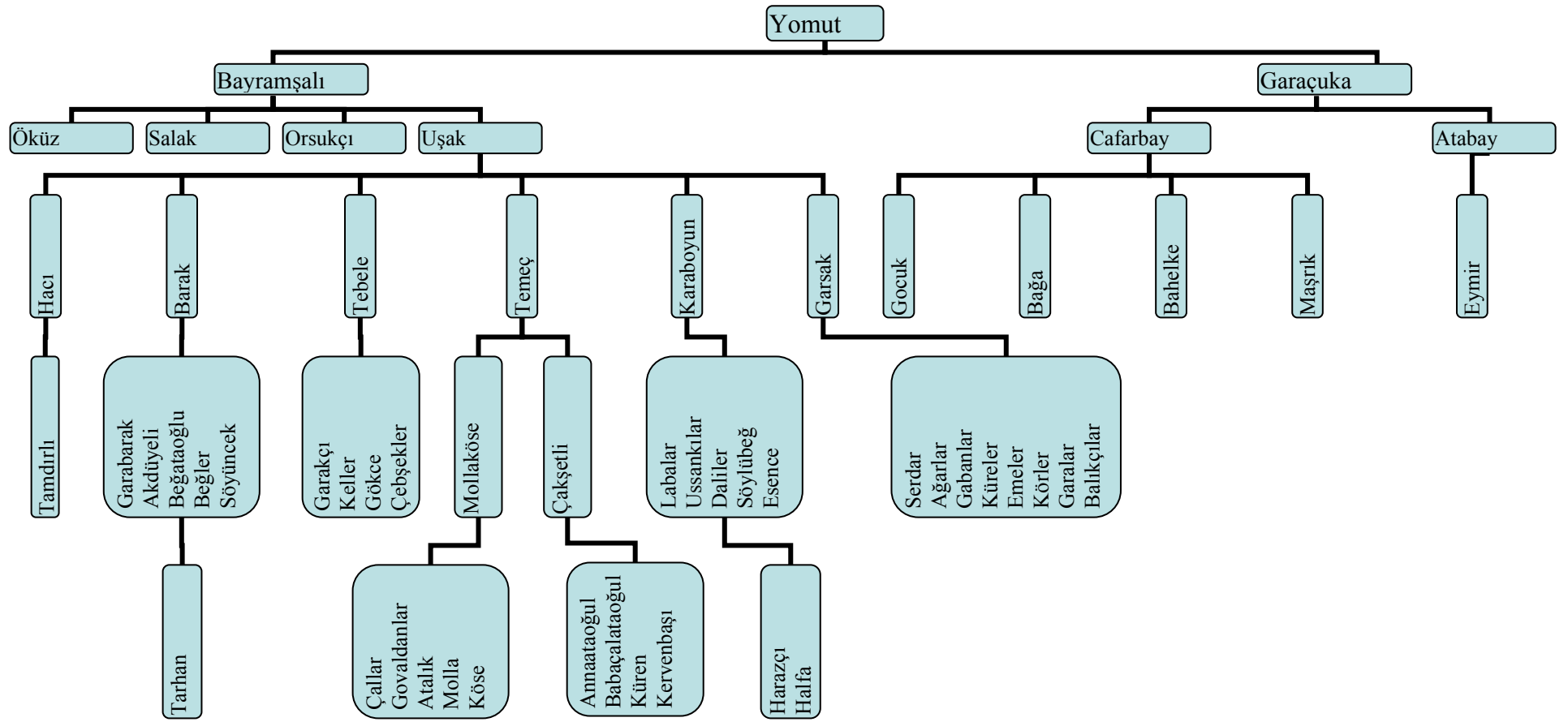

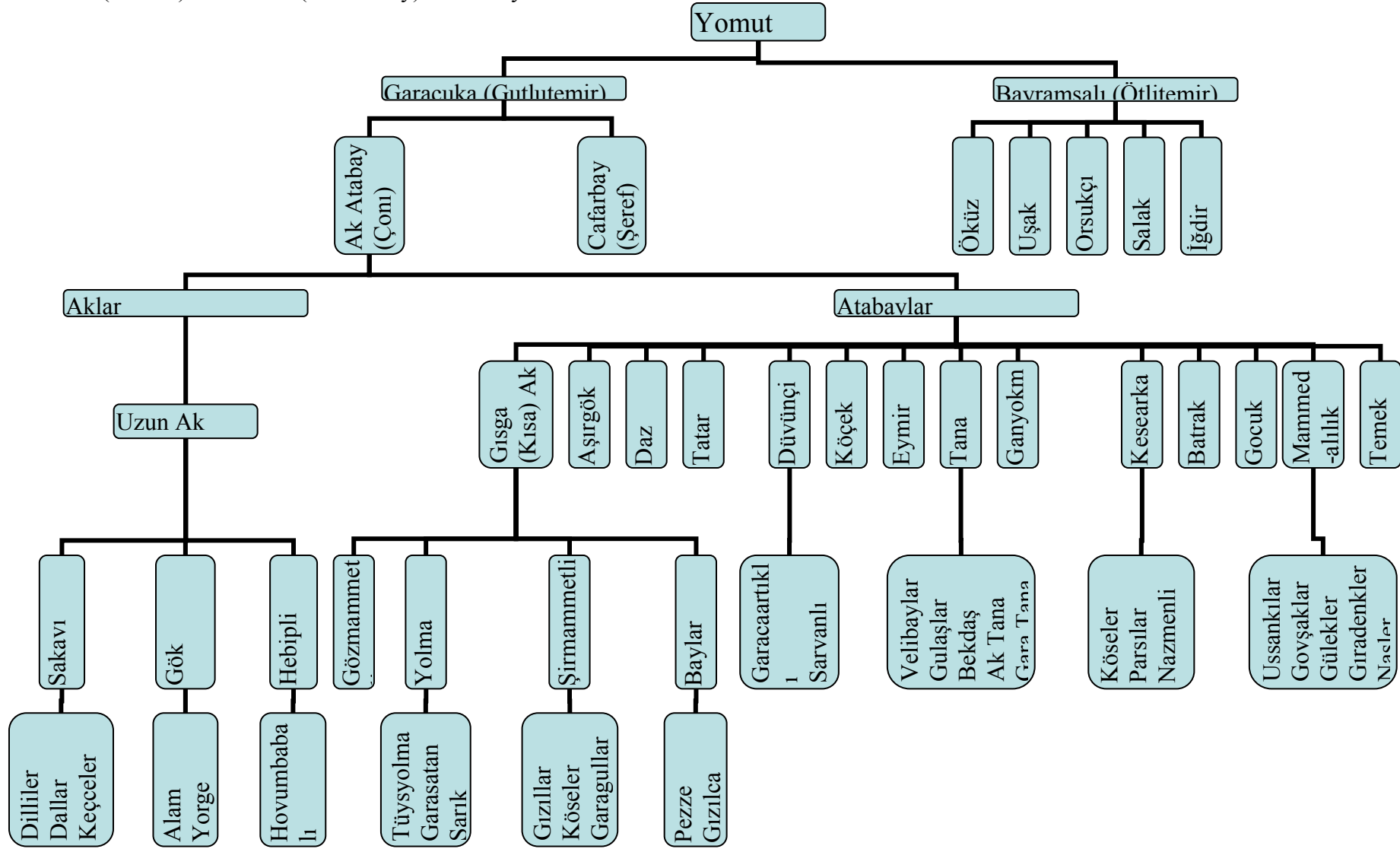
Devamı:

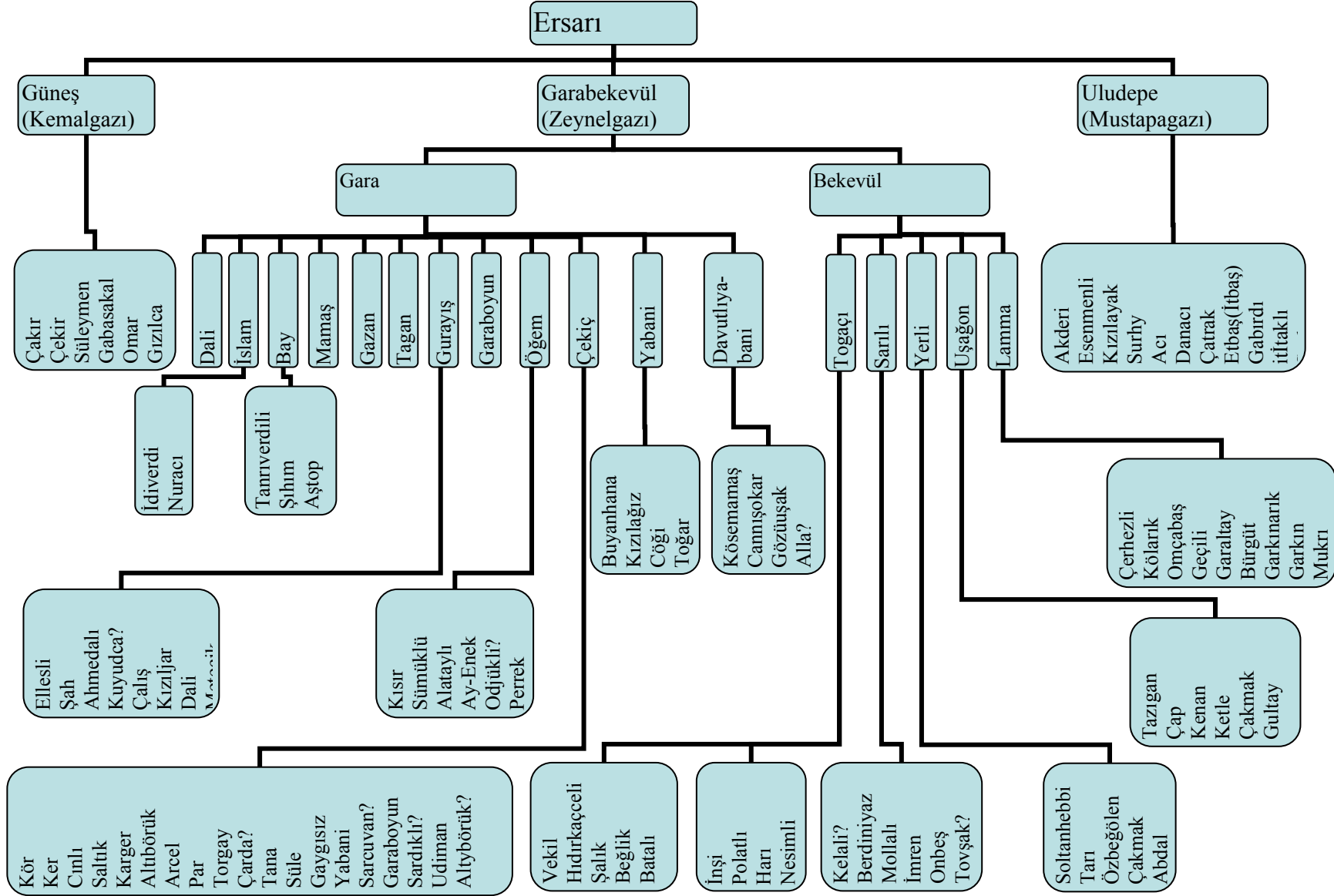

Soltanşa Ataniyazov'un eserinde kullanılan şecere şemalarına baktığımızda Türkmenlerin şeceresine ilişkin yapılan çalışmalar ve araştırmalar benzerlik göstermektedir. Bu alanda emek veren bazı önemli araştırmacılar, benzer sonuçlara varmışlardır.

Türkmen tarihinde günümüzde hayatlarını devam ettirmekte olan Türkmen boylarının tamamının isimleri şu şekilde sıralanmaktadır:

“Teke, Ersarı, Yomut, Salır, Sarık, Çavdur, Göklen, Garadaşlı, Bayat, Oğurcalı, Ata, Şıh, Hoca, Seyid, Mahtım, Arabacı, Amirli, Sancı, Nohur, Anevli, Mürçeli, Mihenli”.⁸⁵

XVIII-XIX. yüzyıllarda büyük Türkmen boylarından olanlar: Ersarı, Teke, Sarık ve Yomutlar, köken bakımından Salurlardan gelmekteydi. Buna göre, bu boylar, nüfus olarak çoğalmaları sonucu zamanla ana boydan ayrılarak birer bağımsız boy halini almışlar ve Türkmenistan'ın etnik terkiibini bu Salur boyları teşkil etmişlerdir.⁸⁶

Salur boylarının ayrılması ve şimdiki Türkmenistan sahasına göçlerinin tarihi kesin olarak belirlenememiştir. Büyük bir ihtimalle bu tarih XVI. yüzyıldan geç olmamalıdır. Zira bu dönemde Balkan çevresini saran Ersarı Türkmenlerinin Ürgenç Hanı Sufyan ile çarpıştıkları, artan baskılar sonucu komşuları Tekeler, Sarıklar ve Yomutlara sığındıkları bilinmektedir. Yapılan göçler sırasında 40 bin koyun sürüsüne sahip 16 bin Ersarı, yine 16 bin civarında bulunan Harezmi Salurları, 8 bin kadar da Teke ve Yomut, Mangışlak'tan Türkmenistan'a inmişlerdi. Yapılan göçler sırasında Ersarılar Lebap'ta, Sarıklar Afganistan'da, Tekeler Ahal'da yurt tutmuşlardır.⁸⁷

Türkmenlerin şecere örneklerinde, Türkmenlerin geçmişini ve yaşadığı bölgeleri ve tespit edilmiş olan bölgelerde daha çok Salurların yaşadıklarını verilen örneklerden görmekteyiz. Biz bu bölüm başlığında Türkmen tarihinde şecerenin yeri ve önemine değinen farklı müelliflerin yazılarını dikkate alarak, Oğuz boylarından olan Türkmenlerin şeceredeki önemini, yukarda verilen alfabetik sıralamadan anlamaktayız. Kısaca değinecek olursak, Türkmenlerin, Sır Derya'dan Hazar'a, Aral'dan Horasan'a

⁸⁵ Marat Durdıyev-Şöhrat Kadırov, *Dünyadaki Türkmenler*, Aşkabat, 1991, 7.

⁸⁶ Amantagan Begcanov, *Gömlen Akabalar, Göçülen Yurtlar*, 7.

⁸⁷ Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 47.

kadar olan bölgelerde hayatlarını sürdürdüklerini ve aynı zamanda küçük boyların genellikle büyük boylara katıldıklarını görmekteyiz.

a. Türk Tarihçilerinin Eserlerinde Şecere

Türklerin tarih boyunca çok geniş bir coğrafyada yaşamış olmaları daima dikkati çekici olmuştur. Günümüzde Türklerin yaşadığı yerler ise ancak üç kıta ile ifade edilebilmektedir. Birbirinden farklı iklimler ve değişik coğrafyalar tarihimizin başlangıcından itibaren Türk milletine ev sahipliği yapmıştır. Bu durum sadece günümüzde değil, bilinen Türk tarihinin ilk asırlarından itibaren böyle devam ede gelmiştir.

Bir grup Türk kütlesi Orta Avrupa'da devlet kurarken, diğer bazı gruplar Çin'in kuzeyinde devletler meydana getiriyorlardı. Aynı sıralarda İran'ın doğusu ve Hindistan'a kadar uzanan sahada bir başka Türk devleti vardı. M. S. IV. asırda başlayan bu genişlik ve yaygınlık, yani çok farklı coğrafyalarda, değişik devletler ve imparatorluk ve benzeri siyasi kuruluşlarla günümüze kadar devam etmiştir.

Büyük Hunlar, Akhunlar, Tabgaçlar, Gök-Türkler, Uygurlar gibi devletler tarih sahnesinde devam ederken, onların hâkim oldukları geniş coğrafyada bilinen tarihin ilk devirlerinden itibaren çeşitli adlar taşıyan Türk boyları yaşıyorlardı. Bu boylar genellikle ırmakların yakın çevrelerine dağılmışlardı. Bazen dağların arasındaki vadiler de onlara barınak olmuştu. Her ne kadar yazlık ve kışlık olmak üzere otlatmak için değişik alanlara göç etseler de her bir boyun yaşama alanı belli idi. Ancak savaş, düşman baskınları, kıtlık ve kuraklık gibi sebepler yüzünden bulundukları yeri bırakmak zorunda kalıyorlardı. Yine bazen kendilerinden büyük boy teşkilatlanmalarının içine giriyorlardı.⁸⁸

Camii't-Tevârih'e göre, Oğuzlar Bozok ve Üçok olarak iki kola ayrılmışlardı. Reşidüddin'e (1274–1318) göre, Bozoklar sağ kanadı, Üçoklar ise sol kanadı teşkil ediyorlardı.⁸⁹ XII. Yüzyıl müelliflerinden İbnü'l-Esir de Oğuzların Bozok ve Üçok olarak ayrıldığını kaydetmektedir.⁹⁰ Reşidüddin (1274–1318), Bozok ve Üçoklara dâhil olan boyların isimlerini şöyle açıklamaktadır: Bozoklar: Kayı, Yazır, Avşar, Bayat,

⁸⁸ Ahmet Taşagıl, *Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004. 13.

⁸⁹ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Âsi, Tercüme ve Tahlili)*, 50-51.

⁹⁰ İbn al-Asir al- Djaziri, *Tarikh al-Kamil*, Kahire, 1301 h, IX, 54.

Döger, Kızıq, Alkavlı, Durdurga, Beğdili, Kara avul, Yapurlı, Karqın; Üçoklar: Bayandur, Salur, Yiğdir, Becene, Eymür, Bügdüz, Çavuldur, Alayutlu, Yiva, Çepni, Ürügür, Kınıq .⁹¹

Ebu'l-Gazi'ye göre, eskiden Türkmen boyları 12 oymak ve 24 uruk'tan teşekkül etmekteydi. Bunlar, efsanevi Oğuz Han'ın eşlerinden doğan altı oğlunun soyunu devam ettiriyorlardı. Oymaklar, karışık gruplardan, belki de Oğuz Han'ın eşlerinden doğan oğullarının torunlarının soyunu temsil ediyorlardı. Türkmen oymakları, coğrafi şartlar doğrultusunda organize olan göçebe ve yarı yerleşik toplumları temsil ediyorlardı.⁹² Kaşgarlı Mahmut, Türkmenlerin Oğuzlar olduğunu söyler. Bu konuda efsanevi bir izahta bulunur. Başka bir yerde Karluklardan bahsederken, onların Oğuzlardan ayrı bir kabile olduğunu ve onlara da Türkmenler denildiğini belirtir.⁹³

Türkler Anadolu'da ilk kez, Selçuklular zamanında derli toplu olarak yer tutmuşlardır. Etnik köken itibariyle bu Türklerin büyük bir kesimi “Oğuzlar” olmuştur. Yörenin kuzeyinde Bozok, güneyinde ise Üçok Boyları yerleşmiştir.⁹⁴

Bütün 24 Oğuz boyunun Anadolu'ya daha Selçuklular zamanında gelmiş bulunmaları hakkında ve Oğuzların yalnız göçebe elleri olmayıp, daha Türkistan'da iken (oturumly ilat) yerleşik hayata geçmiş olanlarının da Anadolu'ya gelmiş oldukları ileri sürülen bir görüştür.⁹⁵

Büyük Selçuklu Devleti, 24 Oğuz kabilesinden Kınık boyuna mensuptur. Aslen yine bir Türk hanedanı olan Gaznelilere karşı 1040 yılında Dandanakan savaşından sonra Horasan'da kurulmuştur. İlk başkenti de Nişapur şehridir. Selçuklular, 1035 yılında 10. 000 süvari ile Ceyhun'u geçip, Horasan'a varmışlardır. Bu önemli bir göç dalgasıdır. Başkenti kısa bir süre İznik ve daha sonra Konya olmak üzere kurulan Türkiye Selçuklu Devleti de Büyük Selçuklu Devleti'ne (1040 – 1157) bağlı olarak 1075–1308 yılları arasında varlığını sürdürmüştür.⁹⁶

⁹¹ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Âsi, Tercüme ve Tahlili)*, 50-52.

⁹² Ebu'l-Gazi, *Şecere-i Terâkime, Türklerin Soy Kütüğü*, Çev. M. Ergin, ty, 47-48.

⁹³ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, 412.

⁹⁴ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, 188.

⁹⁵ Bkz. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, yy, 1979, 233.

⁹⁶ Orhan Türkdoğan, *Doğu ve Güneydoğu Kabile - Aşiret Yapısı*, 207–208.

Böylece, Türklere Anadolu yolu açıldıktan sonra önemli miktarda göçebe Oğuz (Türkmen) kitleleri Türkistan, Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya sevk edilmiştir. Anadolu'ya göç eden Türkmenler, bu topraklar üzerinde Asya'da yaşantılarına uygun yerleşim birimleri tesis etmek suretiyle geleneklerini ve kimliklerini sürdürmüşlerdir. Bütün kültür varlıklarıyla eşyalarıyla “bir evden bir eve taşınır gibi”⁹⁷ şeklinde dile getirmiştir. Anadolu'ya göçler yoluyla yığılan bu kalabalıklar, bir yandan Orta Anadolu ve Adalar Denizi (Batı Anadolu) kıyılarına kadar uzanan geniş üs ve otlığı bol ovalara yerleşirlerken, bir yandan da Canik ve İlgaz dağlarını aşarak Karadeniz'e, öbür yandan da Toros dağlarını geçerek Çukurova ve Akdeniz kıyılarına doğru yayılıp yurt tutmuşlardır. Türkmen kitleleri, aile başbuğlarının veya yurt tuttıkları bölge, yöre ve oymak adlarına göre, İnallı, Danişmendli, Dulkadirli, Bayburtlu, Maraşlı, Germiyanlı, Bozdağlı, Akça-koyunlu, Karakeçili, Tekelü, Dundarlu, Karahisarlı, Ramazanlu, Tecirli, Özerlü, Ceridlü, Osmanlı vb. adlar altında yeni boy ve oymaklar meydana getirmişlerdir.⁹⁸

Bu yüzden Türkmen tarihi, diğer Türk boylarının tarihinden ayrı tutulamaz ve Türkmenistan tarihinde hiç şüphesiz Selçuklu Türklerinin çok büyük rolü bulunmaktadır. Selçuklular, 24 Oğuz boyundan biri olan Kınıklara mensup idiler. Günümüzde Türkistan tarihini ayrı ayrı devletler halinde yazmak oldukça güçtür. Çünkü bu devletler geçmişte, yakın zamanlara kadar aynı kaderi paylaştılar.

Bugün, kültürce birleşmesi kolay olan Türkler, özellikle Oğuz Türkleri yani Türkmenlerdir. Türkiye Türkmenleri gibi, Azerbaycan, İran ve Harezm ülkelerinin Türkmenleri de Oğuz uruğuna (soyuna) mensupturlar. Bundan dolayı, Türkçülükteki yakın mefkûre Oğuz birliği yahut Türkmen birliği olmaktadır.

Hazar-Ötesi Türkmenlerin büyük topluluktan ve bunların kolları ile obaları olduğu gibi adlarını taşıyan oymaklar, Türkiye'de pek az ve nadiren görülebiliyor. Türkiye'deki Karaman ili ve Teke ili (Antalya bölgesinin eski adı) adlarındaki Karaman ve Teke'nin, şahıslardan geldiği bilindiği halde, bu yer adları ile Hazar - Ötesi, Türkmenlerindeki Salur'un Karaman obası ve Teke topluluğu arasında, hiç de doğru

⁹⁷ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi: “Selçuklular Dönemi”*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, 109.

⁹⁸ Orhan Türkdoğan, *Doğu ve Güneydoğu Kabile - Aşiret Yapısı*, 209–210.

olmayarak, bir münasebet olduğu düşünülmüş ve hatta Karaman-Oğullarının Salurlardan çıkmış olmaları ihtimali bile ortaya atılmıştır.⁹⁹

Türkmenlerin en büyük boyları arasında Teke ve Yamudlar başta olmak üzere Çavdur (veya Çavuldur), Göklen, Sarık, Alili, Ersarı ve Salur kabilelerini sayabiliriz. Ancak 10. yüzyılda bu bölgede yaşayan Türkmenler içerisinde bütün Türk boylarına da rastlanılmaktaydı. Bugün Asya'nın çeşitli yerlerine yayılmış olan Türkmenlerin büyük bir çoğunluğu İran işgalindeki Horasan bölgesinde yaşamaktadırlar.¹⁰⁰

Türkistan'ın Özbek, Kazak ve Kırgız kadar mühim olan diğer büyük bir grubu da Türkmenlerdir. Bunlar “Hazar Denizi Ötesi” yahut “Türkmenistan Çölleri”nde, Köpet Dağ, Kara Dağ ve Badgis'in kuzeyindeki verimli sahalarda, Amu Derya kıyılarında ve Hivenin çöllere bitişik yerlerinde yaşıyorlar. Ayrıldıkları uruklar şunlardır: Teke (Ahal-Teke, Merv, Tecen tümenlerinde); Sarığ (Yolöten, Pencdeh=Pendik havalisinde ve Mürgab havzasında); Salur, Qaraman (Serahs civarında); Yavmut (Yumut), İmreli (Eymür-El), Göklen, İgdir, Abdal, Ali-Eli, Çavdır (“Etrek” ve “Gürgen” ırmakları havzasında, Karakum çöllerinde, Harezmi ve Amu Derya'nın aşağı bölümlerinde); Ersarı, Saqar-Oğlu (Amu Deryanın orta mecrasında ve Buhara hududunda). Aralarında eskidenberi medeni hayata geçmiş olanları Nuhurlı (Yazar), Murçalı, Oğurçalı, Arabacı, Hızır-Eli, Ersarılar olup, esasen Salurların bir kolu olan “Teke” kabilesi de şimdi demiryolu hattı üzerinden bulunmaktan istifade ederek, tamamen köy ve tarım hayatına geçmiştir.¹⁰¹

Mahmud Kaşgarlı'nın *Divan-ı Lügati't- Türk* adlı eserinde Türk olarak gösterdiği Türkçe konuşan kabileler ve halklar oluşturmaktadır: Afşar, Ararnut, Argu, Ava (Awa), Basmıl, Başgirt, Bayat, Bayundar, Beçenek, Bulak, Bulgar, Bügdüz, Çarukluğ, Çigil, Çomal, Çivaldar, Eymür, Halaç, Hozar, Hıtay, İğrak, Karluk, Kar Yağma, Kay, Kayıg, Kençek, Kıfçak, Kınık, Kırgız, Kuçet, Oğrak, Oğuz (uguz), Salgur, Sogdak, Suvar, Tukat, Tatar, Tavgaç, Tengut, Tohsi, Tutırka, Tüger, Türk, Türkmen, Uğrak, Uygur, Üregir, Yaba-ku, Yağma, Yasmıl, Yava, Yawa, Yazgır, Yemek, Yıwa, Yüregir. Adları verilen bu Türk kabilelerinden bazıları kendilerine özgü etnik adlarını

⁹⁹ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 465.

¹⁰⁰ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 457-458.

¹⁰¹ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1942–1947, 72.

korumuş, bazıları ise adlarını kaybederek diğer Türk kabile ve halklarının bünyesine karışmışlardır.¹⁰²

Ayrıca Kaşgarlı Mahmud'un listesine girmeyen, ama Türk hakanlıklarının yıkılışından sonra mevcudiyetlerini sürdürerek, şu veya bu şekilde tarihe geçmekle birlikte sahip oldukları etnik adlarıyla müstakil halklar olarak günümüze kadar gelemeyen Türk dilli kabile ve halklar da bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sayabiliriz: Altay-kiji, Az-kiji, Akkoyunlu, Barabalı, Baylar, Biler, Biger, Barsil, Basmlı, Berendi, Berenjer, Bersuh, Burtas, Bucak Tatarları, Gacar, Gayni, Çitak, İstek, Kavar, Kaysak, Karagas, Karadağlı, Karakoyunlu, Kara Kırgız, Karaman, Kara Tatar, Kara Nogay, Kara Hazar, Kimek, Kovuy, Koybal, Kotrigur, Kömeş Bolgar, Kuirk, Ku-bandı, Kuruk, Kutrigur, Kitay, Lugar, Macar (Maşar, Macgar), May-ma-kiji, Mangot, Sarahmin, Sarasin, Sarman, Şart, Sansen, Selçuklu, Suas, Suaslamari, Tarih, Taulas, Toguz Tatar, Tuba-kiji, Türgeş, Un-nugundur, Halac, Çitak, Çu-kiji, Şor-kiji, Yurmatı, Yazgır, Yazok, Yasır vd.¹⁰³

Anadolu'nun iskân tarihi üzerine yapılan araştırmalara göre, pek çok yer adı, Oğuz (Türkmen), Kazak, Kırgız, Özbek, Kıpçak ve öteki Türk boyları ile ilgilidir. Faruk Sümer'in yazmış olduğu "OĞUZLAR" adlı eserin büyük bir bölümü Oğuz boyları meselesiyle ilgilidir. Tuncer Gülensoy tarafından yapılan "24 Oğuz Boyunun Anadolu'daki İzleri" adlı araştırma da bu konuyu tamamlamaktadır.¹⁰⁴

Anadolu bin yıllık oğuz (Türk) boyları yurdudur. Çünkü Kaşgarlı'da, Reşidüddin'de (1274–1318), *Tevarih-i Âl-i Selçuk'ta* ve daha başka önemli kaynaklarda zikredilen 24 Oğuz boyundan en az yirmi ikisinin Anadolu'ya gelip yerleştikleri kesinleşmiştir. Bu boyların dışında pek çok Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Uygur, Tatar, Kıpçak, Karay (Karaim) vb. gibi pek çok Türk soy, oymak, aşiret ve cemaati de Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yurt tutmuşlardır.¹⁰⁵

¹⁰² Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, 28–33.

¹⁰³ Mirfatih Z. Zekiye, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, 16–17.

¹⁰⁴ Tuncer Gülensoy, "24 Oğuz Boyunun Anadolu'daki İzleri", *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı 1977*, Ankara, 1979, 75.

¹⁰⁵ Tuncer Gülensoy, "Kazakistan'da ve Türkistan'da (Özbekistan'da) Türk Yer Adları ve Anadolu'daki İzleri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, S.XXXII/1-2, 1994, Ankara, 1996, 158.

Türk kavimleri arasında binlerce kilometre mesafe olabiliyordu. Bu boylar, genellikle bağımsız yaşıyorlardı. Buna rağmen büyük bir devlet kurulduğu zaman ona bağlanıyorlardı. Bağlandıktan sonra durumlarında genel anlamda herhangi bir değişiklik olmuyordu ve varlıkları devam ediyordu. Ayrıca her boyun yaşadığı belirli bir alanı vardı. Bazen savaş, kıtlık, dış baskı ve benzeri sebeplerle bulundukları yerleri terk ettikleri de oluyordu. Bu da bilindiği gibi dünya tarihini yakından etkileyen büyük göçlere sebep teşkil ediyordu. Bu göçlere Avrupa Hunları ve Oğuzların göçlerini misal olarak verebiliriz. Türk tarihinde Oğuz boyundan gelmekte olan Türk boylarının aynı boydan, soydan ve şecereden olduklarını yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere, Oğuz boyundan olan Türkler her ne olursa olsun bir atadan geldiklerini ve zamanın değişik döneminde hayat şartlarına göre değişik bölgelere ve yerlere göç ettiklerini söyleyebiliriz.

b. Türkmen Tarihçilerinin Şecereye Verdikleri Önem

Günümüz Türkmen tarihçileri arasında Türkmenlerin şeceresi konusunda önemli çalışmalar yürütülmektedir. Bunlar arasında en önemlilerinden Soltanşa Ataniyazov'un "Türkmenler'in Nesil Daragıtı", Ekber Necef ve Ahmet Annaberdiyev'in "Hazar Ötesi Türkmenleri", Ağa Begliyev'in "Türkmen Boylarının Tarihi ve Etnografyası" gibi araştırmalarını sayabiliriz. Bu eserler, Türkmen şeceresi alanındaki çalışmalar için önemli yer teşkil etmektedir.

Türkmenlerde boy teşkilâtında genellikle boy uruklara ve tirelere bölünür. Türkmenler asıl boylara ise taypa (tayfa-taife) adını vermişlerdir.

Tire-taypa (taife): Türkmenlerde genellikle tire ve taypa kelimeleri aynı anlama gelmektedir. Ancak tire-taypa (boy) teşkilâtında taypa kavramı tire kavramından daha büyük bir basamak olarak anlaşılmaktadır. Türkmenler öncelikle taypalara, taypalar ise uruk-tirelere bölünmektedir.¹⁰⁶

Vesikalarda "aşiret" veya "cemaat" tabirlerinin "aynı kandan olan insan topluluğunu ifade" etmek için kullanıldığı görülmektedir.¹⁰⁷

Türkmen dili yazarlarından biri olan Ödek Ödekov şöyle yazıyor: "Yazarın (kendisinin) Türkmen Boyu "Teke" ve "Göktürk" sözcüklerini açıklamaya sistematik yaklaşması", Türkmenlerin etnogenetik kökünü M. Ö. 3.000 yıla götürmeye imkân verdi. Bunu çeşitli uzmanlar, tarihçiler, arkeologlar, dil bilimciler ve yazarlar teyit etmişlerdir.¹⁰⁸

Bunun yanında, etnograflar ve bilim adamlarının arasında boy teşkilâtının nasıl adlandırılması konusunda bir fikir birliği yoktur. Ancak etnografların ekseriyeti taypanın uruklara, urukların ise tirelere, tirelerin kabilelere ve kovum-garındaş (kavim-

¹⁰⁶ Ağa Niyazi Begliyev, *Türkmen Boylarının Tarihi ve Etnografyası*, İstanbul, 2000, 132–133.

¹⁰⁷ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, Ankara, 1997. 46.

¹⁰⁸ Ödek Ödekov, "Sumer Hakda Kelam Ağız", *Yaşlık Dergisi*, S.12 Aşkabat, 1990, 15.

akraba) guruplarına, yani sülâlelere ve bu sülâlelerin de sırasıyla ata-oğul guruplarına ve ailelere bölündükleri görüşünü savunmaktadırlar.¹⁰⁹

Dünya halklarının pekçoğu, belki de hepsi, tarihlerinin belli dönemlerinde boy veya uruklara bölünüş macerasını yaşamış olmalılar. Bazı halklarda, mesela Türk topluluklarından Tatar ve Uygurlarda böylesi bir bölünüş çok eski dönemlerde yaşanmıştır. Fakat daha sonraları bu gelenek unutulmuştur. Diğer bazılarında, genellikle göçebe hayatı yaşayan veya hayvancılıkla ziraatı birlikte yürüten Kazak, Karakalpak, Kırgız ve Türkmen gibi halklarda boylara-uruklara bölünme geleneği, uzun yıllardan günümüze kadar devam etmiştir.¹¹⁰

XIII. asrın ilk çeyreğinin sonlarında bugünkü Türkmenistan coğrafyası Cengiz Han'ın orduları tarafından istila edildi. Marı (Merv), Ürgenç (Eski Ürgenç), Lebap ve Ahal vilayetlerindeki kültür ve medeniyet merkezleri yerle bir edildi. Bölgede bulunan Harizmşahlar hanedanı yıkıldıktan sonra bu ülkenin bir bölümünü Buhara Emirliği, diğer bölümünü Hive Hanlığı, Ahal ve Batı taraflarını da İran'daki Türk şahları ellerine geçirdiler". "Bölüştür-hüküm sür" (Böl-yönet) şeklindeki koloniyal hareketle bu hanlıklar, Türkmen halkının küçük boylara-uruklara bölünmesine zemin hazırladı. Hatta bir Türkmen boyunu bir diğerine veya birkaçına karşı çıkmayı ya da kışkırtmayı, devlet siyaseti haline getirdiler. Bu durumda Türkmen boyları mensup oldukları toplulukları unutmamaya, bir tehlike sırasında kendisine hangi boyun yardımcı olacağını bilmeye mecbur olmuşlardır. Neticede Türkmen halkının boy ve uruklara bölünme süreci çok uzun bir süredir devam etmiş ve bu sosyal gelenek bu asrın başlarında daha da yaygınlaşmıştır.¹¹¹

Kadim Oğuz boylarından türeyen yeni Türkmen boyları, Türkmen halkının meydana getirdiği sosyolojik kollardır. Çok eskilerden gelen bu geleneği yaşlı kuşaklar günümüze kadar yaşatmışlardır. Ancak genç nesil için boy-uruğ meselesi önemini gittikçe yitirmektedir.

Başlangıçta, Haleb, Dulkadir, Tarsus ve Yeni İl Türkmenleri'nde görülen ve aşiretlerin birleşmesi ile oluşturulan boy teşkilatı, Bozulus'ta bulunmamaktaydı.

¹⁰⁹ Ağa Niyazi Begliyev, *Türkmen Boylarının Tarihi ve Etnografyası*, 132–133.

¹¹⁰ Soltanşa Ataniyazov, "Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", Çev. Yusuf Akgül, *Bilig*, S.10, Ankara, 1999, 2.

¹¹¹ Soltanşa Ataniyazov, "Türkmen Boylarının Geçmişi..." , 2.

Ulus'un Orta Anadolu'ya gelmesinden sonra Tabanlı, Oğulbeğlü gibi büyük aşiretlerden kopan obaların, boy teşkilatı içinde ifrâz oldukları aşiretlere bağlandığı ve bunların boy beyleri tarafından idâre olunduğu görülmektedir.¹¹²

Tarihi gerekliliğin bir ürünü olan bölünmeyi doğuran şartlar bugün ortadan kalkmıştır. Bu yüzden artık XX. asırda boy-uruk oluşumlarına rastlanmamaktadır. Ama eskiden beri sürmekte olan gelenek hükmünde bazı şive özgünlükleri, mimari ve ekonomide kullanılan araç-gereçler, giyim-kuşam, halı dokuma, süsleme-işleme, yemek kültürü, gelenek-görenek gibi farklılıklar korunmaktadır.¹¹³

Türk halklarının, özellikle Oğuzların/Türkmenlerin boylara bölünme olgusu kadim bilginlerin de dikkatini çekmişti. Meselâ büyük dilci âlim Kaşgarlı Mahmut *Divan-ı Lügati't-Türk* adlı muhteşem eserinde, "Oğuzlar, Türkmenlerdir" şeklinde yazdıktan sonra onların 22 boyunu saymış ve ayrıca bu boyların hayvanlarına bastığı tamgaları göstermiş, sıralamanın ardından da "Herkesçe bilinmesi gerekli olduğu için bu boyların hepsini yazdım" demiştir.¹¹⁴

Kaşgarlı bu çalışmada Oğuzların 22 boyunu sıralamış olsa da aslında bu boyların sayısı 24'tür. Divanın üçüncü cildinde Kaşgarlı bu konuda, "Türkmenler aslında 24 kabiledir" demektedir.¹¹⁵ Kaşgarlı burada konar-göçer Türkmen olan Halaç ve Karlık adlı 2 boyu, Oğuzlardan ayrılmış oldukları için sıralamaya dâhil etmemiştir.

Soltanşa Ataniyazov, Kaşgarlı'nın devrinde (XI. asır) hatta ondan önce de Türkmenler sadece 24 boy ile sınırlanmamış olsa gerektir. Ancak büyük âlim Kaşgarlı, Türk halklarının ataları olan Hunların ülke idaresinde yer alan, hizmet gören 24'lü askeri-coğrafi bölünme geleneğini göz önüne alarak, Oğuzların temel 24 boyunun adını sıralamıştır. Bunların küçük uruk ve tirelerini, hatta siyaset ve nüfuz bakımından pek önemi olmayan boylarının adlarını hesaba katmamıştır. Bu konuda Kaşgarlı, "Ben bunlardan (boylardan) kök ve ana boyları saydım, oymakları bıraktım. Sadece herkesin

¹¹² Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, 47.

¹¹³ Soltanşa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, Aşkabat, 1994, 9–10.

¹¹⁴ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, 55–58; III, 412–415.

¹¹⁵ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, 415–416.

bilmesi gerekli olanlarını, Oğuz kollarını ve hayvanlarına vurulan damgalarını yazdım” demiştir.¹¹⁶

Kaşgarlı’nın sıralamasında o devirde tanınmış, nüfusu ve nüfuzu bakımından diğerlerinden seçilmiş boylar ön sıralara getirilmiştir. Kaşgarlı’nın bizzat kendisi de sıralamada ilk yeri “Kınık” lılara verdiğini, çünkü devrinde hakanların bu boydan çıktığını vurgulamıştır.¹¹⁷

Kaşgarlı’dan sonra Oğuz boylarının sıralamasını yapan âlimlerde bu tertibin temelde değiştirildiği göze çarpar. Meselâ Kaşgarlı’da ilk yeri tutan “Kınıklar, ” Irqıl Hoca ve onun çalışmasından yararlanan âlimlerin sıralamasında en sonuncu sırada yer alır.¹¹⁸

Demek oluyor ki, Kaşgarlı’nın sıralamasındaki bazı boylar Reşideddin’in ve diğerlerinin devrinde çeşitli sebeplere göre önceki durumlarını değiştirerek alt yerlere düşerlerken, “Kayı”, “Tüver”, “Yazır”... Gibi boylar daha sonra üst yerlere çıkmışlardır.

Biz aşağıda Soltanşa Ataniyazov’un çalışmasına göre, Oğuz boylarının Kaşgarlı’da, Fahrettin Mübarekşah’ta, Reşideddin’de, Yazıcıoğlu’nda, Salar Baba’da, Ebu’l-Gazi’de getirilen sıralamaların karşılaştırmalı tablosunu sunuyoruz:

Aşağıdaki müelliflerin eserleri yazdıkları tarihleri ve adı geçen Oğuz boylarına örnekleri şu şekilde belirtebiliriz:

Kaşgarlı (1068–1072), Mübarekşah (1206), Reşideddin (1300–1310), Yazıcıoğlu (XV. asır), Salar Baba (1555–1556), Ebu’l-Gazi Bahadır Han (1660–1661).

Boy adları;

Kınık

Kayı

Bayındır

Iva

Salır

Afşar

Bekdili

¹¹⁶ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 3.

¹¹⁷ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, 55.

¹¹⁸ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Âsi, Tercüme ve Tahlili)*, 52.

Bükdüz
Bayat
Yazır
Eymir
Garabölük
Alkabölük
İgdir
Üregir
Dodurga
Alayontlı
Tüver
Beçenek
Çovdur
Çepni
Çarıklıg
Yaparlı
Kızık
Garkın
Alkarevli
Karaevli
Kırık
Bayırlı
Yasır.

Bu karşılaştırmaları sıralamalara inerek dikkatlice incelediğimizde Oğuz/Türkmen boylarının güç ve nüfuzlarının çeşitli devirlerde belirli bir düzende olmadığını, bazı boyların önceki durumlarını daha sonraki dönemlerde kaybettiklerini, bazılarının ise tam tersine üst sıralara yükseldiğini görmek mümkündür. Meselâ tablosunu, Kaşgarlı'dan 130 yıl sonra düzenleyen Mübarek Şah'ın eserinde “Kınıklar” 1. sıradan 2. sıraya, “Kayılar” 2'den 5'e, “Avşarlar” 6'dan 13'e düşmüşlerdir. Kaşgarlı ve Reşideddin'in tablolarında (aradaki zaman yaklaşık 225 yıl) boylara verilen yerler

daha da farklıdır. “Kınık” 1’den 24’e, “Bayındır” 3’ten 13’e, Yıva 4’ten 23’e, “Bayat” 9’dan 2’ye gibi.¹¹⁹

Boyların sıralamasında bu büyük değişiklikleri, onların sayılarının çeşitli sebeplere göre azalıp çoğalması veya savaşlar neticesinde çok kırılmaları gibi unsurlar ile açıklamak mümkündür. XIII. asrın başlarında Cengiz ordularının Türkmenistan coğrafyasına saldırmasından sonra oba ve şehirlerin pek çoğu istilaya uğramış, kitleler halinde kırılıp yok edilmişlerdir. Hafız-ı Ebru’nun yazdıklarına göre, Cengiz Han’ın oğlu Tuluy Han, Marı’da (Merv) 1 milyon 300 bin insanı katletmiştir. Cengiz Han’ın askerleri hem Harezm toprağında, hem de Ahal’in kadim şehirlerinde sükûnet içinde yaşayan halkı kırgına uğratmışlardır. Çok az sayıdaki halk ise dağlara, çöllere, büyük çoğunlukla da başka ülkelere göçerek, bu kırgından canlarını kurtarmıştır.¹²⁰

Tablo 1:¹²¹

Çeşitli Kaynaklarda Oğuz Boylarının Sıralaması						
Boy Adları	Kaşgarlı 1068–1072	Mübarekşah 1206	Reşidüddin 1300–1310	Yazıcıoğlu XV. Asır	Salar Baba 1555–1556	Ebulgazi 1660–1661
	I	II	III	IV	V	VI
Gınık/Kınık	1	2	24	24	24	24
Gayı/Kayı	2	5	1	1	1	1
Bayındır	3	9	13	13	13	13
Iva/Yıva	4	16	23	23	20	23
Salır-Salur	5	6	17	17	18	17
Ovşar-Avşar	6	13	9	9	5	9
Bekdili	7	15	11	11	11	11
Bükdüz	8	14	22	22	16	22
Bayat	9	11	2	2	4	2

¹¹⁹ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 3.

¹²⁰ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 4.

¹²¹ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 4.

Yazır	10	7	5	5	7	5
Eymir	11	1	18	18	22	18
Garabölük	12	-	4	-	-	-
Alkabölük	13	-	19	-	-	-
İğdir	14	-	21	21	15	21
Uregir	15	4	20	20	17	20
Dodurga	16	12	7	7	9	7
Alayontlı	17	10	-	19	21	19
Tüver/Döğer	18	8	6	6	2	8
Beçenek	19	3	14	14	14	14
Çovdur	20	-	15	15	19	15
Çepni	21	-	16	16	23	16
Çarklıg	22	-	-	-	-	-
Yaparlı	-	8	8	-	-	-
Kızık	-	10	10	-	10	-
Garkın	-	-	12	12	12	12
Alkarevli	-	-	3	3	3	3
Karaevli	-	-	-	4	6	4
Kırık	-	-	-	-	8	-
Bayırlı	-	-	-	-	10	-
Yasır	-	-	--	-	-	6

Yukarıda adları geçen âlimlerin tablolarında sıralanan Oğuz boylarından bir kısmıyla Moğol saldırılarından sonra bu coğrafyada karşılaşılmasına şaşmamak gerekir. Türkmenistan'da bugün, değil bir Kınık, Bekdili (Beydili), Karabölük, Alkabölük, Üregir, Alayontlu, Çepni, Yaparlı, Kızık, Alkaevli... Gibi kadim Oğuz-

Türkmen boylarına mensup insanlarla karşılaşmak, onların adları verilen “yer-yurt” a bile rastlamak mümkün değildir. Bu belirtilen boylar Cengiz Han’ın, Timur’un ve diğer istilacıların baskıları devrinde ya kırılmışlar ya da komşu ülkelere göç etmişlerdir.¹²²

Orta Asya’daki Oğuz toplulukları, Moğol istilası sırasındaki derin sarsıntıdan sonra, önceki durumlarını kaybedip dağılmışlar, karışmışlar ve yeni etnik topluluklarla birleşerek, önceki boyundan tamamen farklı yeni bir ad almışlardır. Daha doğrusu saldırıya uğrayan halkı toplayarak bünyesine alan boyun veya uruğun adları yeni topluluğun etnik adı olarak kullanılmaya başlamıştır. Buna “Burkaz”, “Göklen”, “Yemreli”, “Yomut”, “Olam, ” “Sakar, ” “Sayat”, “Surhı”, “Çandır”, “Teke”, “Hatap”, “Esgi”... Gibi boy adlarını örnek verebiliriz.¹²³

Bu şekilde oluşmuş bazı boylara, onlara önderlik ve komutanlık yapan şahısların adları verilmiştir. Meselâ: Alili boyuna, XIV. asırda Uzboy kıyılarındaki dağınık Türkmenleri toplayarak onlara önderlik yapan Ali Cora’nın adı verilmiştir: Alili, ”Ali ili” anlamında kullanılmıştır. XI. asırda tanınmış Türkmen komutanı Selçuk hükümdarı Tuğrul Bey’in kayını Kızıl ibn Yahya’nın çevresinde toplanan halk da bu şahsın adını almıştır: “Gızıl ili: Gızıl”. Ersarı boyuna da Moğol baskınlarından sonra Uzboy’da ve Balkan dolaylarında yaşayan dağınık halkı başına toplayan Ersarı Bey’in (XIII-XIV. asır) adı verilmiştir. Aslı Salur Türkmenlerinden olan bu tarihi şahsiyete, önderliğini yaptığı Salur boyunun ikinci etnik adı olan “Sarılar” ile ilgili bir ad verilmiştir: “Sarı ilinin eri: Ersarı”... Hanlara, hükümdarlara bu tarzda unvan verme geleneği eski Türklerde, bu çerçevede Oğuzlarda da çok yaygındır. Kadim Türk kağanı Bumin Han’ın unvanı “İlhan”, Kutluk Tigin’in unvanı ise “İlteriş”ti. Türkiye’nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e “Atatürk”, Türkmenistan’ın ilk devlet başkanı Saparmurat Niyazov’a ise “Türkmenbaşı” unvanlarının verilmesi, en eski Türk geleneğinin bir devamıdır.¹²⁴

Yerleştikleri bölgelerin adları verilen boylara (“Garadaşlı”, “Manış”, “Mehin”, “Mürçe”, “Nohur”, “Hasar”, “Anevli”) rastlandığı gibi, bunların yapılarına ve yaptıkları işlere göre ad alanlarıyla da karşılaşıyoruz: “Arabaçı”, “Düyeçi” gibi.

¹²² Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 4.

¹²³ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 4.

¹²⁴ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 5.

Kaşgarlı ve Reşideddin tarafından sıralanan etnik adlardan günümüzde Türkmenistan'da boy adı olarak muhafaza edilenler sadece “Bayat”, “Salır” ve “Çovdur” adlarıdır. Bunlar arasında en büyük boy Salırlar olup, bu 3 gruba ayrılmıştır.¹²⁵

1- Sarahs Salırları: Sarahs ilçesinin yerli halkını oluşturan bu topluluk, diyalektleri, giyim-kuşamları, gelenek-görenekleri bakımından “Teke”, “Yomut”, “Esrarı”, “Sarık” gibi boylara çok yakındır. Bu topluluk “Garaman”, “Kiçiğa” ve “Yalavaç” adlı 3 büyük bölümden ibarettir.

2- Lebap vilayetinin Danev, Farab, Çarçev; Özbekistan'ın Buhara vilayetinin Buhara, Garaköl, Alat; Semerkant vilayetinin Nurata, Goşrabat; Harezmi vilayetinin de Ürgenç dolaylarındaki Türkmen topluluğunun çoğunluğunu teşkil eden Salırlardır. Bunların dili (diyalekt) Türkmen edebi diline temel olan merkezi diyalektlerden farklılaşmış Türk dillerinin Kıpçak grubuna giren halkların konuşmasına yakındır.

3- Lebap vilayetinin Hocambaz ve Kerki ilçelerinde, Tacikistan'ın Cılıköl bölgesinde yaşayan ve “Kırk Öyli” yaygın adı ile tanınan bu Salırlar, konuşmaları bakımından yukarıda belirtilen topluluklardan biraz farklılaşmış, bu ikisinin arasında, konuşma dilleri edebi dile daha yakın olan bir etnik topluluk meydana getiriyorlar.

Bu 3 topluluğun uruk ve tirelerinin adlarında birbirleriyle olan benzerlikler pek çoktur, ancak farklılıklar da vardı.

Salırlar eski devirlerde Oğuzların büyük boylarından birisini teşkil etmişlerdir. Türk halklarının bölük bölük göçtükleri çağlarda, Sır Derya boylarından dört bir yana dağılıp “Salır” adı ile çeşitli etnik topluluklarla birleşmişlerdir. Bunların bir bölümü Selçukluların batıya yürüdükleri devirde, 1263–1264 yıllarında Saltık Baba'nın önderliğinde Kırım'a giderek burada Salır (şimdiki adı Salgir) ırmağının boyunda yerleşmişlerdir. Başka bir bölümü 1370 yılından önce Semerkant vilayetinin Nurata ve Goşrabat dolaylarındaki Salırlardan (Salar) ayrılıp Çin'e gitmişler ve Pekin'den 50 km. uzaklıkta Yantsı ırmağı boyundaki Sün Hua bölgesinde “Salar” adlı etnik topluluğu meydana getirmişlerdir.¹²⁶

Salırların en büyük bölümü, X-XI. Asırlarda Sırderya boylarından Balkan'a (Ebulhan) ve Mangışlak'a göç ettikten sonra XIV-XV. asırlarda Türkmen boylarının

¹²⁵ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 5.

¹²⁶ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 5.

“Salur Birleşigi”ni meydana getirerek, İç (İçki) Salur ve Dış (Daşkı) Salur adlı iki topluluğa ayrılmışlardır. (Balkan-Mangışlak dolaylarında bu devirde Türkmen boylarının Çovdur birleşigi de olup, bu birleşige “Çovdurlar”, “İğdirler”, “Söyüncacılar”, “Abdallar”, “Arabacılar”, “Hocadırlar” gibi büyüklü-küçüklü az sayıda uruklar dâhildi).

Salur birliğine (muhtemelen bu birleşigin Dış Salur topluluğuna) son asırlarda (XVII-XVIII) boy derecesine ulaşan “Teke”, “Sarık”, “Esrarı”, “Yomut”, “Esgi”, “Olam”, “Göklen”, “Alili”, “Hıdırili” gibi topluluklar da dâhil olmuştu.¹²⁷

Bunları göz önüne alan Faruk Sümer, günümüzdeki Türkmenistan halkının yarısından çoğunun Salurlardan ibaret olduğunu vurgulamaktadır.¹²⁸ Şimdi, Türkmenistan’da eski sosyal hayatını yaşatan ikinci büyük boy olan “Çovdurlar”dan söz edelim.

Bu boyun büyük bölümü, Daşoguz (Dış Oğuz) vilayetinin Gubadag ve Akdepe dolaylarında yerleşmiştir. “Garaçovdur”, “Bozacı”, “Buruncık”, “Abdal” ve “İğdir” denilen 5 bölüme ayrılmıştır. Görüldüğü gibi burada “İğdir” ve “Abdal” uruğları, Çovdurların terkiibine girmektedir. Ancak Hazaryaka İğdirleri, Rusya’nın Astrahan bölgesinin Atal obasında ve Stavropol ülkesinin Türkmen, Neftekumsk, İpatov, Blagodarnensk, Arzgir gibi ilçelerde yaşayan İğdirler kendilerini Çovdurlardan saymazlar. Fakat yine de onlarla akraba ve ancak başlı başına bir boy kabul ederler. Bu tespitlerimiz o bölgelerde yaşayan Abdallar için de geçerlidir.¹²⁹

Çovdurların bazı kesimleri Lebap vilayetinin Sayat ve Hocambaz ilçelerinde, ayrıca da Buhara vilayetinin Alat ve Garaköl dolaylarında yaşamaktadırlar.

Başlı başına bir boy olma durumunu ve eski etnik adını muhafaza eden üçüncü topluluk ise “Bayat”lardır. Bayatlar Lebap vilayetinin Çarçöv, Danev, Farab ve Hocambaz dolaylarında birkaç obayı meydana getirmektedirler. Bayatların büyük bölümü Buhara vilayetinin Alat ve Garaköl dolaylarındadır.

Yer yurt adlarından hareket edilecek olursa, Bayatlar geçmişte Hazar kıyılarında da yaşamış olmalıdırlar. Etrek ırmağının boyundaki Gızıletrek ilçesinin

¹²⁷ Soltanşa Ataniyazov, “Salırlar Hakda Söz”, *Siyasi Söhbətdeşlik Jurnalı*, Aşkabat, 1991, 49.

¹²⁸ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 332.

¹²⁹ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 6.

önceki adının “Bayathacı” oluşu ile Esengülü dolaylarında “Bayatça” adlı bir tepenin bulunması buna şahitlik etmektedir.¹³⁰

Soltanşa Ataniyazov’un çalışmasına göre, Kaşgarlı ve Reşideddin’in eserlerinde sıralanan Oğuz-Türkmen boylarının yukarıda belirtilen “Salur”, “Çovdur” ve “Bayat” lardan diğerlerine, günümüzde, sonradan ortaya çıkmış boyların bünyesinde uruğ veya tire halinde rastlıyoruz. Bunları tek tek gözden geçirelim.

1-KINIK (Gınık): Bu boy, Türkmenistan’daki yer-yurt veya boy-uruğ adlarında hiçbir iz bırakmamıştır.

2-KAYIG (Gayı): Göklen boyunun iki büyük bölümünden birisinin adıdır. Bayat boyu bünyesinde küçük bir tiredir. Kaşgarlı’nın ikinci sıraya koyduğu Kayılar, Reşideddin zamanında ve ondan sonraki tarih yazarlarının eserlerinde ilk sıraya çıkmıştır. Bu yüzden Türkmen klasik şairleri Kayı ile Bayat boyunu “İlbaşı” olarak göstermişlerdir.

“İlbaşı Gayu-Bayat, Yemikli, Agar, Arabacı Nerezimde bir seniñ dek ya-ha bolgay, bolmagay”.

3-BAYUNDUR (Bayındır): Göklen boyunun bir uruğu, Çandır boyunun bir tiresi. Bu boyun adına Garrıgala (Karrıkale)’daki “Bagandar Çeşmesi” nin, “Bagandargala” adlı kalenin ve ayrıca Köhneürgenç’teki “Bayındıroy” adlı obanın adlarında rastlıyoruz.

4-IVA: Bu boyun adını taşıyan kadim Oğuzlar, Türkmenistan sınırlarına uzak olmayan Özbekistan topraklarında, Buhara vilayetinin Garaköl ilçesinde birkaç obayı meydana getiriyorlar. Türkmenistan’da, bu boya mensup insanlara rastlanmıyor. Yine de Ata boyunun bünyesindeki “İbagata” ve Çovdurların “Uvak” tirelerinin adlarında Iva boyunun adının muhafaza edilmiş olması mümkündür. Türkiye’de Kayseri ve Burdur vilayetlerindeki Yuva köyü aynı boydan gelmektedir.

5-SALGUR (Salır, Salar): Bu konuda daha önce söz edilmişti.

6-AFŞAR (Ovşar): Bu boyun adı Ersarı, Göklen, Esgi ve Mürçeli boylarının terkinde uruğ veya küçük tire adları şeklinde korunmuştur. Bu adı, Gızılarbat’taki bir derenin, Kerki dolaylarında “Ovşarlık” denilen obanın adında da görüyoruz. Azerbaycan’ın başkenti Bakü’nün yerleştiği Avşaran-Apşeron yarımadasının adı da Avşarlardan gelmektedir.

¹³⁰ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 6.

7-BEGTİLİ (Bekdili, Bektili, Beydili): Göklen boyunun içinde küçük bir tirenin adıdır.

8-BÜGDÜZ (Bükdüz): Bu boy adı, Türkmenistan'daki etnik ve yer-yurt adlarında muhafaza edilmemiştir. Ancak bu adı, Fahreddin Mübarekşah'ın "Bükrüz" şeklinde yazışından hareket eden Z. B. Muhammedova Teke boyunun "Bükri" uruğunun adını, bu kadim boy adı ile ilişkilendirmiştir.

9-BAYAT: Bu konuda daha önce bilgi verilmişti. Türkiye de başta Iğdır vilayeti ile pek çok yörede yerleşim adı olarak halen kullanılmaktadır.

10-YAZGIR (Yazır): Moğol saldırılarından kısa bir zaman önce Yazırlar çok güçlü bir boy kabul edilmiş ve Ahal bölgesinde devlet kurma derecesine kadar ulaşmışlardır. O devirde Yazırların yönetim merkezlerine de "Yazır" veya "Takyazır" denilmiştir. (Bu ortaçağ şehrinin kalıntıları, günümüzde, Şehrislam adı ile Baherden ilçesinde yer almaktadır).

Türkmenistan'ın yer-yurt ve etnik adları arasında Yazır boyu ile ilişkili başka ad yoktur. Çünkü Moğol saldırılarından sonra Yazırların büyük kısmı komşu ülkelere göçmüşlerdir. Kırılmadan kalanları ise genellikle Köpetdağın dere vadilerinde yaşamışlar, Moğol gazabından kurtulanlar ise Karataşlı (Garadaşlı) denilen yeni etnik adı alarak, daha sonraları küçük bir Türkmen boyunu teşkil etmişlerdir. Burada, Z. B. Muhammedova'nın "Teke boyunun bünyesindeki "Yazır" uruğunun (Mollanepes'in akrabaları) adını Yazır etnik adının kısaltılmış biçimi kabul ettiği de hatırlatılmalıdır".¹³¹ Anadolu'da ise Yazır adını taşıyan çok sayıda yerleşim yeri mevcuttur.

11-EYMÜR (Eymir): Geçmişte "Eymürler" genellikle Ahal'da, Köpetdağ'ın eteklerinde ve vadilerinde yaşamışlardır. Tıpkı Yazırlarda olduğu gibi bunların bir kısmı daha sonraları Yemreli (Eymir ili: Yemir ili: Yemreli) adıyla yeni bir Türkmen boyunu teşkil etmişlerdir. Çünkü orta asırların sonlarına doğru Moğol saldırılarından sağ kalanlar Daşhovuz bölgesine göçmüşlerdir.

Günümüzde "Eymür" sözü, Yomutların ve Göklenlerin düzumünde uruğ-tire olarak yaşamaktadır. Bu ada, Köhneürgeç ilçesinin Eymir adlı obasının ve Gızıletrek dolaylarındaki "Eymir'in Tutgusu" denilen yerin adına rastlıyoruz.

¹³¹ Soltanşa Ataniyazov, "Türkmen Boylarının Geçmişi...", 6-7.

12-KARABÖLÜK (Garabölük): Bu etnik ad, Teke ve Yomut boylarının düzumünde tire adları olarak geçmektedir. Reşideddin, Karabölük'ü "Karaevli" biçiminde kullanmıştır. Son adı taşıyan boy, Uzboy'da ziraat ile meşgul olmuş, XV-XVI. Asırlarda ise sıkıştırılarak Balkan dolaylarından çıkartılmışlardır. Bundan sonra da bu boy, Karaevli etnik adını kaybetmiştir. Bu etnik ad, Daşhovuz vilayetinin Tagta ilçesindeki "Garaöyli" obasında yaşatılmıştır.

13-ALKABÖLÜK (Alkabölük): Bu ad, Salırların "Alaöylükli" tiresinin adında görülüyor.

14-İGDİR: Balkan bölgesinde, Rusya'nın Astrahan ve Stavropol bölgelerinde bir Türkmen boyunun, Daşhovuz bölgesinde Çovdurların bir bölümünün ve Yomut boyunda bir tirenin adıdır. Bu etnonim ile Gubadag ilçesinde "İgdir" adlı bir obada, Boldumsaz ilçesinde "İgdirkal" adlı bir dere ve Gızıletrek'te "İgdirolum" adlı bir geçitte karşılaşıyoruz. Türkiye de aynı ad İgdir vilayeti, Burdur İli Yeşilova ilçesi İgdir Köyü, Kastomunu vilayetinde İgdir köyü vb. şeklinde kullanılmaktadır.

15-ÜREGİR (Yüregir): Türkmenistan'da bu boyun kalıntılarına rastlanmıyor. Ancak "Üregir" sözüne yakın olarak "Ürküt" adlı tireyi Ersarların, "Üregurt" (Ürä: gu: rt) adlı tireyi de İgdirlerin bünyesinde görüyoruz.

16-TUTİRKA (Do: durga): Bu söz, Göklenleri teşkil eden 2 büyük bölümden birisinin adıdır.

17-ULAYUNDLUG (Reşideddin'de, Alayuntlı): Türkmen boy veya tire adlarında bu söz, bugün muhafaza edilmemiştir.¹³²

Bunun IV. asır Çin kaynaklarında karşılaşılan "Ala At" biçimi, Buhara vilayetindeki Alat denilen Türkmen boyunda ve bu boyun adı verilen Alat ilçesinde, ayrıca Azerbaycan'da Alat şeklinde yer almaktadır.¹³³

Türkmenkale çölünde Alat adlı bir kuyu bulunmakta olup muhtemelen bu kuyuyu Alat boyuna mensup insanlar kazmış olmalıdır. Bu adı taşıyan bir tire de Afganistan Türkmenleri arasında kimliğini sürdürmektedir.

¹³² Soltanşa Ataniyazov, "Türkmen Boylarının Geçmişi...", 7.

¹³³ Y. A. ZUYEV, "İz Drevnetyurkskoy Etnonimiki Po Kitayskim İstoçnikam (Boma Guy, Yanmo)", *Trudi İnstituta İstorii*, yy, 1962, 116.

18-TÜGER (Tüver): Günümüzde bu etnonime “Tüver” biçiminde Çovdurların ve Bayatların düzumünde, “Tüverey” biçiminde ise Ersarılar arasında rastlanmaktadır. Batı Türkmenistan’da “Tüver” adlı bir oba ve kuyu, ”Tüvergır” adlı da bir dağ vardır.

19-BEÇENEK: Rus yıllıklarında “Peçeneg, ” Reşideddin’de “Beçene, ” Ebu’l-Gazi’de “Beçene” ve “İtbeçene” biçimlerinde görülen bu boy adı, Ersarıların bir tioresinin adında (Halaç ilçesi dolaylarında) yaşatılmaktadır.

20-CUVALDAR (Çovdur): Reşideddin’de ve Salar Baba’da “Çavuldur, ” Yazıcıoğlu’nda “Çavındır, ” Kitab-ı Dede Korkut’ta “Çavuldar” şeklinde kullanılan bu boy adı, günümüz Türkmen dilinde “Çovdur” şeklinde geçmektedir.¹³⁴ Türkiye de Burdur vilayetinde Çavdır adında bir ilçe bulunmaktadır.

Türkmenistan’da Çovdur boyunun adını taşıyan yer-yurt adları pek çoktur. Daşhovuz vilayetinin Gubadag ve Boldumsaz ilçelerindeki Çovdurların yaşadıkları obalar bütünüyle “Çovdur ili” olarak anılagelmiştir. Çovdur adlı obalara (Sayat ve Türkmenkale ilçelerinde), ”Çovdurbulak” adlı kuyuya (Gızılğum çölü), ”Çovduryab” adlı dereye (Esengulı ilçesi Hazar kıyısı) yer-yurt adı olarak bu ad verilmiştir. Bu adın en eski “Çavuldur” biçimi ise Kazakistan’da “Şevülder” adlı demiryolu durağının adında muhafaza edilip kalmıştır.

Bize göre, Darganata, Danev, Sakar, Farab, Daşhovuz’un Yılanlı dolaylarında ayrıca da Özbekistan’ın Harezmi, Semerkant, Buhara, Kaşkaderya vilayetlerinde onlarca obaya adını veren “Çandır” boyunun adı da aslında “Çovdur” sözü ile aynı kökten türemiş olmalıdır. Bunu, kadim “Çavuldur” adlı etnonimi Yazıcıoğlu’nun kadim “Çavındır” biçiminde kullanmış olmasından ve bazı bilimsel araştırmalardan görmek mümkündür.

Buhara ve Hive hanlarının yürüttüğü siyaset neticesinde zorla dağıtılan ve bu 2 hanlığın arazilerine parça parça bölünerek yerleştirilen Çandırlar, son zamanlarda Çovdurlardan uzaklaşıp başlı başlına bir Türkmen boyunu meydana getirmişlerdir.

Sumbar ırmağının sol kolu olan “Çendir” ırmağı da Çandırların adından biraz değişmiş şekilde ad almıştır. Bu boyun “Çovdur” (Çavuldur) ve “Çandır” (Çavındır) adlı iki biçimi de Kafkasların ve Türkiye’nin etnik veya yer yurt adlarında rastlanmaktadır.

21- ÇEPNİ: Türkmenistan’da bu boyun adına veya izlerine rastlanmıyor.

¹³⁴ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 8.

22- CARUKLUG: Kaşgarlı'dan başka diğer âlimler tarafından temas edilmeyen bu boyun adı günümüzde Türkmenistan'da Göklen, Nohur, Teke, Yomut boylarının bünyesindeki “Çarık, ” “Çarıklı” uruklarında ve Salırların “Çarh” adlı tiresinde korunup kalmıştır.¹³⁵ Türkiye’de Iğdır vilayetinde Aşağı ve Yukarı Çarıklı adlı iki köy vardır.¹³⁶

Kaşgarlı Mahmut, yukarıda ele alarak haklarında bilgi verdiğimiz 22 boydan başka “Karlık” ve “Halaç” boylarının adlarını belirtmiştir”. Karlık” adı Arap kaynaklarında “Harluk, ” Farsça eserlerde “Halluh, ” Çin yıllıklarında ise “Gelolu” biçimlerinde kullanılmıştır. Kadim Türk çağlarında Karlıklara “Üç Oğuz” yani “Üçboy” da denilmiştir. Kaşgarlı Oğuz boyları arasında göstermemiş olsa da Divan’ın 3 yerinde bunların Türkmen (Oğuz) olduğunu vurgulayarak, şunları yazmaktadır: “Karluk, göçebe Türkmenlerden bir topluluğun adıdır. Oğuzlardan ayırırlar. Oğuzlar gibi Türkmen’dirler.¹³⁷ Şeklinde ifade etmektedir.

Karlıklar günümüzde Özbek halkının bir boyu olarak kabul ediliyorsa da geçmişte (X-XI. asırlar) Türkmenlerin bünyesinde yer almışlardır. Hatta “Cetiöğüz” Karlıkları Türkmen adını taşımışlardır. Bunların bir kısmı ise Köyten dağlarının eteğinde, şimdiki adı Çarşangi olan ilçenin “Garlık” beldesinde ve bu beldenin çevrelerinde yaşamışlardır”. Arabaçı” adlı Türkmen boyunun düzümlüne “Ak Garlık” ve “Gara Garlık” adlı uruğların varlığı da onun geçmişte bir Türkmen/Oğuz boyu olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaşgarlı Mahmut’un temas ettiği ikinci boy ise “Halaçlar”dır. O, ”Kayı”ları da bu boyun bir bölümü kabul etmektedir.¹³⁸

Türkmen boyları arasında ilk defa X. asırda Halaçlar, Maverâünnehir’den Ceyhun (Amuderya’nın) sol tarafına geçmişlerdir. Muhtemelen Buhara dolaylarından göçmüş olmalıdırlar. Çünkü Buhara bölgesinin Buhara, Vabkent ve Romitan şehirlerinde “Halaç”adlı obalar bulunmaktadır. Bu obalarda, göç etmiş Halaçların yaşadıkları tahmin edilebilir.

¹³⁵ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 8.

¹³⁶ Bu 22 Oğuz-Türkmen boyları hakkında ayrıca bkz. Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I-III, Reşideddin Fazlullâh, *Camiü’t-tevârih*, I.

¹³⁷ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, 473.

¹³⁸ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, 218.

Ceyhun (Amuderya'nın) sol kıyısına geçen Halaçların burada uzun süre barındıklarını tahmin ediyoruz. Bunların kurdukları kaleye “Halaç kalesi, ” mezarlıklarına da “Hallacı Baba” denilmektedir. Kalenin adı daha sonraları burada kurulan ilçeye ve bu ilçenin çevresine verilmiştir.¹³⁹

Halaçlar eski adı Merv, şimdiki adı Marı şehri ile de ilişkiler kurmuşlardır. Karakum çölü vasıtasıyla Marı'ya ulaşan eski yola “Halaç yolu” denilmiştir. Halaçların büyük bölümü daha sonraları İran ve Hindistan'a gitmişlerdir. İran'da şimdi de dillerini ve geleneklerini kaybetmeden yaşayan Halaçlar, Hindistan'da da önemli bir tesir bırakmışlardır. Azerbaycan'da da Salyan şehri dolaylarındaki Halaç adlı obada bu boya mensup olanların yaşadıkları görülmektedir.

Muhammet Nacip Bekrani'nin (XIII. asır) “Cihanname” adlı eserinde yazdığına göre, Halaçların Gazne dolaylarına göçen bir bölümü daha sonraları Abıvert dolaylarına dönerek, burada uzun süre yaşamışlardır. Anev yakınlarındaki “Halaç” adlı bayırın adı bunlardan kalmış olmalıdır.

Böylelikle Kaşgarlı Mahmut'un sıralamasında adları geçen 24 boy tamamlanmış olmaktadır. Ancak Reşideddin bu sıralamada yer almayan “Yapurlı”, “Kızıq” ve “Karqın” adlı 3 boyun daha adını vermektedir.¹⁴⁰

Bunlardan “Yapurlı” boyunun adı, bu en eski şeklinde, Türkmenistan'ın boy-uruğ veya yer-yurt adları arasında yer almamaktadır. Yine de günümüz Türkmen boylarında karşılaşılan “Yapağı” (Sarık), ”Yapan” (Teke), “Yapaç” (Teke ve Esgi), “Yapban” (Yomut) gibi boy-uruğ adlarını, belki de daha başkalarını “Yaparlı” denilen kadim boy adıyla bağlantılandırmak mümkün olabilir.¹⁴¹

Reşideddin ve Yazıcıoğlu'nun sıralamasında “Kızıq”, Salar Baba'da ise “Kırık” biçiminde yazılan Oğuz boy adının “Kırık” sözünden geldiğini tahmin ediyoruz. Bu boyun, bu söze yakın söylenen biçimi aşağıdaki Türkmen tirelerinin adlarında muhafaza edilip kalmıştır: “Kırk” ve “Kırklar” (Ersarı, Göklen, Teke, Çovdur boylarının bünyesinde tireler), “Kırıglı” (Mukrı), “Kırrıklar” (Olam), “Gırıklı” (Ersarı), “Gırrık” (İgdir) ve buna benzer tireler.¹⁴²

¹³⁹ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 8–9.

¹⁴⁰ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Âsi, Tercüme ve Tahlili)*, 50-51.

¹⁴¹ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 9.

¹⁴² Reşidud-Din Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih*, Doğu Bilimleri Enstitüsü, Moskova,

Reşideddin'in söz ettiği "Karkın" (Türkmen dilinde Garkın) boyunun adına sadece Ersarı ve Alili boylarında tire adları olarak rastlanmaktadır. Bu etnik ad, Lebap vilayetinin Sayat ve Kerki ilçelerinde oba adı, Daşhovuz vilayetinin Akdepe ilçesinde dere, Köpetdağ'da da çeşme ve dere adları olarak yaşatılmaktadır. Afganistan'da yaşayan Türkmenler arasında "Karkınlar" daha çok olup, burada büyük bir ilçeyi teşkil etmektedirler.¹⁴³

Şimdiki Türkmenistan halkının Türkleşmesi konusuna değinecek olursak, Kıpçak etkisini de anlatmak gerekir. Son yıllarda yapılan etnik araştırmalara göre, Kıpçak boylarının, Türkmen varlığının ortaya çıkmasında, çok fazla rol oynadığı söylenebilir. Onlar Mangışlak ve Kazakistan ile sınır ilçelerinde, Moğollar döneminde ise şimdiki Türkmenistan bölgesinde Türkmenler ile ilişkileri olmuştur. Orta asır tarihçisi Reşidüddin (1274–1318) şöyle yazmıştır: "Eski zamanlarda Türkmen diye bir kelime olmamıştır. Göçebe Türklere benzeyen boyların hemen hepsi kendilerini Türkler diyerek isimlendirmişlerdir. Her bir boyun kendine has adı vardı. O dönemlerde Oğuz boyları kendi yerlerinden Maverünnahr çevresinde ve İran topraklarında yerleşmişler".¹⁴⁴

Serahs ve Tecen bölgesinde oturan nüfus daha dağınık ve azdır. Türkmenistan arşivinde bulunan bir belgeye göre, Tecen'de toplam 17 avlu (köy) bulunuyordu. Burada oturan insanların sayısı ise 13 bine ulaşıyordu. V. V. Bartold, Ebu'l-Gazi Bahadır Han'a dayanarak, bunları Tecen Türkmenleri, Muhammed Kâzım ise buradaki halkın Yomut, Teke, Ersarı ve Sarık olduklarını belirtiyorlardı. Şunu da belirtelim ki, Muhammed Kâzım'ın bilgisi, 28 Şubat 1731 tarihinde Nadir Şah'ın saldırıları dönemine aittir. Serahs bölgesi ise Salur boylarının egemenliğinde bulunuyordu. *Hazar Ötesi Türkmenleri* kitabının yazarları ise N. N. Muravyev'e dayanarak verdikleri bilgiye göre, Serahs'ta oturan Salurların 4 bin çadırdan ibaret olduklarını kaydetmişlerdir. P. M. Lessar'ın verdiği bilgiyi değerlendiren araştırmacılar, "Serahs'ta toplam 3 bin çadır" olduğunu ifade etmişlerdir. Konuya ilişkin bilgileri araştırmalarında kullanmışlardır.¹⁴⁵

1965. I, 120.

¹⁴³ Reşidud-Din Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih*, I, 121.

¹⁴⁴ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Âsi, Tercüme ve Tahlili)*, 141.

¹⁴⁵ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 232-233.

Yine *Hazar Ötesi Türkmenleri* kitabının yazarları Ekber ve Ahmet, konuyla ilgili şu bilgileri vermektedirler: “F. K. Maksimoviç, General Spolabog’un verdiği bilgileri aktarıyor. Buna göre 1881 yılında Ahal’daki Teke Türkmenlerinin sayısı 18 bin çadırıdır. Oysa aynı döneme ait bir başka belgede Ahal’da oturan Tekelerin sayısı 32 bin çadır olarak gösterilmektedir. N. N. Muravyev, Tekelerin 50 bin çadır, A. Borns 40 bin çadır, G. S. Karelin 45 bin çadır, Vamberi ise en yüksek rakamı 60 bin çadır olarak vermektedir. 1879 yılına ait bilgilere göre, Tekelerin sayısı 75 bin çadıra ulaşıyordu. Toplam insan sayısı ise 375 bin kadardı”.¹⁴⁶

Tarihte biraz gerilere gittiğimiz zaman görürüz ki Türkmen boy adlarını taşıyan boyların pek çoğu bugünkü Türkmenistan coğrafyasından çok uzaklarda, mesela Issıkköl dolaylarında ve Sir Derya boylarında tarih sahnesine çıkmışlardır. Türkmenistan toprakları ile pek sıkı ilişki içinde olmamışlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu toprakta yerleşen boyların büyük çoğunluğu daha sonraları çeşitli siyasi, askeri ve iktisadi sebepler yüzünden oturdukları yerleri terk ederek, başka ülkeleri yurt tutmaya mecbur kalmışlardır. Öncelikle Cengiz Han’ın ve Timur’un askerlerinin Türkmen halkına yaptığı çok sayıda şiddetli saldırılar, ülke halkını temelden sarsmıştır. Bu sıkıntılı yıllarda kırılmadan veya başka ülkelere göçmeden yerlerinde kalmayı başarabilen çok sayıda insan, hangi millete veya halka mensup olduğuna bakmadan, XIII-XIV. asırlarda belirli hanların çevresinde toplanarak, yeni etnik adla anılacak topluluklar meydana getirmişlerdir. Önceki Oğuz boy adlarından farklı adlar verilen bu toplulukların pek çoğu, daha sonraları gelişerek boy derecesine ulaşmışlardır.

Dilleri (konuşmaları), giyim-kuşamları, dokudukları halıları, çizdikleri şekil ve resimleri, müzik anlayışları, yemekleri, ziraat ve hayvancılık işlerinde kullandıkları araç-gereçleri ve pek çok unsurları noktasında birbirinden az-çok farklılıklar gösteren bu boyların mensupları, günümüze kadar hangi boy, uruğ veya tireye ait olduklarını bilmişler ve bu bağlılığı yaşatmışlardır.¹⁴⁷

Oğuz boylarının kadim geçmişi, ikinci bin yıllığın başlarında veya sonlarında bir yurttan bir başka yurda göçleri, karışarak yeni Türkmen boylarını meydana getirişleri

¹⁴⁶ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 234.

¹⁴⁷ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 9–10.

ve günümüz Türkmenistan coğrafyasında yerleşmeleri konusundaki sözlerimizi böylece tamamlamış oluyoruz.¹⁴⁸

Burada incelemeye çalıştığımız gibi, adları belirtilen veya belirtilmeyen boylar ve bunların kolları, bir bütün soy kütüğünü oluşturmuştur. Yani Türkmen halkını bunlar meydana getirmiştir. Halkımızın ayrılmaz parçası olan bu boylar, X. asırdan başlayarak son dönemlere kadar insanlık tarihinde kendisine uygun bir yer edinmiş, devrindeki âlimlerin dikkatlerini çekmek suretiyle tarih sayfalarında özgün bir kıymete muhatap olmuştur.¹⁴⁹

Türkmenler, Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte orta çağ Türk-İslam dünyasında ve tarih sahnesinde çok önemli bir mevkiye ulaşmışlardır. Diğer Türk halklarının hepsinden daha yüce sayılmışlardır. Böylece hep dikkat merkezinde olmuşlardır. Kaşgarlı Mahmut'tan başlayarak günümüz bilim adamlarının Oğuz-Türkmen boyları hakkında topladıkları zengin malzemeler, geçmişte olduğu gibi gelecekte de dikkatle ve ciddiyetle değerlendirilecektir. Bu bakımdan, bu malumatlar, Türkmenlerin ve Türkmenistan'ın gerçek tarihinin yazıldığı günümüzde daha büyük öneme sahiptir.¹⁵⁰

Boy ve uruklara bölünme geleneği tarihi şartların bir gereği olmuştur. İnsanlık tarihinin çok eski devirlerinde, birbirine düşman toplulukların mücadele sürecinde atalarımız kendilerini koruyacak veya yardım edecek karındaşlarının, kan kardeşlerinin kimler olduğunu bilmeye, ilişkilerini kesmemeye mecbur olmuşlardır. Böylece toplumlarda boy ve uruklara bölünme zarureti ortaya çıkmıştır.

Günümüzde bu gereklilik ortadan kalkmıştır. Bu sebeple yaşadığımız çağda boy ve uruklara bölünme gibi bir olguyla karşılaşmıyoruz. Yine de geçmişten gelen bir gelenek olarak Türkmen boyları arasında bazı diyalekt özellikleri, giyim-kuşam, halı-kilim, nakış, süsleme-işleme ile günlük hayatta kullanılan araç-gereçler, gelenek-görenekler bakımından bazı farklılıklar kaydedilmektedir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği sistemi içinde Türkmenistan'ın başlıbaşına bir cumhuriyet haline getirilmesiyle birlikte, şehirlerde veya kırsal kesimlerde Türkmen dilinde okulların açılması, bu dilde kitap, gazete ve dergiler

¹⁴⁸ Soltanşa Ataniyazov, "Türkmen Boylarının Geçmişi...", 15.

¹⁴⁹ Soltanşa Ataniyazov, "Türkmen Boylarının Geçmişi...", 15.

¹⁵⁰ Soltanşa Ataniyazov, "Türkmen Boylarının Geçmişi...", 15.

ıkarılması, radyo, TV, tiyatro ve sinema sanatındaki konuşmaların Türkmen dilinde yapılması gibi çeşitli faaliyetler olmuştur. Öte yandan, halkın çeşitli kesimleri arasındaki yakınlaşma, ilişkilerin daha sıklaşması ve kaynaşma, Türkmen boylarında karşılaşılan dil, kültür, maddi ve manevi yapı çeşitliliğinin (zenginliliğinin) gittikçe zayıflamasına ve azalmasına yol açmış ve ortak birliğe ulaşılmıştır.¹⁵¹

Yukarıda verilen gerek şecere konusundaki âlimlerin çalışmaları gerekse günümüze kadar şecere geleneğinin ulaşmasında katkısı olan Türkiye, Türkmenistan ve diğerklkelerde yaşayan Türkmenlerin şecere geleneğine bakışlarındaki hassasiyeti ve değerkendirmelerine baktığımızda, Türkmenlerin, Türkmenistan Türkleri ile Türkiye Türklerinin, diğerk Türk Cumhuriyetlerinde ve farklı devletlere bağlı yaşamakta olan Türk asıllı olanların halklarıyla aynı kökten gelmiş olduklarına şahitlik etmekteyiz. Yine Türkmen şecerecilerinden Soltanşa Atanıyazov ve Türkmen tarihçilerden Marat Durdıyev'in değerkendirdiği kaynakların muhtevasına bakınca, Türkmenlerin 24 Oğuz boyundan geldiklerini tespit ettiklerini ve bu görüşü vurguladıklarını görebiliyoruz. Bu çerçevede biz de Türkmenlerin Türk halklarıyla aynı Oğuz boylarından geldiklerini ve farklı bölgelerde, ülkelerde yerleşmiş olmalarına rağmen günümüze kadar bu bağlılığın devam ettiğini müşahede etmiş bulunuyoruz.

¹⁵¹ Soltanşa Atanıyazov, "Türkmen Boylarının Geçmişi...", 15.

B. Ebu'l-Gazi Bahadır Han ve Daha Sonraki Türk (Türkmen) Şecereciliği

Şecere alanındaki yazılmış eserlere bakıldığı zaman Kaşgarlı'nın "*Divan-ı lügati't-Türk*" adlı eserinden sonra Türklerin soy kütüğüyle ilgili yazılmış en önemli eser, Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* adlı eseridir. Dolayısıyla bu iki eser, Oğuz boylarından gelen Türklerin (Türkmenlerin) soylarını ve boylarını anlatan en önemli kaynakları teşkil etmektedir.

Üç bozkırlı diye adlandırılan Atilla, Cengiz ve Timur'un soy kütüklerine bakıldığı zaman ilk insan Hz. Âdem peygamberden son peygambere kadar olan süreçte Hz. Muhammed'in Kureyşliler kabilesine bağlı olduğunu tarihten ve konunun geçtiği ana kaynaklardan öğrenebiliyoruz.

Hanlıklar devri Orta Asya Türklüğünün kaderini teşkil eden çalkantıların ve yıpratıcı kısır çekişmelerin tabii bir parçası ve neticesi olan hadiseli hayatı, daha Ebu'l-Gazi'nin doğumu ile başlamış ve 1603'te ülkesine saldıran Rusların, babası tarafından mağlup ve imha edilmesinden kırk gün sonra dünyaya gelmiştir. Zaten Ebu'l-Gazi adı da kendisine bu savaşın zafer sevinci dolayısıyla verilmiştir.¹⁵²

Ebu'l-Gazi, Arap Muhammed Han'ın dört oğlunun ikincisidir. Arap Muhammed Han'ın oğulları İsfendiyyar, Ebu'l-Gazi, Habeş ve İlbars adlarını taşımaktadır. Arap Muhammed Han'ın başında bulunduğu devletin ilk başkenti Ürgenç şehridir. Saldırıları neticesinde Ürgenç'i terk edip, Hive'yi merkez yapmak zorunda kalmıştır. Ebu'l-Gazi, 16 yaşına kadar burada büyümüştür. Arap Muhammed Han, oğlu Ebu'l-Gazi'yi 1619'da Amu Derya'nın doğusunda Kat valiliğine tayin etmiştir. Ebu'l-Gazi, siyasi ihtiraslara kapılarak kardeşleriyle çarpışmalara girmiştir. Arap Muhammed Han'ın Habeş ve İlbars adlı oğulları, Uygur ve Nayman boylarından yardım alarak babalarına karşı ayaklanmışlardır. Ebu'l-Gazi, bu ayaklanmada babasının yanında yer almıştır. Bu savaşta kaybeden Arap Muhammed Han, gözlerine mil çekilerek öldürülmüştür. Bu olay üzerine Ebu'l-Gazi, Buhara Hanı İmam Kuli Han'a sığınarak, iki yıl Semerkant'ta kalmıştır.¹⁵³

¹⁵² Ebu'l-Gazi, *Şecere-i Terâkime, Türklerin Soy Kütüğü*, 9.

¹⁵³ Zuhal Kargı Ölmez, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, 21.

Arap Muhammed Han'ın büyük oğlu İsfendiyar, babasının ölümü üzerine Harezm hanlığına geçince Ürgenç'i Ebu'l-Gazi'ye verdi (1623), ancak Ebu'l-Gazi, Harezm hâkimi olmak istediği için bu bağıştan memnun olmadı. Ağabeyinin Hezâresp'te seferde olmasından yararlanarak Hive kalesini ele geçirdi. İsfendiyar Han ordusuyla üzerine gelince yakalandı ve Safevilerin elinde bulunan Ebiverd'e sürüldü. Ebu'l-Gazi kendi tarihinde Ebiverd hâkimi tarafından Hemedan'da bulunan Safevi şahı Şah Safi'ye gönderildiğini, kendisine dirlik olarak maaş verildiğini, on yıl İsfahan'da kaldığını anlatır.¹⁵⁴ *Şecere-i Terâkime*'nin yazarı olan Ebu'l-Gazi Bahadır Han, aynı zamanda Harezm Şıban Özbek hanlarından bir hükümdar ve tarihçidir.¹⁵⁵

Tarihe karşı ilgisi olan Ebu'l-Gazi, burada bulunduğu süre içinde Türk tarihine ait Arap ve Fars kaynaklarını gözden geçirmiştir.¹⁵⁶

Şecere kitapları arasında en meşhuru şüphesiz ki Hive hanı Ebülгази Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* ve *Şecere-i Türk* adlı eserleridir. *Şecere-i Terâkime*, Türkmenlerin, *Şecere-i Türk* ise XV. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere, Harezm'de hüküm süren Türklerin soy kütüğünü anlatan eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. *Şecere-i Terâkime*'de, *ilk insan ve ilk peygamberimiz olan Hazreti Âdem'den* başlamak üzere *Oğuz Kağan'a ve ondan türeyenlere kadar olan hayatı* hikâye edilmektedir. *Şecere-i Türk*'te ise yine *Hazreti Âdem'den* başlamak üzere 1663'e kadar olan *Çingiz Han* ve nesli hakkındaki bilgiler anlatılmaktadır. *Şecere-i Türk*, Şeybanilerin tarihi ve soy ağaçlarını anlatması bakımından da önemlidir.

Şecere-i Terâkime eserini Türk diline çeviren M. Erginin bilgi ve değerlendirmesine baktığımızda; “Türkmenler, edebiyat ve tarihle uğraşmasına rağmen Ebu'l-Gazi'yi her şeyden önce bir asker ve kumandan olarak tanımışlardır. Ebu'l-Gazi, 1663 yılında ölmüştür”.¹⁵⁷

Şecere-i Terâkime, değişik zamanlarda çeşitli dillere çevrilmiştir. Ebu'l-Gazi şeceresinin önemi ve örneklerine baktığımızda şunları görürüz:

Şecere-i Türk 1717'de Strahlenberg tarafından Tobol taraflarında bulunmuş, Schenström tarafından Rusça bilen bir imama sözlü olarak çevirtilmiştir. 1720-21'de ise

¹⁵⁴ Zuhall Kargı Ölmez, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, 21–22.

¹⁵⁵ Ebu'l-Gazi, *Şecere-i Terâkime Türklerin Soykütüğü*, 9.

¹⁵⁶ Zuhall Kargı Ölmez, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, 21–22.

¹⁵⁷ Ebu'l-Gazi, *Şecere-i Terâkime Türklerin Soykütüğü*, 11–13.

Almanca'ya tercüme edilmiştir. Eserin aslı ve bu çeviri, o sıralarda araştırma yapmak için Sibirya'ya gönderilmiş olan Alman bilim adamı Messerschmid tarafından Göttingen'e getirilmiştir. Barenn tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve Dr. Bentinck tarafından notlar ile açıklanmış olan eser, La Haye'de 1726'da iki cilt olarak, "Histoire genealogique des Tartares traduit du manuscrit tartar e d'Abulgazi Bagadur Chan" adıyla yayınlanmıştır.

Bu çeviri, daha sonra yayınlanan Tredyakovskiy'nin Rusça çevirisiyle eserin 1780'de çıkan İngilizce çevirisine kaynak olmuştur. Schenström tarafından yapılan Almanca çevirisi de 1780'de Göttingen'de Messerschmid'in eseri sıfatıyla "Abulgazi Bagadur Chans Geschichtsbuch der mugalisch-mongolisch öder mogorischen Chane" adıyla yayınlanmıştır.

Kitabın Türkçe aslı, Ch. Frâh'in önsözüyle Kazanlı İbrahim Halif tarafından "Abulgasi Bagadur chani historia mongolorum et tartarom" adıyla 1824'te yayınlanmıştır. Daha sonra Kazan baskısını esas alan iki çalışma daha yapılmıştır. Bunlardan biri 1854'te yayınlanmış olan Sablukov'un yaptığı Rusça çeviridir. Diğeri ise Ahmet Vefik Paşa tarafından Osmanlıcaya çevrilip, Şubat 1864'te 131 numaradan başlayarak Tasvir-i Efkâr'da tefrika edilen ve daha sonra eksik olarak basılan çalışmadır. Kazan baskısındaki uşal sözcüğü, Ahmet Vefik Paşa tarafından eserin adına ait bir sözcük olarak düşünüldüğünden kitabın adı "Şecere-i Evşal-i Türkiye" biçiminde okunmuştur. Baron Desmeisons bu eseri, Rusya'daki nüshaları ile karşılaştırarak birinci cildi metin (1871), ikinci cildi çeviri ve notlar (1874) olmak üzere "Histoire des Mongols et des Tatares par Aboul-Ghazi Behadour Han" adıyla yayınlanmıştır.

1925 yılında Dr. Rıza Nur tarafından yapılan çalışma, eserin Arap harfleriyle Türkiye Türkçesine çevirisidir. Rıza Nur, çeviriyi yaparken, Desmaisons'un yayınından yararlanmış ve Çağatayca aslından çok Fransızca çeviriyi kullanmıştır.¹⁵⁸

S. N. İvanov tarafından hazırlanmış olan "Rodoslovnnoye Drevo Tyurk, Grammatičeskiy Oçerk" (İmya i Glagol. Grammatičeskiye Kategorii) adlı çalışma 1969'da yayınlanmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Adların incelendiği birinci bölümde, üç ana başlık halinde adların tekil ve çoğul biçimleriyle ad durumları ve ad tamlamaları ele alınmıştır. Çatıların, eylem zaman ve kiplerinin, eylemlere gelen kişi

¹⁵⁸ Zuhal Kargı Ölmez, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, 23.

eklerinin incelendiği eylemler üzerine kurulmuş olan ikinci bölümü, işlev ve kullanım oranı bakımından ad ve eylemlerin karşılaştırıldığı üçüncü bölüm izler.

Şecere-i Türk üzerine bir başka çalışma ise Suat Temiz tarafından yapılmıştır: “Zu Biographie des Abü-1-râzi Bahâdur Xân” adı altında, 1990 yılında Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Göttingen Üniversite kütüphanesindeki 8° Cod. Ms. Turc. 46 numaralı nüsha esas alınmıştır. Bu çalışmada *Şecere-i Türk*’ün tamamı değil, “Abü-1-râzi Xânnirj dünyaya kelgâninirj zikri” başlıklı bölümden başlayarak sonuna kadar olan bölümün yazı çevrimi, Almancaya çevirisi ve dizini yer almaktadır.¹⁵⁹

Eserin önceleri beş nüshasının olduğu biliniyordu. Daha sonra Kononov tarafından iki nüshanın daha bulunmasıyla nüsha sayısının yedi olduğu belirlenmiştir. Kononov nüshalar hakkında şu bilgileri vermektedir:

T (Taşkent): Özbek Bilimler Akademisi, Doğu Elyazmaları Enstitüsü’nde, Semenov’un başkanlığında hazırlanmış katalogun birinci cildinde, 171. numarada kayıtlıdır.

Bu nüsha hakkında ilk bilgi Kal katalogunda verilmiştir. Nüshanın sonunda belirtildiği üzere 1071 (=1661) yılında istinsah edilmiştir. Bir kitabın, içinde 65a-106a sayfaları arasında yer alır. 15x20 cm. boyutlarındadır. Bu nüsha diğer altı nüshaya göre daha tamdır ve aslına uygun olarak istinsah edilmiştir. Türk Dil Kurumu tarafından tıpkıbasımı Leningrad (diğer adıyla Nuri İşan) nüshasının giriş kısmında *Şecere-i Terâkime*’nin o zaman için bilinen nüshaları hakkında şu bilgiler verilmiştir: Ebu’l-Gazi döneminde yazılmış eski bir nüshası Taşkent umumi kütüphanesinde bulunmuş ve bunun tek nüsha olduğu zannedilmişti. Daha sonra Aşkabat kütüphanesinde iki nüshası daha bulunmuştur. Bu iki nüshadan biri 1900’de, diğeri 1903’te bulunmuştur. Bunların her ikisi de yeni yazılmış nüshalardır ve Taşkent nüshasından farklı olup, günümüzde Aşkabat’taki Golyazmalar (Elyazmalar) üniversitesinin arşivinde bulunmaktadır. Bu nüshalar Prof. Aleksander Samoyloviç tarafından bulunmuştu. Bunlardan birine Hocalı Molla nüshası, diğesine ise Nuri İşan nüshası denilmektedir. Samoyloviç Hocalı Molla nüshasını, eserin içine birtakım efsane ve rivayetler katıldığı için tahrifli bir nüsha olarak kabul etmektedir. Samoyloviç tarafından Rus Bilimler Akademisine verilen Nuri

¹⁵⁹ Zuhal Kargı Ölmez, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, 24.

İşan nüshası Leningrad nüshası olarak da bilinmektedir. Bu nüshanın tıpkıbasımı 1937’de Türk Dil Kurumu tarafından yapılmıştır.¹⁶⁰

Yukarıda bahsedildiği gibi, Ebu’l-Gazi’nin yazdığı *Şecere-i Terâkime* ve *Şecere-i Türk* adlı eserlerinin elyazmalarının bulunduğu kütüphanelerden kısaca bahsettikten sonra, *Şecere-i Terâkime* eserinde Türkmen boyları hakkında yazdıklarını da kısaca anlatmak istiyoruz.

Ebu’l-Gazi Han, *Şecere* kitaplarının yazılış öyküsünü ise şöyle anlatır: Çok eziyetler gördükten sonra yaşıma otuz dokuza ulaştığında, bu tarihte, yılan yılında Harezm’de, babamızın tahtına oturup memleket işleriyle uğraştık. Türkmenler o zaman Mangışlak, Ebulhan ve Tecen nehrinin kenarında oturuyorlardı. Harezm’de oturanlar bizim geldiğimizi işitip, kaçıp adı geçen bu üç yurda göçtüler. Daha sonra bir kısmı göçle bir kısmı yolla üç yurtta evi olan hiç kimse kalmaksızın hepsi Harezm’e geldiler ve iyileri buyruğuma katıldı, kötüler ise hizmetkâr oldu.

Bunun üstünden çok yıllar geçti diye Türkmenlerin tarihlerini yazmamı rica ettiklerinde onların bu ricalarını kabul ettim.

Aslında bu kitabı yazmadan on yedi yıl önce Türkmenlerin tamamı bize düşmandı. Bu sebeple biz onlara çok saldırmıştık. Bir keresinde Horasan’da Durun’a yakın Börme denilen suyun kenarında ordu kurup bizimle savaştılar. Tanrı (zaferi) bize verdi.¹⁶¹

İsfahan’dan kaçtıktan sonra Balhan’daki Teke Türkmenlerinin yanına sığınan Ebu’l-Gazi, bir müddet burada yaşadı. Kardeşi İsfendiyar’ın 1642’de ölmesinden sonra 1643’te Harezm Hanı oldu, Hive’yi de kendine başkent yaptı. Ebu’l-Gazi 21 yıl aralıksız hükümdarlıkta bulundu. Bu süre içinde en çok Türkmenler ile sorunları olmuştur. Bu anlaşmazlık, hükümdarlığının ilk yılında bir ziyafet bahanesiyle Hezâresp’e topladığı Türkmenlerden bin, bazı kaynaklara göre iki bin kadar kişiyi katletmesi ile başlamıştır. 1653’ten itibaren de Karakum ve Mangışlak Türkmenlerinin büyük bir çoğunluğu Ebu’l-Gazi’ye bağlı duruma geldiler.¹⁶²

Oğuz halkı birbirleriyle öçlü ve kanlı oldular “ev başına kara han” denen şey oldu. Birbirlerine saldırdılar ve birbirlerini öldürdüler. Halkın çoğu Kılk Bey, Kazan

¹⁶⁰ Zuhal Kargı Ölmez, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, 24-25.

¹⁶¹ Ebu’l-Gazi, *Şecere-i Terâkime Türklerin Soykütüğü*, 17-18.

¹⁶² Zuhal Kargı Ölmez, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, 262.

Bey ve Karaman Bey'in başkanlığında Mangışlak'a gitti. Onların içinde her türlü halk vardı. Ama onların çoğu Eymür, Döger, İğdir, Çavuldur, Karkın, Salur ve Agar'dı. Alicak Bey'in oğullarının başkanlığında Hisar dağına gitti ve birçok boy Oklı boyu, Kökli boyu, Ağar boyu ve Sultanlı boyu Ebulhan dağına gittiler. Yazır halkı Horasan'a gidip uzun yıllar Durun civarında oturdular. Bu yüzden Durun'a Yazır yurdu derler. Yazır halkının çoğu, Durun yakınında dağ içinde çiftçilik yaparak yaşıyorlardı. Bu zamanda onlara "Kara Taşlı" derler ve daha sonra Salur boyundan Dingli Bey'in başkanlığında on bin ev Horasan'a gitti ve uzun yıllar orada oturdular ve daha sonra oradan göçerek Irak ve İran'a gittiler, vatan tutup orada kaldılar.¹⁶³

Kınık soyundan Sultan Sancar Mazi'nin babası Sultan Melik Şah, gidip Irak ve İran'ı alarak İsfahan'ı başkent yapıp oturduğunda, Salur boyundan Dingli Bey'in kendisinin ve önce yaşamış olan topluluğun nesillerinden bir kaç kişi gelip; "Sultan'ın buyruğuna girerek "Oğuz boyu Salur halkıdınız" diye arz ettiler ve büyük babalarımız Türkistan'dan gelmiştir diyerek akrabalıklarını bildirdiler. Salurlardan birçoğu Iraktan geri dönüp Mangışlak'a geldi" şeklinde anlattı.¹⁶⁴

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ebu'l-Gazi, *Şecere-i Terâkime* adlı eserde, Türkmenlerin, Oğuzların Salur boyuna mensup olduklarından ve onların yaşadıkları yerlerden bahsetmiştir. Ebu'l-Gazi Bahadır Han ve daha sonraki Türk (Türkmen) şecereciliğini değerlendirirken, her milletin kendine has soy kütüğü yanında başka milletlerin şeceresiyle de ilgilenildiği kanaati bizde hâsıl oldu. Çünkü Ebu'l-Gazi'nin *Şecere-i Terâkime* veya *Şecere-i Türk* adlı eserlerinin yukarda anlatıldığı gibi, değişik dönemlerde çeşitli dillere çevrildiğini, arşiv kitapları arasında yer aldığını ve değer verildiğini görmekteyiz. Çeşitli yazarların ve tarihçilerin, milletin kendine ait şeceresiyle ilgilenmesinin yanında Türklere ait yazılan *Şecere-i Terâkime* ve *Şecere-i Türk'ü* kendi dillerine çevirmeleri ve kullanmalarından kıvanç duyuyoruz. Türk tarihinin ve boy, soy şeceresinin unutulmadan günümüze kadar taşınması ve hatta destanlar haline getirilerek sahip çıkılması, Türk milletinin aynı Oğuz boyundan gelen Türk kökenlileri bilmesi ve tanınması anlamına gelmektedir.

¹⁶³ Zuhal Kargı Ölmez, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, 262.

¹⁶⁴ Zuhal Kargı Ölmez, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, 262.

C. Çarlık Rusyası ve Sovyet Döneminde Şecereye Bakış

Çarlık Rusyası ve daha sonraki Sovyet Rusya araştırmacıları, Oğuz boylarından olan Türkmenlerin tarihi, geçmişteki yurtları ve yerleşimleri konusunda araştırmalar yapmışlardır. Ruslar bu araştırmaları yaparken, Türkistan’da olduğu gibi Türkmenlere de karşılıklı ticaret yapmak ve o zamanın şartlarında elinde olan teknik imkânları onlara sunmak vaatleriyle ülkeye yerleşmişlerdir. Asıl amaçları buraları işgal etmek olduğu için bu bölgede yaşayan Türk ulus boyları hakkında ayrıntılı araştırmaya dayanan bilgiler elde etmişlerdir. Bu raporlara bakıldığında boy şecereleri diyebileceğimiz değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ruslar ve Avrupalılar daha önce Buhara, Hive ve Hokand hanlığına bağlı yaşamakta olan Türkmenlerin hanlıklara bağlılığı ve hayatlarını ayrıntılarıyla araştırmışlardır.

Rusların Orta Asya’da izlediği yayılma politikası karşısında ne Kazak Cüzleri ne Özbek Hanlıkları ne de Türkmen boyları asla ciddi bir engel oluşturamamışlardır. En önemli etken olarak da Orta Asya’nın Türk toplulukları arasında Ruslara karşı koyabilecek siyasi bir otoritenin ve birliğin yokluğu gösterilebilir. Özbek Hanlıkları, Büyük Şeybaniler Devleti’nin bakiyeleri olarak ortaya çıkmış, siyasi olarak güçleri kendi bölgelerinin dışına dahi nüfuz edememekteydi. Türkmenler ise böyle bir merkezileşmiş idari güce dahi sahip değillerdi. Bu dağınık ve derebeyi anlayışı içinde kendi varlıklarını korumaktan öte ortak hareket etme düşüncesine sahip olmayan Özbek Hanlıkları ve Türkmen boylarının ar I. Petro (Deli Petro) döneminden itibaren Avrupa’nın bir parçası olma yönünde gelişme gösteren Rusya’nın karşısında ayakta kalabilmeleri mümkün olmamıştı.

Siyasi birlikten yoksun olan Orta Asya’nın Türk hanlıkları ve toplulukları birbirinin ardı sıra Rusya’nın kontrolü altına girdiler. Pratik olarak, Rusya, Orta Asya’nın işgali için büyük bir askeri harcama gerçekleştirmedi. Rus birlikleri, kontrollü ve iyi eğitilmiş küçük silahlı gruplar ve manevra kabiliyeti yüksek olan biner kişilik birliklerdi. Ateşli silahlarla donatılmış olmaları, savaştıkları güçler karşısında en büyük avantajlarıydı.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 256–257.

Rusların Türkistan'ı istilası ve uyguladığı yönetim anlayışı, tarih boyunca devam eden sömürgeciliğin örneklerinden biridir. Çarlık rejimi Türkistanlılara ne tam vatandaşlık hakkı verdi ne de askere aldı. Onlara sadece “*inorodtsy*” (gayri cins, yani Rus olmayan) ikinci sınıf vatandaş statüsü tanındı. Türkistanlılar hiç bir zaman tam bir vatandaş olarak kabul edilmedi. Asimilasyon politikası uygulamaya cesaret edemeyen Rusya, Bennigsen'in adlandırmasıyla Türkistan'da *tecrit politikası* izledi. Bölgeyi, özellikle Türk, İran ve Tatar etkisinden uzak tutmaya çalıştı.¹⁶⁶

Ruslar, Türkmenistan'ı işgal etmeye başlamadan yıllar önce bu bölgeler hakkında bilgi toplamışlardır. Yüzbaşı Muravyev Türkmenistan'ı ve Hive'yi ziyaret etmiş, onların durumu hakkında hükümete bilgi vermiştir. N. Muravyev'in Hive'yi ziyareti 1819 yılıdır. Bunun seyahat notları daha sonra 1823'te Paris'te yayınlanmıştır. Böylece Avrupalılar, Ortaçağ'dan beri işittikleri Harezm bölgesi hakkında ilk defa olarak bir Avrupalı tarafından toplanan yeni bilgiler elde ettiler. 1858'de Kont Ignatiyev, hanlıkları ziyaret etmiş ve işgal yolları hakkında rapor vermiştir. Binbaşı Dandaville ise Hazar Denizi kıyısındaki Kızıl-su'nun, Rusya'nın Türkmenistan'a askeri ve ticari açıdan girmesi için bir üs olarak kullanılabileceğini ve mutlaka ele geçirilmesi gerektiğini kaydetmiştir. Rusların buradaki amacı ise Kızıl-su üzerinden daha içerilere ve Hive'ye asker sevk etmektir.¹⁶⁷

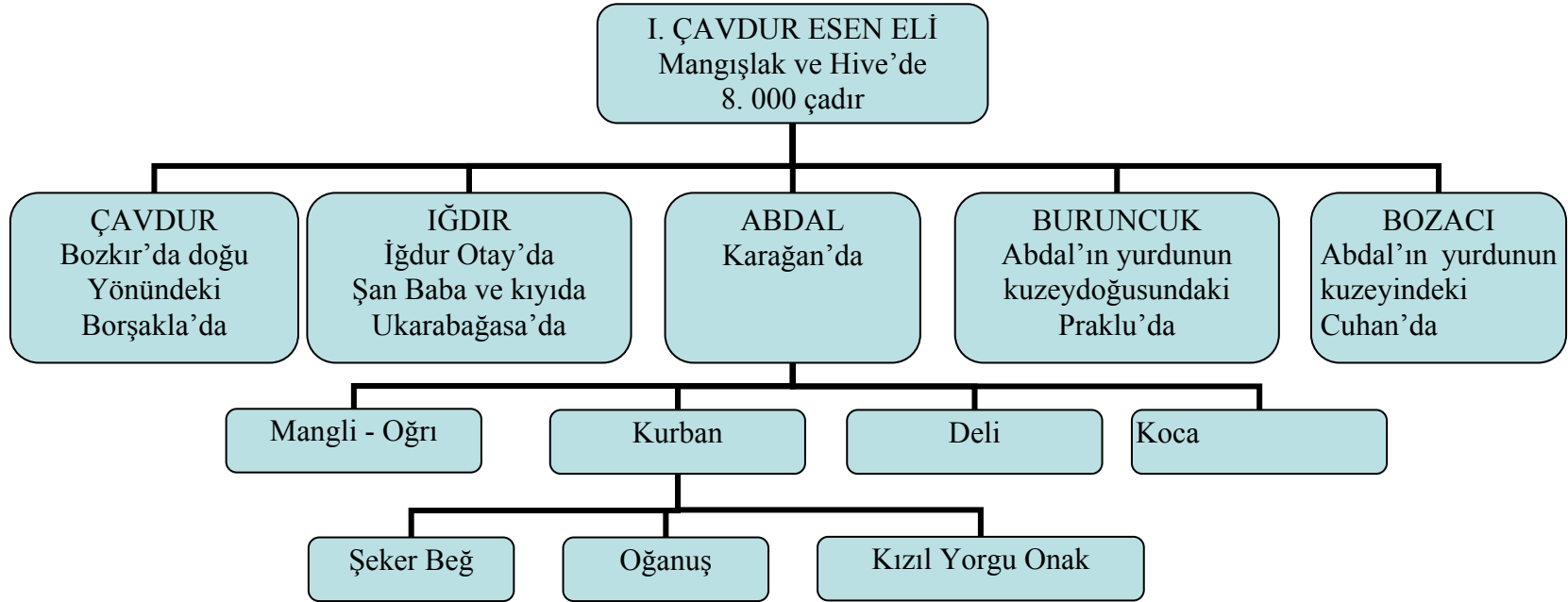
Hazar-Ötesi Türkmenlerinin oymak teşkilâtı hakkında XIX. yüzyılda Türkmenleri ziyaret eden yabancılar tarafından bazı listeler düzenlenmiştir. Bu listelerden en eski ve tafsillatlı olanlardan birisi de Yüzbaşı N. Muravyov tarafından meydana getirilmiştir (1819 yılında). Ancak Yüzbaşı Muravyov'un listesinde Teke, Salur, Ersarı ve Sarıların oymak teşkilâtları yoktur.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Seyfettin Erşahin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar: Sovyet Dönemi*, Ankara, 1999, 85–86.

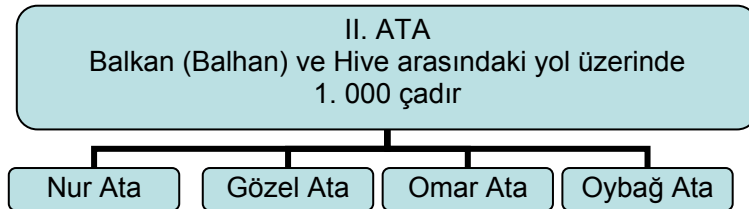
¹⁶⁷ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 204.

¹⁶⁸ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 463.

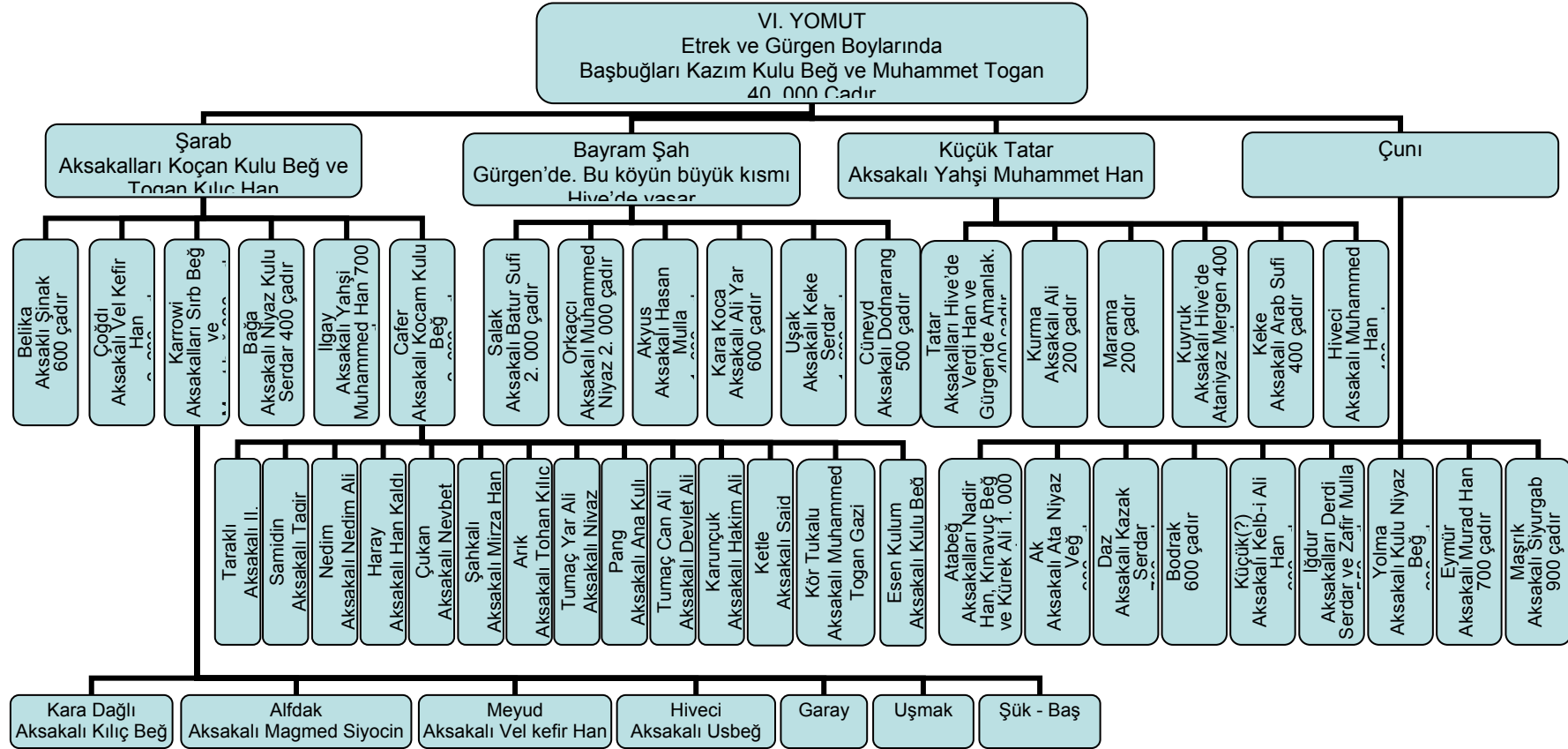
YÜZBAŞI MURAVYOV'UN LİSTESİ (1819 yılı)

Şekil 1

Şekil 2

Şekil 3

III. TEKE

Arkaş karargâhlarıdır. Başbuğları Murat Serdar (Sırdar)'dır. 50. 000 çadır.

IV. SALUR

Serah'ta 4. 000 çadır.

V. ERSARI BEY

Buhara civarında 100. 000 çadır

VI. YOMUT

VII. SAKAR

Buhara yanında 20. 000 çadır

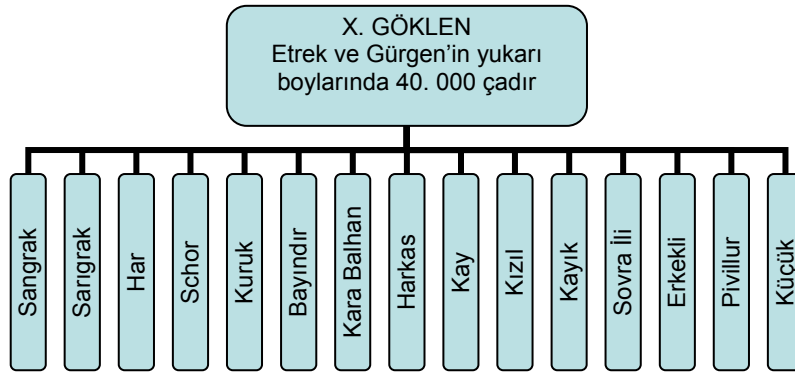
VIII. YEMRELİ

Salur Yurdunun doğu yönünde 3. 000 çadır

IX. SARIK

20. 000 Çadır

X. GÖKLEN

Şekil 4¹⁶⁹

19. yüzyılda Hive Hanlığı, halktan aldığı vergiyi ağırlaştırınca Türkmenler isyan etmişlerdi. Türkmenlerin üzerine asker gönderen Hive Hanı'na boyun eğmeyen bir grup Türkmen, Fedai Han'ın karargâhını basıp Muhammed Emin Han'ı öldürmüş, Emin Han'ın yerine geçen Abdullah Han, Türkmenler üzerine düzenlediği seferde yenilince Hive Hanlığı Türkmenler ve Türkmenistan üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmiştir.

Türkmenler, 19 Yüzyılda İran orduları ile de karşı karşıya gelmişlerdir. Selçuklardan sonra uzun süre aralarında mücadeleden dolayı zayıf düşen Türkmen boyları, 1857 yılında Nurberdi Han'ın, (Mahmut İşan) başında bulunduğu Türkmen

¹⁶⁹ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ekler kısmında.

boyundan yardım isteyip, Merv yakınlarındaki Karayab mevkiinde İranlıları yenilgiye uğratmışlardır. Bu savaştan sonra Türkmenler, İran ile Buhara ve Hive hanlarına karşı bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu tarihten 1870'inci yıllara kadar Kuşid Han Merv bölgesinde, Nurberdi Han Ahal bölgesinde elbirliği içerisinde Türkmenistan'ın imarı için çalışmışlardır.¹⁷⁰

Ondokuzuncu yüzyılda Asya'daki pek çok ülke, Avrupa'nın kuvvetli emperyalist devletleri tarafından işgal edilmeye başlamıştı. Bir taraftan İngiltere Hindistan'ı ve Afganistan'ı zaptedip Orta Asya'ya girmek isterken, diğer taraftan Rus ordusu da Orta Asya'yı işgal etmişti. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Ruslar, Hazar Denizi'nin kıyısına askeri yığınak yaparak, Türkmen köylerini tehdit edip, karşı koyanları topa tutarak yerle bir etmeye başlamışlardı.¹⁷¹

Türkmenistan, İngiltere ile Ruslar arasında paylaşıldı. İngiltere'nin yardımıyla Türkmenlerin yaşadığı Etrek-Gürgen ırmakları arasındaki topraklar, zorla İran'a verildi. Bu karara karşı çıkan Türkmenler savaş açtı. Kiyat Han'ın büyük oğlu Yağşımıhammet, Batı Türkmenlerine önderlik ederek, İranlılara ve Ruslara istiklâl için başkaldırdı.¹⁷²

İran'a karşı diğer Türk boylarından yardım göremeyen Türkmenler, 1868 yılında Buhara'ya karşı Rusların büyük bir taarruza geçtikleri haberini alınca, yardım için yola çıkmışlarsa da yarı yolda Buhara kuvvetlerinin mağlup oldukları haberini alınca geri dönmek mecburiyetinde kalmışlardır. Daha sonra Ruslar, Kopet Dağı yolu üzerindeki Taş-arvat ve Molla-kara'yı işgal ettiler. Türkmenler Tıkma Serdar ve Nurberdi Han önderliğinde 20 Ekim 1870'de Ruslara hücum ettilerse de yoğun topçu ateşi karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Ruslar 1871 yılında başlattıkları harekât ile Hive yolu üzerindeki bütün engelleri kaldırmış oldular.¹⁷³

¹⁷⁰ <http://www.webhatti.com/tarih/62821-turkmenistan-tarihi-.html>, “Türkmenistan Tarihi”, 20. 08. 2008.

¹⁷¹ <http://www.webhatti.com/tarih/62821-turkmenistan-tarihi-.html>, “Türkmenistan Tarihi”, 20. 08. 2008.

¹⁷² <http://www.webhatti.com/tarih/62821-turkmenistan-tarihi-.html>, “Türkmenistan Tarihi”, 20. 08. 2008.

¹⁷³ Baymirza Hayit, *Esir Türkler*, Ankara, 1967, 100-102.

Rusya'nın, Türkistan hanlıklarından Hokand¹⁷⁴ ve Buhara'yı işgal ettikten sonra sergilediği politika ve emperyalistçe tutumları, Hiveli ve diğer Türkmenleri telaşlandırmıştı. Tehlikeyi sezen Türkmen lideri Nurberdi Han, Hive Hanı Seyyid Muhammed Rahim'e Ruslara karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmişti. Bundan sonra Hiveliler tarafından Rus karargâhına barış ve görüşmeler için elçiler gönderilmişse de onlara cevap dahi verilmemiştir. Ruslar 1873 yılının Mayıs ayında Hive'yi zapt ettikleri zaman hanlığın müdafaasında yiğitçe mücadele eden Yamud Türkmenleri, Rus hâkimiyetini reddetmişlerdir. Rus kumandanı Kaufman, Yamudların gözüpek bir şekilde savaşmalarını içine sindirememiş ve emrindeki birlikleri onların üzerine sürmüştür. Böylece Ruslar kadın, çoluk çocuk, genç, ihtiyar demeden Orta Asya istila tarihinin en büyük katliamlarından birini o tarihte yine Türklere karşı yapmışlardır.¹⁷⁵

Bütün bu uruklar İran vilâyetlerine akın yaparlardı. Fakat ziraata ve iskâna da az çok meyil göstermeğe başlamışlardı. Medeni hayata geçmek, arazi taksimatı, kadı ve hâkimler (yani mutasarrıflar) tayini hususlarında bunlar, bilfiil tâbi olmadıkları hanlara bakarlardı. Onlar için hangi han olursa olsun fark etmezdi. Buhara emiri Şah Murad, Sarık uruğunu Merv'e, Salurları da Yolutan'a yerleştirilmiştir. 1819 yılında Mangışlak Türkmenleri Hive'ye, Kızılsu Yomutları da güya Kaçarlara tabi idiler. Türkmenler kendi aralarında hiçbir zaman rahat yaşamamışlardır. Savaşta zarar gören uruk, herhangi bir devletin himayesine başvuruyordu. Bu vaziyette, tebaalığa kabul etmeleri hakkında Ruslara başvurdukları da olmuştu (1744). Fakat Ruslar o tarihlerde buna ehemmiyet vermemişlerdi.¹⁷⁶

O tarihlerde Türkmenler içinde en kuvvetlisi, 100.000 çadırdan ibaret olan "Teke" kabilesi idi. Bunlar zikredilen 1859 senesinden sonra Köpet Dağ'ın uzunluğu 300, genişliği 10-30 kilometre olan mümbit "Ahal Teke" (yahut "Etek") adlı kuzey Etreklerinde Tecen ırmağı sahilinde, uzunluğu ve genişliği 60 kilometre olan Murgâb havzasında çoğu tarımla meşgul olarak oturuyorlardı. Fakat hepsinin tarıma geçmesi

¹⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Eyüp Baş, "Orta Asya İslam Kültür ve Medeniyet Tarihinde Hokand Hanlığı (1710-1876)" *Uluslar arası Sempozyum-Orta Asya'da İslam (20-21 Mart 2004) Bildirileri*, Oş, 2004, 189-200.

¹⁷⁵ Alaeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik Panislamizm Işığında Türkistan (1856' dan Günümüze)*, İstanbul, 1977, 81-84.

¹⁷⁶ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili...*, 233.

için su yeterli olmuyordu. Bunun içindir ki bir bölümü hayvan beslemekle geçiniyordu. Türkmenlerin medeniyetin etkilerine açık olan ve esas yiğit kitlesini teşkil eden Tekeler, çöldeki ve Hazar Denizi kıyısındaki diğer Türkmen uruklarını Yomut, Göklen, Çavdır, Ersarı ve Sarık gibi urukları tazyik ediyorlardı. Rusların Hazar Denizi'nin doğu sahillerini işgal etme ve orada kaleler yapma tecrübeleri daha Çar Deli Petro zamanında başlamıştı. Bu fikri bilfiil tatbik mevkiine koymak, Türkistan'a yönelik istilâ hareketlerinin bir kısmını teşkil etmişti. 1869 yılında Hazar Denizi'ndeki Rus filosu, Amu Derya'nın eskiden Hazar Denizi'ne döküldüğü yere yakın olan "Kızılsu" adlı bölgede, bugün bu kelimenin Rusça tam karşılığı olan "Krosnovodosk" adını taşıyan kaleyi yapmaya başladılar. Rus orduları doğudan Buhara ve Hive sınırında Amu Derya kıyısına geldiği zaman, Kızılsu'dan çıkıp çöl üzerinden Hive'ye yürümek isitemişti. Fergana'yı ve daha sonra Türkmenistan'ı işgal edip, sonradan Fergana valisi olan General Skoblev, "staps-kapitân" derecesinde bir subay sıfatıyla bu "Kızılsu" fırkasında bulunuyordu. Rusların Hive hareketine engel olma fikriyle bir sabah, 600 kadar Türkmen-Teke atlısı yıldırım hızıyla Rus karargâhına saldırdı. Ruslar, silâhlarına sarılmaya bile vakit bulamadılar. Teke süvarileri Rusların birçoğunu katlettiler. Çadırından çıkmış olan Skoblev'in boynuna da bir Türkmen kemendi (kuruk) atılmıştı. Rus askerleri yetişip zorlukla kurtarabildiler.¹⁷⁷

1876 yılında General Lomakin idaresinde bulunan Rus kuvvetleri "Kızıl Arvat"a kadar ilerlemişti. Teke Türkmenleri şiddetli hücumlarla Rusları durdurdular. Sonunda Ruslar Kızılsu'yu terk etmeye mecbur oldular. 1878 yılında Türk-Rus savaşı ve Berlin Kongresi sonunda İngilizlere karşı Afganistan sınırına geçmek maksadıyla General Lazarov ve Lomakin kumandasındaki Rus ordusu, Etrek üzerinden Ahal Teke'ye yürüdü. Bunlar iki ayda bütün Türkmenistan'ı işgal edip, Mâverâünnehri de Rusya'ya ekleyeceklerini düşünüyorlardı. Tekelerin her oymağının ayrı bir başkanı vardı. Rus tehlikesi karşısında aralarından Nurverdi Han'ı serdar seçmişlerdi. Gök Tepe'de Dengil Tepe kalesini tahkimi ederek, orada müdafaa savaşı yapmaya karar verdiler. Rus ordusunun gücü 10 bölük piyade, 14 müfreze süvari, 16 top ve çok sayıda silahtan ibaretti. 28 Ağustos'ta Dengil Tepe yanında Ruslarla amansız bir savaş oldu.

¹⁷⁷ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili...*, 235.

Türkmenler, yarım saatte Rus askerinin üçte birini öldürdüler. Ruslar tamamıyla darmadağın oldular.¹⁷⁸

Ruslar, bütün yaralılarını ve eşyalarını bırakarak, tan ağarmadan kaçtılar. Türkmenler kaçan Rusları kovaladılar. Kadınlar bile ellerindeki çiftçilikte kullanılan malzemelerle Ruslara saldırıyorlardı. Savaş meydanından kaçan Ruslar, arkalarından gelenleri Türkler sanarak ateş ediyorlardı, ancak onlar da geride kalan Ruslardı. Silâhlarını ve taşıtlarını yolda bırakan bu ordudan arta kalanlar Kafkaslara gönderildi.

Bu zaferden sonra Türkmenler, fevkalâde sevindiler. Türkmenlerin bu zaferi bütün Orta Asya'da duyuldu. Kendileri de bu zaferle fazla mağrur oldular. Yomutlar, Rus tebaalığından çıkarak Yayık (Ural) ve Cim (Emba) kıyılarına kadar ilerleyip, Rus tâbiyetinde bulunan Kazak-Kırgızları yağma etmeye başlamışlardı. Tekeler de İran'da bulunan Türk asıllı Kacar Hanlığı topraklarına hücum ediyorlardı.¹⁷⁹

1874 tarihinde Rusya, Kafkaslar Askeri Valiliğine bağlı Hazar Ötesi Bölge Valiliğini kurdu. Petersburg Çarları, böylece Türkmenistan'ı işgal etme niyetinde olduğunu açıkça belli etmiş oldu. 1874 yılının Haziran ayında Nurberdi Han başkanlığında toplanan Türkmen Meclisi, "Rus hâkimiyetini asla kabul etmeyeceklerini, dini ve milli düşmanları olan Ruslarla kanlarının son damlasına kadar savaşacaklarını" kararlaştırdılar. Bu arada İngilizlerden de yardım isteyen Türkmenlere, İngilizler Ruslardan çekindikleri için buna olumlu cevap vermediler. Hâlbuki bu sırada İngiltere, Afganistan yolu ile Türkmenlere her türlü yardımı yapabilecek durumda bulunuyordu. Türkmenler son çare olarak İran'daki Kacar Hanlığı'ndan yardım talebinde bulundularsa da 1876'da Ruslar İran'a bir nota vererek bu teşebbüsü de engellediler. Üstüne üstlük İran, Horasan Türkmenlerine saldırarak yeni bir katliam örneği daha sergiledi. 12 Mayıs 1877 tarihinde Türkmen kuvvetleri ile Ruslar, Kızıl-Arvat'ta karşı karşıya geldiler. Kendilerinden kat kat üstün olan Rus kuvvetleri karşısında gerilemek zorunda kaldılar.¹⁸⁰

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine geçici bir barış devresine girildiyse de bu uzun sürmedi. Neticede başta Nurberdi Han olmak üzere

¹⁷⁸ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili...*, 235.

¹⁷⁹ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili...*, 235.

¹⁸⁰ Sadettin Gömeç, "Türkmenistan Türk Cumhuriyeti", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültür Araştırmalar Enstitüsü Yay., Ankara, 2001, I, 837.

Türkmen beyleri kılıç ve Kur'an üzerine yemin ederek, memleketlerini kanlarının son damlasına kadar savunmaya karar verdiler.

1877–78 Osmanlı-Rus savaşının Rusların lehine sonuçlanması, Rusya'yı cesaretlendirmişti. Kazandıkları bu başarının tesiriyle de harekete geçen Ruslar, 2 Şubat 1879'da Türkmenistan'ı işgal etme kararı aldılar. Ruslar General Lomakin'in komutasında Gök-Tepe'ye hücumla geçtiler. Fakat Nurberdi Han'ın oğlu Berdi Murad'ın olağanüstü gayretleri sayesinde Ruslar tutunamadılar. Türkmenlerin bu başarısı İstanbul başta olmak üzere bütün Türk dünyasında sevinç yarattı.¹⁸¹ Ruslar bu mağlubiyetin sorumlusu olarak gördükleri Lomakin'i azlederek, yerine, Gazi Osman Paşa'ya karşı Plevne'de savaşmış olan General Skobelev'i tayin ettiler. Bu arada Rus istilasına karşı canla başla savaşan Nurberdi Han'ın Mayıs 1880'de ölmesi de Türkmenlerin üzerinde olumsuz bir etki yaptı.¹⁸²

Skobelev, 1880 yılının Haziran ayında Türkmen topraklarına girdi. Nurberdi Han'ın yerine oğlu seçilmişti. Skobelev, Rus yenilgisinin öcünü çok kanlı bir şekilde aldı. Türkmenlerin ve Türkistan'ın son müdafaa kalesi olan Gök-Tepe, Çarlık Rusyasına karşı uzun süren kahramanca bir savunmadan sonra düştü. Gök-Tepe, eşit olmayan şartlarda cereyan eden bu savaşa dayanamayarak, 12 Ocak 1881'de düşmanın eline geçti. 1881'de çarpışmalar sona erdiğinde çok sayıda Türkmenler kişi şehit vermişlerdi.¹⁸³

Orta-Asya Türklüğünün istilacılara karşı verdiği istiklâli savaşlarında, Ruslara karşı direnen Türkmenler, özellikle Göktepe harbinde kendi hisselerine düşeni tam manasıyla yapmışlardır. Hele hele kudurmuşçasına saldırgan ve acımasız olan Çarlık Rusyası ordularına karşı direnmeleri, Türkmen tarihinin en şerefli mazisini teşkil etmektedir.

¹⁸¹ Teçnazar Mıratgeldiyev, *Türkmenistan'ın Tarihi*, Aşkabat, 1997, 108-109.

¹⁸² N. Rahimov, "Türkmenlerin Orsyetin Düzümüne Meyletin Girmek Konsepsiyası Dorugunda", *Patışa Orsyetinin Türkmenistanı Basıp Almaklığı: Sebepleri ve Neticeleri*, Editör: Ç.Yazlıyev, Aşkabat, 1992, 13-15.

¹⁸³ Mehmet Saray, *Türkmen Tarihi (Türkmenler İmperyalizm Zamanında)*, Çev. Seyitniyaz Atayev, Aşkabat, 1994, 273–275.

Türkmen milliyetçi mücahitlerine karşı harekete geçen Rus ordusunun komuta kademesinde General Grodekov, General Gluhovskiy, General Kuropatkin, Kinyar Eristov, Graf Otlov gibi askerler vardı. Meşhur Rus tarihçileri ise bu mukaddes Türk direnişini, kendilerine has merhametsiz bir dil ve üslûpla tarif ve tasvir etmekten hiç de utanç duymamışlardır. Nitekim bir ara Orta-Asya’da barış ve asayişin temin etmek amacıyla gönderilen Rus heyetinin başkanı olan bir Rus generali, yazdığı eserde, Türkmenler hakkında “Acımaksızın her elimize geçeni imha etmek ve bununla yetinmeyerek at ve para üzerine ağır vergiler koymak, Çarımızın en insani bir davranışı olacaktır” demeyi yeterli görmemiştir. Bu general, bir de Rusluk hırslının kabına sığmaz zehirini şu cümle ile akıtmıştır: “Türkmenler dünya küresinin üzerinde siyah bir lekedir. Bunlar insanlığın yüz karasıdır, tahammül edilemez hayvan soyundan başka bir şey değildirler”.

Sovyet Rus basınından aldığımız bu cümlelerden, vatanını ve bağımsızlığı savunmaktan ve temel insan haklarından başka bir şey istemeyen Türkmenlerin nasıl bir cehenneme düştüğünü tayin etmek hiç de zor olmasa gerektir. Fakat ne çare ki 1878 yılı Berlin kongresinde, Rusya’nın Akdeniz’e çıkmasına engel olmak üzere İngiltere, Afganistan’ı himayesi altına alınca Rusya da buna, Türkmenistan’ı ilhak ederek cevap vermiştir. Böylece karşılarında hiçbir silahlı güç kalmayan Ruslar, 1880–1881 yıllarında Ahal-Teke, 1884 yılında Merv bölgelerini işgal ederek, Türkmenistan’ın tamamını ele geçirmişlerdir.¹⁸⁴

1884 yılında Merv’in ele geçirilmesi sonucu Türkmenistan’ın tamamı Rus idaresi altına girmiş oldu. Türkmenistan, Hazar Ötesi Gubernatörlüğü olarak Türkistan Genel Valiliği’nin kontrolüne verildi. Rus işgali, her şeyden önce Türkmenler için koloni rejiminin başlaması ve sömürü sisteminin ortaya çıkmasını ifade etmiştir. Rus işgali Türkmenistan’da götürdüklerinin yanı sıra, bölgeye getirdikleri ile de etkili olmuştur. Rus işgali, her şeyden önce Türkmenlerin “yalnız kalmış ve dünyadan tecrit edilmiş bir topluluk anlayışına” son verdi. Ruslar kapitalist gelişimlerinin icabına uygun olarak Türkmenistan’ın yer üstü ve yer altı kaynaklarını keşfetmekte gecikmediler. Türkmenistan, kısa sürede demir yolu ağlarıyla Rusya İmparatorluğu’na bağlandı. Ekonomik gelişme topluma da yansdı.

¹⁸⁴ Ahmet Caferoğlu, *Türkmenler*, 24–25.

Rus Çarlığı döneminde Türkmenlerin sömürülmesi ve ezilmesi hiçbir zaman durmamıştır. Hatta bugün Kopet Dağlarına kadar uzanan ve Aşkabat demiryolu adıyla bilinen hat, Rus Çarlığı'nın daha güneye, yani Afganistan ve Hindistan üzerinden Hint Okyanusu'na kolayca inerek, yeni sömürgeler elde etme gayesiyle yapılmıştır. Yoksa Ruslar, Türklerin yararını gözettilerinden değildir. Özbek ve Kazak Türklerine uygulanan ekonomik ve siyasi politikalar, Türkmenlere de tatbik edilmiştir. Ülke topraklarının en zengin kısımları Rus tekstil sanayiinin ihtiyacını karşılamak üzere pamuk üretimine ayrılmıştır.¹⁸⁵

Sovyetler Birliği dönemi ve daha sonraki yıllarda Türkmenistan'ı gelenekler kavramı çerçevesinde inceleyen bazı araştırmacılar, boy ilişkilerinin Türkmen toplumunu anlamakta önemli bir yeri olduğunu vurgularlar. Bugün Türkmenistan nüfusunu oluşturan her Türkmenin, ait olduğu boyu bildiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunun başlıca sebebi ise Rusların uzun işgal yılları boyunca Türkmen boylarını birbirlerine karşı kışkırtmış olmalarıdır. Ruslar Türkmen boylarını birbiri aleyhine kışkırtarak, aralarına fitne ve düşmanlık sokmuşlardır. Böylece halk birbiriyle uğraşmış, Ruslar ise rahat etmişlerdir. Bu yol, emperyalist ülkelerin dünyanın her yerde başvurduğu basit bir oyundur. Temeli de böl-parçala-yönet esasına dayanır.

Türkmenler, yapılan savaşların ve olup bitenlerin farkına geç de olsa varmışlardır. Türkmen boyları çoğu kez kendi aralarında birleşerek dışa karşı yapılan bazı savaşları kazandıkları da olmuştur. Halka yapılan baskılara, çıkartılan zorluklara, sıkıntılara ve Rusların insafsızlığına rağmen direnen Türkmenler için 1884 yılı, milli birliğe ve kimliğe sahip olmaya başladıkları dönemdir.

18. ve 19. yüzyıl, Türkmen kabilelerinde önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, 18. yüzyıla kadar büyük ve önemli kabileler olarak bilinen bazı kabileler, bu büyüklüklerini ve önemlerini kaybetmişler ve hatta bazıları yok oldukları görülmüştür. Bunların yerine Teke, Yomut ve Ersarı gibi küçük kabileler büyüyerek etkilerini artırmışlardır. Bu süreç Türkmen yönetim kültürünü anlamak ve bugünkü Türkmenistan ile ilişkilendirmek açısından önemli ipuçları vermektedir. Sovyet literatürüne bakıldığı zaman bu süreç içinde Teke kabilesinin gelişiminin daha iyi incelendiği görülmüştür.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Teçnazar Mıratgeldiyev, *Türkmenistan'ın Tarihi*, 33-34.

¹⁸⁶ Ceylan Tokluoğlu - Bülent Arıcı, *Türklerde Yönetim Kültürü*,

18. ve 19. yüzyılda bugünkü Türkmenistan'ı oluşturan sınırlar içinde bir devlet yapılanması yoktu. Her kabile, ilke olarak kendine ait, sınırları belli bir toprak üzerinde yaşasa da bu sınırlar hem kabileler arası hem de komşu devletlerle olan sürtüşmeler ve çatışmalar sonucu sürekli değişirdi.¹⁸⁷

Buna karşılık Sovyet yönetimi, Türkmen boylarının toplumdaki siyasi, sosyal ve kültürel ağırlığına karşı çıkmamış, aksine boylar içindeki aidiyet duygusunu siyasi Türkmen kadroların devşirilmesi ve toplumun Sovyet modeline göre teşkilatlanması bakımından kullanmıştır. Mesela kolhozların yönetim yapısı mevcut boy-oymak ilişkilerine göre düzenlenirken, Türkmenistan Komünist Partisi üyeleri de sürekli en güçlü boylardan biri olan Teke boyundan seçilmiştir. Yedi büyük ve yirmi dört küçük boya ayrılan ve 1917 yılından önce toprak bütünlüğü ve milli bütünleşme sağlayamayan Türkmen halkı arasında Sovyet döneminde boylar arası rekabet ve çekişme, bilinçli olarak merkezi Sovyet yönetimi tarafından körüklenmiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı (ve eski Komünist Partisi Genel Sekreteri) Saparmurat Niyazov'un da bağlı olduğu Aşkabat çevresinde yoğunlaşan Teke boyu ile doğu yöresinde bulunan Salur boyu arasındaki siyasi çekişme günümüze kadar gelmiştir.¹⁸⁸

Türkmenlerde ilk kez A. Mollayev köy hizmetleri, H. Çapayev tıp, G. Çarıyev felsefe alanlarında ihtisas yapmış ve alanlarında ilerlemişlerdir. Bunların yanında aynı dönemde şairler, yazarlar, sanatçılar gibi birçok farklı alanlarda kendini yetiştiren insanlar, Sovyet ve Stalinci rejimi övmüşler, çalışmaları da o doğrultuda yürütmüşlerdir. Bunlardan başka, kendilerini yetiştirmiş ve Sovyet siyasetinde temkinli bir orta yol takip edenler de olmuştur. Bu aydınlar, Sovyet rejiminin Türkmen halkına verdiği zararları aydınlatmak için çaba göstermişlerdir. Bu siyasetlerinde başarılı olanların sayısı da oldukça azdır. Çünkü Sovyet rejimi bir korku imparatorluğu kurmuştur. Rejim tarafından takip edilerek idam edilen ya da Sibir'e sürülen pek çok kişi de mevcuttur.

Moskova yönetimi, sosyalizmin Rusya'da uygulandığı ilk dönemi olan 1920 ve 30'lu yıllarda Türkmen halkının eğitimi için birtakım imkânlar sağlamıştır. Fakat her dönemde olduğu gibi, bu eğitimi kendi ideolojileri doğrultusundaki siyasetlerini devam ettirmek için vermişlerdir. Sözkonusu eğitim, genellikle tarım alanları ve fabrikalardaki

Ankara, 2000, 73–74.

¹⁸⁷ Ceylan Tokluoğlu - Bülent Arıcı, *Türklerde Yönetim Kültürü*, 77–78.

¹⁸⁸ Büşra E. Behar, *Bağımsızlığın İlk Yılları*, Ankara, 1994, 69.

üretimi artırmak için yapılmıştır. Sovyet döneminin Türkmenlere birtakım olumlu katkıları olduysa da çok önemli tahribatları da olmuş ve bu etkiler, muhakkak artılarını kat kat geçmiştir.¹⁸⁹

Türkmenler, Ruslara karşı milli direnci kaybetmeye başlayınca işgal altındaki diğer Türk illerinde olduğu gibi, siyasi, sosyal ve ekonomik haklarını elde etmek için Türkmenistan Komünist Partisi'ne katılmaya başlamışlar ve mücadelelerine bu çatı altında devam etmişlerdir.

Lenin ve Stalin dönemlerinde, Sovyetler, Türk boylarını birbirinden ayırmak için Türkistan'da kurdurdukları komünist partiler kanalıyla bölgede yeni bir böl-parçala-yönet programını uyguladılar. Komünist partileri, Moskova'nın talimatıyla Türkistan'daki Türk grupların ayrı cumhuriyetler hâlinde yaşamak istediklerine dair müracaatları Moskova'ya bildirmeye başladılar. Böylece 1924 yılında Türkistan'da ayrı ayrı cumhuriyetlerin kurulacağı ilan edildi.¹⁹⁰

1924 yılında Türkmenlere de zorla Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurdurulmasından dört ay sonra, Türkmenistan Komünist Partisi teşkil edilmiş ve Komünist Partisi'nin isteği doğrultusunda 13 Mayıs 1925 tarihinde Türkmenistan'ın Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduğu ilân edilmiştir.¹⁹¹

Ruslar, federal bir anayasa örtüsü altında kendi gayeleri ve çıkarları için bir kolonizasyon politikası takip etmişler, Türkistan'daki Türk ve Tacikleri ayrı ayrı Cumhuriyetlere bölmüşlerdir.¹⁹²

Türkmenler bir zamanlar kendilerine muhalefet eden Özbekler ile birlikte hareket edip Ruslara karşı 1924 yılında bazı mücadeleler sergilemiş olsalar da Rusların üstün kuvvetleri karşısında hiçbir sonuç alamamışlardır.¹⁹³

Selçuklu Türklerinden bu tarafa boyların durumunu kısaca değerlendirecek olursak; Osmanlı dönemine kadar Türkmenlerin, genelde boy birliğine, şecerelerine ve

¹⁸⁹ A. Nuriyev, “20-30 Yıllarda Medeni Gurluşık”, *Türkmenistan XX. Yüz Yılın 20–30 Yıllarında: Taze Bakışlar ve Tarihi Okutmanın Problemleri*, Türkmenistan Devlet Üniversitesi Yay., Aşkabat, 1999, 47.

¹⁹⁰ Mehmet Saray, “Türkmenler”, *İA*, XII/2, 661.

¹⁹¹ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 209.

¹⁹² Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 208.

¹⁹³ Sadettin Gömeç, “Türkmenistan Türk Cumhuriyeti”, I, 839.

bağlı oldukları boy'a sadık kaldıklarını ifade edebiliriz. Osmanlı Devleti ve daha sonraki dönemlerde ise din birliğinin daha ağır basmış olması dikkati çekmektedir.

Çarlık Rusyası ve Sovyetler döneminde Türkmen boyların gücünün zayıfladığını ve daha çok bağlı bulundukları din birliğine uyduklarını görüyoruz. Yukarıda dile getirilen konulardan da anlaşılacağı üzere, Rus araştırmacı Yüzbaşı N. Muravyev'in ve bazı Avrupalıların Türkistan topraklarında ticaret yapma görüntüsü altında istihbarat çalışmaları yaptıkları anlaşılıyor. Bu seyyahların asıl amaçlarının, dostluk maskesi altında Türk boylarını dağıtmak ve Türkistan'ı işgal etmek amacıyla ülkeleri için çalışmalar ve araştırmalar yapmaktır. Bu tür çalışmalar, Rusların Türk boyları üzerinde oynadıkları siyasi oyunlardan yalnızca bir tanesidir.

Türk kökenli halkların yaşadığı dönemde bağlı oldukları büyük, itibarlı ve güçlü boylara, küçük çaptaki grupların bağlılığı, Çarlık Rusyası ve Sovyet döneminde de devam etmiştir. Bunun bize göre değişik sebepleri olmuştur. Buna birkaç örnek verecek olursak, Rus hâkimiyetinin olduğu bu geniş coğrafyada büyük bir zulüm altında yaşadıklarının farkında olan insanlar mevcuttur. Yine tarihi kaynaklara baktığımızda Türkmenlerin Çarlık Rusyasına karşı verdikleri mücadelelere ve direnişlere Göktepe savaşını örnek verebiliriz. Bu savaşın neticesinde Türkmen boylarının genel olarak birlik ve beraberlikten yana olduklarını söyleyebiliriz, ancak bazı boyların kendi başkanlıklarına tâbi kalarak Göktepe savaşına katılmadıkları ve bir birlik ve liderlik altında toplanamadıkları da tarihi kaynaklarda mevcuttur.

Türkmenlerde bir boy başkanının verdiği karar, o boyya bağlı olan Türkmenleri bağlamaktadır. Bir boyun başında bulunan kişi veya kişiler, kendi başına karar vermiyorlardı. Boy başkanının uyguladığı kararlar, Türkmenlerin bağlı bulundukları boyun içerisindeki ileri gelenler veya Aksakallılar dediğimiz insanların istişare etmesi neticesinde alınan kararlardır. Ruslar, Türkmenlere karşı uygulayacakları politikaları, kabile başkanlarıyla görüşmüşler ve onları kendi çıkarları doğrultusunda ikna etmeye çalışmışlardır.

Rusların Türk kavimlerini birbirine düşürerek, aralarına düşmanlık sokmalarının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Ruslar, bir boyu diğer boyya düşman haline getirmek için “sen Türkmensin, sen Özbeksin, sen Kazaksın, sen Kırgızsin” gibi ayrımlarla birbirlerine karşı kışkırtmışlardır. Hatta Türk boylarını, kendi içlerinde bile

birtakım farklılıkları ön plana çıkararak, ayrışmaya sevk etmişler ve bunların birbirlerine düşmesine sebep olmuşlardır.

Kısaca anlattığımız bu tarih içerisinde Ruslar, her boyun ve onun boy başının şeceresi diyebileceğimiz her ayrıntıyı incelemişler, boyların birbiri arasındaki yakınlığı ve uzaklığı tespit etmişler, bir nevi onların şecerelerini çıkarmışlardır. Onlara boylarıyla ve boy beyleriyle ilgili adlar vermişler, kimisine Türkmen kimisine Özbek vs demişlerdir. Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği döneminde, Türkmen boylarını etkilemelerinin ekonomik ve siyasi politikalardan ibaret olmadığını görüyoruz. Rusların caydırma politikalarına rağmen Türkmen boylarının kendi içindeki birlik ve beraberliklerinin genel anlamda bu dönemde az da olsa yaşatıldığını söyleyebiliriz.

D. Bağımsızlıktan Sonra Şecere Geleneği

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra Türkmen önderleri ve ileri gelenleri, kurulacak olan Türkmenistan Cumhuriyeti'nin başkanlığına Saparmurat Niyazovu uygun görmüşler ve bu konudaki görüşlerini pekiştirip desteklemişlerdir. Rusya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan Türk devletleri gibi Türkmenistan Cumhuriyeti de bağımsızlığını ilan etmişti. Bu cumhuriyetin ilk kurucusu ve başkanı Türkmenbaşı olmuştu. Sovyetlerin dağılmasıyla yeni bağımsızlığına kavuşan ülkeler gibi, bağımsız olan Türkmenistan'ın lideri Türkmenbaşı, dağılmış olan Türkmenleri bir bayrak altında toplama işine zaman kaybetmeden başlamış ve kısa sürede bu çalışmaların semeresini görmüştür. Ülkenin geleceğini bir taraftan güvence altına almak için ekonomik yatırımları teşvik ederken, diğer yandan Türkmenlerin birlik ve beraberliğini güçlendirmek için Türkmenlik bilincini vermeye çalışmıştır. Boylar arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması ve Türkmen boylarını Türkmenlik çatısı altında toplamaya çalışmıştır. Bu görevi başarıyla yerine getirmiş, Türkmenbaşı sıfatına layık olduğunu göstermiştir.

Türkmenbaşı, Türkmenistan bağımsızlığına kavuşur kavuşmaz, Türkmen birliğini sağlamak için öncelikli çalışmaları arasında büyük boyların birleştirilmesi olmuştur. Bu nedenle Türkmenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı mevcut olan büyük boyları toplamış ve onlara kazanılmış olan devletin bağımsızlığını, birlik ve beraberliğin önemini anlatmış ve onlardan bu konuda gereken desteğin verilmesini istemiştir. Bir devletin kurulmasında en önemli etkenin ülkede yaşamakta olan halkın birlik ve beraberliğidir. Böyle bir çalışma neticesinde, son 10 yılda hangi boya veya uruğa mensup olursa olsun her Türkmenin kendi tarihine, kültürüne ve milletine duyduğu sevgi ve bağlılık artmıştır. Böylece Türkmen halkı, aynı kökten gelen diğer Türk halklarıyla birlikte, çağdaş medeniyet seviyesine çıkmak, aydınlık geleceğe doğru emin adımlarla yol almaya başlamıştır. Ayrıca Türkmenbaşı Türkmenlerin tarihi köklerine sahip çıkmasını istemiş, kendi geçmişini ve şeceresini bilenlere çeşitli ödüller vermiştir.

Türkmenlerin unutturulmak istenen tarihi geçmişini, bugünkü nesillere tanıtmak amacıyla milli tarih ve kültürü konusunda çalışmalar yaparak, bunu bir devlet politikası haline getirmiştir.¹⁹⁴

Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan’da önem kazanan tarihi bir olay da oldukça sembolik bir biçimde anılmaktadır. Osmanlı Devleti’nin kuruluşu açısından Osmanlı tarihçilerinin üzerinde tartıştığı bir konu olan Ertuğrul Gazi’nin Söğüt’e yerleşmesi, hem Türk popüler tarih yazımında hem de Türk milliyetçiliği içinde oldukça önemsenen bir gelişmedir. Ertuğrul Gazi’nin ait olduğu Kayı boyunun aslen Büyük Selçuklu Devleti döneminde batıya, Anadolu’ya kadar uzanan Oğuz-Türkmen boyları arasında yer alması da “Yeni Türkmen tarihi”nin önemli bir sayfası olarak takdim edilmektedir. Rusya’nın Türkistan’ı işgalinin yanı sıra Selçuklu döneminin yeniden keşfi yer almaktadır. Türkmen boylarının batıya göçünün hatırlanması, aynı zamanda Türkmenistan’ın Anadolu Türklerinin “Atayurdu” olarak tanımlanmasına da sebep olmaktadır.¹⁹⁵

Türkmenistan’daki boyların yüz yıllardır süren güçlü varlığına rağmen bağımsızlıktan sonra milli bütünleşmenin gerçekleşebildiği kanaatindeyiz. Çünkü bağımsız Türkmenistan Cumhuriyeti’nin bayrağında bile beş değişik halı motifiyle temsil edilen boylar arasında birlik ve dayanışmanın sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca ülke içinde boyların bir hükümete ve bir vatana sahip çıkma sevgisinin olduğunu görmekteyiz. Sovyetler Birliği yönetimindeki Türkmenistan’da yaşayan bazı kişiler, değişik boylara mensup olan soydaşlarına karşı kin ve nefret duyguları ile kışkırtılmışlardı. Bu kişi ve çevreler, Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde, boylar arasında farklılık gözetmeksizin kardeşliğin erdemine inanmışlar ve yanıldıklarını anlamışlardır.

Milli birlik ve beraberlik ruhu içinde bir Türkmen şemsiyesi altında toplanmaya başlamışlardır. Fakat bu durum elbette biraz zaman alacaktır. Bayraktaki halı motiflerinde önemli olan büyük beş boyun dokuduğu halı motiflerinin simgeleri gösterilmiştir. Bu beş boyun üzerinde de bir hilal bulunmaktadır. Genel olarak hilal, İslam dininin simgesidir. Türkmenistan’da ise İslam dinini sembolize etmenin ötesinde tek hilal altında beş boydan olan halı motifleriyle yine bütün Türkmenistan’da yaşayan

¹⁹⁴ Soltanşa Ataniyazov, “Türkmen Boylarının Geçmişi...”, 15.

¹⁹⁵ Büşra E. Behar, *Bağımsızlığın İlk Yılları*, 74.

boyları birleştirmektedir. Türkmenistan bayrağındaki bu sembollerin uygulaması farklı sonuçlar da doğurabilirdi. Çünkü Türkmenler, bağımsızlık yıllarına kadar farklı idare yapısı ve siyası politikalarla yönetilmiştir. Bunun yan etkileri muhakkak olmuştur ve nitekim oldu da.

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandığı dönemlerdeki bir müşahedemi burada paylaşmak isterim: Sovyet idaresinde yaşamış ve çalışmış olan bazı Türkmenler, bağımsızlığını yeni kazanmış olan Türkmenistan'da, yeni idare sistemine karşı çıkmışlardı. Bu çevreler, yeni yönetimin halka karşı çok sert ve sıkı uygulamalarda bulunduğunu, oysa Sovyetler Birliği döneminde daha rahat olduklarını söylüyorlardı. Bu görüşü savunanlar, aradan geçen bir iki yıl gibi kısa bir sürede Türkmen halkının bağımsızlığını gerçekten kazandığını idrak ettiler. Çünkü kendi devletine sahip çıkmanın ve ona hizmette bulunmanın değerini kavramışlar ve bu durumun ne anlama geldiğinin farkına varmışlardı. Burada şunu belirtmemiz gerekir; Türkmen halkı bağımsızlığını yeni kazanmışken, elbette her şey yoluna girinceye kadar her ülkenin ilk kuruluşundaki sıkıntıları olduğu gibi, bu sıkıntılara maruz kalmasının tabii olabileceğini düşünüyoruz.

Ayrıca yeni kurulan bir Türkmen devletinin daha önce farklı idareler ve baskıları altında yaşayan, aynı zamanda farklı boylara sahip olan Türkmen halkına hakikati hissettirebilmesi veya farkı görebilmeleri için belirli zamanın geçilmesine ihtiyaç vardır. Bunun yanında Sovyet ve Rus idaresinden yeni çıkmış olan Türkmen boylarının bir arada olmasını sağlamak için deyim yerindeyse dağınıklığı veya yıkıntıyı toparlamak ve düzenlemek kolay olmasa gerektir. Elbette bu birlik ve beraberlik mücadelesi yapılırken, tarihte adı geçmiş Türkmen büyüklerinin ve şairlerin bırakmış oldukları mirasın katkısının büyük olduğunu da göz ardı edemeyiz. Yukarıda değindiğimiz hassasiyetlerin göz önünde bulundurulmasıyla Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkmen hükümetinin yaptığı çalışmalar neticesinde bir bayrak altında sadece büyük beş boyu değil, aslında bütün Türkmen boylarını birleştirdiğine inanıyoruz.

E. Türkmen Edebiyatında Şecere

1. Türkmen Şairlerine Göre Şecere ve Örnekler

Türkmenlerde temel olarak sözlü edebiyattan yazıya geçirilmiş olan bir destan geleneğinin varlığı bilinmektedir. Türklerin sözlü edebiyat geleneğinin yazıya geçirilmiş örnekleri olan bu eserler, çeşitli adlarla karşımıza çıkmaktadır.

Türkmen etnik bilincinin en önemli dayanak noktalarından biri olan Türkmen dili onsekizinci yüzyılda çok parlak edebi örneklerle kavuşmuştur. Düşünür ve şair bir babanın (Devletmemmet Azadı) oğlu olan Mahtumkulu (1733–1790) günümüzde de Türkmen edebiyatının en büyük şairi olarak kabul edilmekte, onun dergâhından yetişen Seydî, Zelili, Kemine, Molla Nefes, Meteci ve Mağrupî ile birlikte Türkmen halk edebiyatının “Yedigen”i olarak gururla anılmaktadır. Mahtumkulu'nun büyüklüğü yalnız Türkmen halkının kahramanlığını konu edinen hikâye, destan ve efsaneleri yazmıştır.¹⁹⁶

Türkmenler XVI. Asırdan XIX. Asrın sonlarına kadar bir devlet kurma imkânına sahip olamadıkları için kültür hayatları oldukça sönük ve savaşlarla geçmiştir. Buna rağmen Türkmenler arasında pek çok edipler ve yetişmiş şairler bulunmaktaydı.

Türkmen şâirlerinin en büyüğü ve Türkmenlerin millî şâiri olan Mahtumkulu'dur. Türkmen ediplerini ve şâirlerini mensup oldukları boylara göre şöyle sıralamak mümkündür:

Teke boyundan yetişen şâirler: “Tâlibi, İl-Geldi, Meteci, Şeydâî, Kâtibî, Ak-Molla, Allah-berdi, Hıra-beğ, Kemîne, Divan Şâiri, Molla- Nepes, Durdı- Şâir, Sakar-Molla, Kör-Molla, Beğ-Muhammet”.

Yomut boyundan yetişen şâirler: “Şah-bende, Ana-Can, Ata-Bağ, Nuri- Şâir ve Ezber”.

Sarik boyundan yetişen şâirler: “Kara- Şâir, Arna- Satlık, Baba- Şâir ve Cuma- Şâir”.

Göklen boyundan yetişen şâirler: “Dövlet-Muhammet-Molla, Mahtumkulu ve Molla-Zelilî”.

¹⁹⁶ Büşra E. Behar, *Bağımsızlığın İlk Yılları*, 68.

Diğer Türkmen boylarından yetişen şâirler: “Ma’rufî, Sarı- Şâir, Abdüs-Sattar-Kadı, Dostmemmet, Dövlet-Yar-Beğ, Seyyid-Hoca ve Miskin-Kılıç”.¹⁹⁷

XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında yetişmiş şâirler arasında Miskin Kılıç = Molla Kılıç; Bayram-Şahır; Kör Molla; Molla Murat; Durdı Kılıç ve saire gibi Türkmen millî gururunu okşayan bahşı-şairler de yetişmişlerdir. Hepsinde Türkmenistan, kumluğunda, verimsizliğine rağmen cennet-vatan olarak yaşatılmış, Oğuz boyunun ecdatlarına lâayık millî bir gurur köşesi ayrılmıştır.¹⁹⁸

Boylar ve oymaklar daima birbirlerinden üstün sayılmak isterler. Böyle bir his, Türkmen cemaatleri arasında çarpışmalara bile yol açmaktadır. Bu yüzden Türkmenler asırlar boyunca birlik kuramamışlardır. Bu durum büyük Türkmen şairi Mahtumkulu'yu da üzmüştür.¹⁹⁹

Türkmenlerin oldukça zengin folklor ve halk edebiyatı ile beraber bir de klâsik edebiyatları vardır. Halk edebiyatına ait konu ve motifler, diğer şark milletleriyle aşağı yukarı aynıdır. Daha fazla eposa düşkünlüdürler. Destan mahiyetinde olanlardan bir kısmı kitabi olduğu halde bir kısmı da sırf Türkmen halk ruhunun mahsulü sayılır. Türkmenler arasında çok yayılmıştır.

Halk mahsulü destanlar arasında en çok sevileni “Köroğlu” destanıdır. Yakın ve uzak şark illeri arasında geniş şöret kazanmış olan bu destan, Türkmen ruhunu çok yakından ilgilendiren bir konu olmuştur. Bunun başlıca sebebi, kahramanının, Türkmen halkının büyük değer verdiği ve halkın çıkarlarını savunan bir rolde oluşudur. Kahramanları umumiyetle Türkmen muhayyilesi mahsulü olup, yerli isimlerle adlandırılmışlardır.²⁰⁰ Türkmenlerde önemli destanlar arasında yer alan “Köroğlu” destanına baktığımızda, diğer Oğuz boyundan gelen öteki Türk topluluklarının da destana ilgisinin büyük olduğunu görürüz. Kişileri ve toplumu barıştıran, birleştirilen bir şahsiyet olduğunu biliyoruz.

Bir toplumun gerçek karakterleri, yani örf ve âdetleri halk muhitinde yaşatılır. Bundan dolayı Türkmenlik karakterleri, daha fazla köylerde yaşayan Atabaylar, Tekeler

¹⁹⁷ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara, 1996, 360–361.

¹⁹⁸ Ahmet Caferoğlu, *Türkmenler*, 27.

¹⁹⁹ Yusuf Azmun, “İranda Yaşayan Türkmenler Hakkında Küçük Bir Not ”, *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 33–36, Ankara, 1965, 588.

²⁰⁰ Ahmet Caferoğlu, *Türkmenler*, 25–26.

ve Göklenler arasında muhafaza edilir. Şehirlerde ise muhite ve şehir hayatına uyma temayülü Türkmenlik hususiyetlerini biraz kaybetmektedir.²⁰¹

Bizim hayatımızda Türkmen tarihi ve değerinin rolü büyük olduğuna tereddütsüz bakılması gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü o milletin değerlerini ortaya koymaktadır. Uzun yıllar önce yaşamış Türkmen şairi Gara Seyitliyev: “Halk daldır, tarih ise onun köküdür. Kökü, geçmişi olmazsa, dalları ve geleceği olmaz, tarihi olmayan milletin ise kendisi de olmaz” demiştir.²⁰²

Diğer Türk boylarında olduğu gibi, Oğuz grubundan olan Türkmenler hakkında eserler veren şairlerden Mahtumkulu’nun “Türkmen”, Keminen’in “Çöller Ersarının yolu” gibi şiirlerine ve yazdıklarına baktığımızda, şiirlerinin birçoğunda Türkmen boylarına değinildiği, onların kardeş ve tek vücut oldukları belirtilmiştir. Şairler, şiirlerinde Türkmen boylarının bir olmasıyla her alanda hatta savaşta bile başarılı olabileceklerini şu aşağıdaki şiirin mısralarında belirterek,

TÜRKMENİN

Tireler gardaşdır, urug yarıdır,
Ikballar ters gelmez, hakın nurudur,
Mertler ata çıksa, söweş sarıdır,
Yov üstüne yorar yolu Türkmenin.²⁰³

Türkmenlerin dikkatini çekmeyi başarmışlar ve kahraman evlatlarla dolu tarihi geçmişten bahsetmişlerdir.

²⁰¹ Yusuf Azmun, *İran’da Yaşayan Türkmenler*, 588.

²⁰² Akmuhammet Velsapar, *Türkmen Halkının Ata-Babalarının ve Onun Tarihi Ata Vatanının Gözleğinde*, Aşkabat, 1991, 25.

²⁰³ Cebbarmammet Göklenov, “Mahtumkulu”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi (Mahtumkulu Özel)*, S. 18, Ankara, 1998, 266–267.

2. Destanlarda Şecere Örnekleri

Destansı özellik gösteren şecere kitaplarının hepsi insanoğlunun atası Hazreti Âdem'in yaratılışıyla başlar. Türklerin atası olarak kabul edilen Nuh peygamberin oğlu Yafes'ten itibaren daha ayrıntılı bilgiler verilir. Oğuz Kağan ve Çingiz'in çok daha ayrıntılı anlatılması, onların destanlaşan hayatlarına Türkler arasında ne derecede değer verildiğinin göstergesidir. Oğuz Kağan destanına baktığımızda, Türk gruplarına ve oğullarına verdiği ad ve türemeleri ve türeyişlerden çıkan boylar vardır. Dolayısıyla Oğuz Kağan'ın verdiği bu adlar neticesinde zamanla büyük boylar halini alan büyük Türk gruplarını saymakta zorlanınca onların isim listesi yazılmıştır. Bilindiği gibi boyların büyümesiyle yazılan şecere listeleri daha sonra şecere kitapları haline getirilmiştir.

Destanlar, milletlerin hayatında toplumu derinden etkileyen, tarihi önem arz eden önemli olayları (doğal afetler, savaşlar, göç, yangın vb) konu edinirler. Çoğu kez manzum olurlar. Tarih, etnografya, folklor gibi bilimler destanlardaki bilgilerden yararlanırlar. Destanlar anlatılırken, bazen bir şahıstan veya bir topluluktan bahseder. Destanlarda bahsedilen olaylar, çoğu kez tarih ile aynı olmakla beraber, farklı anlatım tarzından kaynaklanan değişikliklerin olduğunu düşünüyoruz. Örneğin aşağıda verilecek olan Karluk ve Kalaçlarla ilgili anlatılanların birbirine yakın olduğunu, fakat anlatım tarzında bazı değişiklikler olduğunu söyleyebiliriz.

Karluk ve Muz Tag (Buz Dağ): Uygurca Oğuz-name'de "Karluk" ve "Muz Tagı" adlarıyla ilgili şu açıklamaya yer vermiştir: "Oğuz Kağan, her zaman alaca bir ata biner ve bu atını çok severdi. Bu at yolda nasılsa gözden kaybolup kaçtı. Hemen orada büyük bir dağ vardı. Üzeri, don ve buzla kaplı idi. Dağın başı da soğuktan ve kardan daha beyaz idi. Onun için bu dağa Muz Tag (Buz Dağ) derlerdi. Oğuz'un atına üzüldüğünü gören cesur ve güçlü beğlerinden biri dağlara girip yürümeğe başladı. Dokuz gün sonra karlarla kaplanmış olarak atla birlikte döndü. Oğuz, atının dönmesine çok sevindi ve atı getiren beye: "Sen artık burada kal, beylere baş ol, adın ebedi olarak Karluk olsun" dedi.²⁰⁴

²⁰⁴ Tuncer Gülensoy, "Kazakistan'da ve Türkistan'da (Özbekistan'da) Türk Yer Adları ve Anadolu'daki İzleri", 177.

*Camiu't-Tevârih'te*²⁰⁵ ve Ebu'l-Gazi Bahadır Han'da ise yukarıdakinden farklı bir açıklamaya rastlıyoruz.²⁰⁶ Anlattıklarına göre Oğuz Han, Gür ve Gürcistan vilâyetlerini zapt edip yurduna dönerken, yolda çok büyük bir dağa erişmiş. Mevsim kış olduğu için çok kar yağmış imiş. Kar yağışından yollarını şaşırان bir kaç ev halkı Oğuz Han'dan ayrı düşmüşler. O çağda ordudan geri kalmak Oğuz-Han'ın yasasına aykırı idi. Oğuz Han bu ihmalden rahatsız olmuş ve “Nasıl olur da insan yağan kar yüzünden geri kalır?” demiş ve bunlara “Karluk” adını vermiş. Karluk boyları kardan dolayı Oğuz'un ordusundan geri kalanlardan türemişlerdir. Bu ikinci örnekte yer alan gecikmeden dolayı “Karluk” adının verilmesi “Kalaç” larla ilgili anlatılan örneğin tekrarı ve bir varyantıdır.²⁰⁷

Karluk, adı ile ilgili olan bu iki farklı anlatım da sebep açıklayıcı efsane örneğidir. Buz dağıyla ilgili de tamamen görünümü ve daima karlı oluşundan dolayı niteliklere bağlı olarak ad verildiği ifade edilmektedir. Bu da bağımsız, sade, kısa bir sebep açıklayıcı efsane olarak kabul edilebilir. Diğer örnekler gibi bu örnekler de Oğuz'un maceralarına sonradan dâhil edilmiş olmalıdırlar.²⁰⁸

*Camiu't-Tevârih'te*²⁰⁹ Oğuz Han, İtil seferinden dönerken, Buz Dağı yakınlarında bir beye Karluk adını verdikten sonra yoluna devam eder ve yolda büyük bir ev görür. Bu evin duvarları altından, pencereleri gümüşten ve çatısı da demirdenmiş. Fakat evin kapısı da kapalıymış ve anahtarı da yokmuş. Askerlerin arasında Tömürdü Kağul adlı çok becerikli bir er varmış. Oğuz Han, ona şöyle buyruk vermiş: “Sen burada kal ve çatıyı aç”. Sonra orduya gel. Böylece Oğuz Han bu ere “Kal Aç” emrini verirken, adını da “Kalaç” koymuş oldu. O günden sonra Tömürdü Kağul'un ve onun soyundan gelenlerin adı “Kalaç” oldu.²¹⁰

²⁰⁵ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Âsi, Tercüme ve Tahlili)*, 133.

²⁰⁶ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Âsi, Tercüme ve Tahlili)*, 134.

²⁰⁷ Tuncer Gülensoy, “Kazakistan'da ve Türkistan'da (Özbekistan'da) Türk Yer Adları ve Anadolu'daki İzleri”, 177.

²⁰⁸ Tuncer Gülensoy, “Kazakistan'da ve Türkistan'da (Özbekistan'da) Türk Yer Adları ve Anadolu'daki İzleri”, 177.

²⁰⁹ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Âsi, Tercüme ve Tahlili)*, 47.

²¹⁰ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Âsi, Tercüme ve Tahlili)*, 45.

Sakalara ait Şu destanında da “Türkmen” ismi ile birlikte “Kalaç” adının verilış sebebi anlatılmaktadır: “İskender, Türk memleketlerini almak üzere harekete geçtiğinde Türkistan’ın hükümdarı Şu isminde bir gençti”.²¹¹

Türkistan’ın hükümdarı Şu, İskender’in gelip geçici bir akın düzenlediğine inanıyordu. Bu sebeple de İskender ile savaşmak yerine doğuya çekilmeyi uygun bulmuştu. İskender’in yaklaştığı haberi gelince kendisi önde, halkı da onu izleyerek, doğuya doğru yol aldılar. Yirmi iki aile yurtlarını bırakmak istemedikleri için doğuya gidenlere katılmadılar. Giden grubun izlerini takip ederek onlara katılmaya çalışan iki kişi bu 22 kişiye rastladı. Bunlar birbirleriyle görüşüp tartıştılar. 22 kişi yeni gelenlere: “Erler İskender gelip geçici bir kişidir. Nasıl olsa gelip geçer, o sürekli bir yerde kalamaz. Kal aç” dediler. Bekle, eğlen, dur anlamına gelen “Kalaç” bu iki kişinin soyundan gelen Türk boyunun adı oldu. İskender, Türk yurtlarına geldiğinde bu 22 kişiyi gördü ve Türk’e benziyor anlamında “Türk ma-ned” dedi. Türkmenlerin ataları bu 22 kişidir ve “Türkmen” ismi de İskender’in yukarıdaki sözünden kaynaklanmıştır. Aslında Türkmenler, Kalaçlarla birlikte 24 boydurlar ama Kalaçlar kendilerini ayrı kabul ederler.²¹²

Görüldüğü üzere “Kalaç” kelimesi üç farklı efsanede üç farklı anlamıyla açıklanmıştır. Kelimeye verilen birinci anlam kapalı bir şeyi açmak, ikinci anlam karnını doyurmamak, aç kalmak, üçüncü anlam ise beklemek, oyalanmaktır. Aslında üç efsanede de bu ismi alanların ordudan geri kalma sebepleri birbirinden farklı olmakla beraber, önden gidenlere yetişememeleri ve geç kalmaları ortak davranış biçimleridir. Kal aç veya aç sözcüklerinin bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmayan anlamı da gecikmek veya arkada kalmaktır. Kalaç adı ile ilgili nakledilen bu üç farklı hikâye bağımsız, sebep açıklayıcı ve etimolojik efsane örnekleridir.²¹³

Kaşgarlı Mahmut, Kalaç/Halaç adını, halk etimolojisiyle izah eden bir milli rivayeti nakleder: “Oğuzlar ve Kıpçaklar, K’yı H’ya çevirirler. Bunlar, Halaçlardan bir

²¹¹ Tuncer Gülensoy, “Kazakistan’da ve Türkistan’da (Özbekistan’da) Türk Yer Adları ve Anadolu’daki İzleri”, 178.

²¹² Tuncer Gülensoy, “Kazakistan’da ve Türkistan’da (Özbekistan’da) Türk Yer Adları ve Anadolu’daki İzleri”, 179.

²¹³ Tuncer Gülensoy, “Kazakistan’da ve Türkistan’da (Özbekistan’da) Türk Yer Adları ve Anadolu’daki İzleri”, 179.

bölüktür”. “Zülkarneyn Semerkand’ı geçip, Türk-Ellerine gelince”, “Balasagun yakınında Şu Kalesini” yaptıran Türklerin genç Hakanı Şu, ordusuyla “Doğuya doğru” çekilirken, halk da arkasından gitmeye başlar”. Halkı Göçebe olan bölgede 22 Kişi yerlerinde kalmış ve “ağırlıklarını sırtlayıp, çoluk-çocuklarıyla”, “Ordunun izine düşüp giderken” konakladıkları bir yerde, “iki kişi” ile tanışır ve onlara da göçmelerini söyleyince, şu karşılığı alırlar: “Biz, kendi yerimizde kalırız”. 22 Kişi de bunlara “Kal aç” yani “aç kal” (karnın doymasın) dediğinden, sonradan bunlara Halaç denilmiştir. Bunlar, iki kabiledir. Türkmenler, aslında 24 kabiledir. Lâkin iki kabileden ibaret olan Kalaçlar, bazı kere bunlardan ayrıldıkları için, (asıl) Oğuz sayılmaz.²¹⁴

Şecere-i Terâkime’de Oğuz Kağan’ın oğullarının ve torunlarının adları sayılırken şöyle bir açıklama yapılmıştır: “Bir nice iller de vardır ki, onlara da Oğuz-Han ad koymuştur. Fakat Oğuz-Han’ın neslinden gelmezler. Oğuz Han’ın toyunda (düğününde) bulundukları için adları defterde yazılı durmuştur. Bu boyların adları da şunlardır: Kanklı, Kıpçak, Karluk, Kalaç”.²¹⁵

Halaçların yaşadıkları yerlere örnek verilmesi gerekirse şunu ifade edebiliriz: Ceyhun (Amuderya’nın) güney tarafında oturan Türkler olarak yalnız “Halac” lar kaydediyorlar. Halaçlar İran’da yerleşen Türkler arasında bu gün de mevcuttur. Anlaşılan Türkler bu kavmin adını “Kalaç” şeklinde söylüyorlarmış. Bu ismin kökenine ait “kalmak” ve “açmak”tan kal-aç şeklindeki halkın kelime türetme tarzına dayanarak, Reşidüddin (1274–1318) tarafından anlatılan hikâyeyi biz Kaşgarlı Mahmud’da (1008–1075) buluyoruz. Mahmud, Halaçlar yahut Kalaçları Oğuzlara dayandırıyor ve Reşidüddin²¹⁶ (1274–1318) tarafından sayılan 24 Oğuz uruğuna karşılık ancak 22’sini sayıyor. Fakat önceleri urukların 24 olduğunu, sonraları onlardan iki (Halac) uruğunun ayrılıp gittiğini kaydediyor. Halaçlardan bir kısmının dillerini kaybederek Afganlaştığı ileri sürülmekte ve Afgan kabilesi Gilzay-Gilcâi’lerin aslının bunlardan geldiği iddia edilmekteyse de buna karşı Afgan dilinin ses özelliği açısından itirazlar yapılmıştır. Vaktiyle Hindistan’ın siyasi hayatında büyük rol oynayan Halaçların adı, anlaşılan

²¹⁴ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, 218, 415.

²¹⁵ Ebu’l-Gazi, *Şecere-i Terâkime, Türklerin Soy Kütüğü*, 45.

²¹⁶ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Âsi, Tercüme ve Tahlili)*, 99-100.

orada Hile şeklinde telâffuz edilmiştir. İran'daki Halaçların bazıları bugün de Türk dilini muhafaza etmişlerdir.²¹⁷

Eski Türk kahramanlarının ismi etrafında şekillenen bu destanlar, zaman içerisinde Oğuznâme, Çingiz-name, Selçuk-nâme, Timur-nâme, Şibani-nâme vb. gibi adlarla yazıya geçirilmiştir. Bu destanlar, hangi kahramanın adı etrafında söylenmişse, onun ataları, yaptığı savaşlar, bu savaşta gösterdiği kahramanlıklar, savaşlarda elde ettiği başarılar veya başarısızlıklar, oğulları ve onların oğullarının soylarının ve hanedanlıklarının hikâye edildiği tarihi vesikalardır.²¹⁸

Bu destanlardan en önemlisi olan Oğuz Kağan Destanı, Oğuz'un menkıbeli hayatını konu almaktadır. Bu destanda, Oğuz'un doğuşu, büyümesi, Türklerin hakani olması ve yaptığı savaşlar, oğulları, boyları ve onlara ad vermesi anlatılır.²¹⁹

Türklerin en çok yıkıma uğradığı Çingiz Han istilâsından sonra Çingiz-nameler meydana getirilerek, yeni bir destan edebiyatı doğmuştur. Özellikle uzun yıllar Çingiz sülâlesi tarafından yönetilen Orta Asya Türklüğü arasında ortaya çıkan ve gelişen bu destan, Çingiz Han'ın ataları, doğuşu ve savaşları hakkında bilgiler vermektedir.²²⁰

A. İnan *Çingiz-nameleri* şöyle tarif etmektedir: “*Çengiznâme* eski Oğuz ve Uygur hükümdarlarının sülâlelerine dair Türk kavimleri arasında söylenen menkıbeleri”, Moğol fütuhâtından sonra Cengiz adı etrafında toplayan bir eserdir.²²¹

Anadolu ve Balkan Türkleriyle Kafkaslarda ve kuzey batı İran'da yerleşen Azerbaycan Türkleri, esas itibarıyla yerleşik bir Yakın Doğu medeniyeti yaratırlarken, aynı Oğuz soyundan gelen kuzeydoğu İran ve bugünkü Türkmenistan'a yerleşen Türkler ise eskiden beri sahip oldukları göçebe hayat tarzını, içinde bulunduğumuz yüzyıla taşımışlardır. Sözlü destanî şiir güney-batı Türk boylarının hepsinde de gelişmiştir.

²¹⁷ V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, 90.

²¹⁸ Yakup Karasoy - Mustafa Toker, *Türklerde Şecere Geleneği...*, 22–23.

²¹⁹ Yakup Karasoy - Mustafa Toker, *Türklerde Şecere Geleneği...*, 22–23.

²²⁰ Yakup Karasoy - Mustafa Toker, *Türklerde Şecere Geleneği...*, 22–23.

²²¹ Abdülkadir İnan, “Destan-ı Nesl-i Çengiz Han Kitabı Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler- I*, Ankara, 1987, 204.

Dahası, 16. yüzyıldan (daha eski tarihli olmalı) günümüze ulaşan iki yazma eser, önemli bir erken dönem Oğuz destanı olan Dede Korkut Kitabı yer almaktadır.²²²

19. yüzyılın başlarında Dresden’de bulunmuş olan Dede Korkut yazması, “*Kitâb-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân*” adını taşır; “Oğuz boyunun diliyle Dedem Korkud Kitabı” demektir. 20. yüzyılın ortalarında Vatikan’da bulunmuş olan yazmanın adı ise “Hikâyet-i Oğuznâme, Kazan Beğ ve Gayrı”dır”. Oğuzname hikâyesi, Kazan Bey ve diğerleri” demektir. Dresden nüshası bir giriş ve 12 destanî hikâyeden oluşur. Vatikan nüshasında ise girişle birlikte sadece 6 destanî hikâye vardır. Bu nüshadaki giriş ve destanî hikâyeler, Dresden nüshasında bulunanlardan farklı değildir. O hâlde Dede Korkut mirasından yazma olarak elimizde bir giriş ve 12 destanî hikâye bulunmaktadır. Destanî hikâyelerin her biri Dresden nüshasında “boy” olarak adlandırılmaktadır.²²³

Dünya edebiyatının şaheserleri arasında yer alan “*Oğuzname*”, “*Dede Korkut*”, “*Göroğlu*” gibi meşhur eserler de bu dilden kaynaklandığını görmekteyiz.²²⁴

Destanlarda boy ve kabile adlarını görmek mümkündür. Büyük aile şeklinde yaşayan kabileler adlarını çoğu zaman inandıkları, tapındıkları dini inanca bağlarlar.²²⁵

Dede Korkut kitabında (*Dede Korkut ala Lisan-i Taiife-i Oğuz han, Oğuzların Diliyle Dede Korkut Kitabı*) 12 destan özellikli hikâye yer alır ve bu kitap, İslâm’dan önceki ve sonraki dönemlerde Türklerin yaşayışını, dilini, tarihini, edebiyatını ve kültürünü içerir. Akıcı ve halkın kullandığı Türkçe ile yazılmış olan bu kitap, gerçek bir şaheserdir. Kitapta, “*Dede*” ve “*Ata*” olarak geçen ve “*Korkut Ata*” olarak da bilinen Dede Korkut, Türkmen, Kazak, Özbek ve Karakalpak boyları arasında bu adlarla bilinmektedir. Türk dünyasının bilge atası olan Dede Korkut ve onun hikâyelerinde, Türk toplumunun savaşları ve barışları ile birlikte, aile ve eğitim yapısıyla üstün ahlâk ve karakter sağlamlığına dikkati çeker. Türk milletiyle özdeşleşmiş olan doğruluk,

²²² Karl Reichl, *Türk Boylarının Destanları, Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı*, Çev. Metin Ekici, Ankara, 2002, 23.

²²³ “Dede Korkut”,

<http://www.erkurumgazetesi.com.tr/default.asp?page=yazar&id=1283> 21. 10. 2009.

²²⁴ Cebbarmammet Göklenov, “Mahtumkulu”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, 266–267.

²²⁵ Fuzuli Bayat, *Türk Boy Adları Etimolojisi*, Ankara, 2005, 50.

sözünde durmak, mukaddes değerler uğruna ölmek gibi çeşitli karakterler, hikâyelerin ana temasıdır. Dede Korkut hikâyelerindeki bütün kahramanların aile, cemaat ve insan sevgisini ön planda tutması, millet olarak ahlâk ve hayat anlayışını göstermesi bakımından önemlidir.²²⁶

Dede Korkut destanı kadar önemli olan Salur Kazan destanında da farklı anlatım tarzları olmakla beraber, anlatılanların bazen birbirine yakın bazen ise iç içe olduğunu düşünüyoruz. Salur Kazan ile ilgili rivayetlere ve diğer destan örneklerine baktığımızda şunlar söyleyebiliriz:

“Giriş bir yana bırakılırsa kitap, konuları bakımından birbirinden bağımsız, ”boy” adı verilen 12 destanî hikâyeden oluşur. 12 boyun her biri, bir veya iki kahraman üzerine kurulmuştur, ancak gerek bir boyun esas kahramanları, gerek yardımcı kahramanları, diğer boylarda da geçer ve bir boydaki yardımcı kahraman diğer boyda esas kahraman olabilir. Böylece esas kahramanın üzerine kurulmuş bulunan vaka itibariyle bağımsız olan boylar, ortak kahramanlarla birbirine bağlanmış olur. Kahramanların başı Salur Kazan’dır ve dört boy, Salur Kazan veya oğlu Uruz üzerine kurulmuştur. Diğer kahramanlar Salur Kazan’ın beyleri ve arkadaşlarıdır. Bayındır Han ise Salur’un da bağlı olduğu hükümdardır, fakat olaylara aktif olarak karışmaz. 12 boydan 9’unda Salur Kazan ve arkadaşları geçer, 3 boyda ise onları göremeyiz. Fakat 12 boyun hepsinde de Dede Korkut vardır. Dede Korkut’un boylardaki esas işlevi kopuz çalarak boy boylaması, soy soylamasıdır. Boyların anlatılmasına boy boylamak, boylar içindeki manzum kısımlara soy, soyları kopuz eşliğinde belli bir melodiyle okumaya ise soy soylamak denir. Dede Korkut her boyun sonunda boy boylar, soy soylar. Kahramanlara dua eder ve bazen onlara ad verir. Dede Korkut’un birkaç boyda, müşkil işleri halletmek için ortaya çıktığı da olur. Şu hâlde Dede Korkut, 12 boyu birbirine bağlayan ve boyları düzenleyip anlatan ortak kahramandır. Başta yer alan giriş bölümü de eserin bütünlük kazanmasında rol oynar”.²²⁷

Şimdi bu sözü okuyan ve dinleyen insanlar iyi düşünün. Oğuz Han bizim peygamberden dört bin yıl önce yaşamıştır. Kazan Alp bizim peygamberden üç yüz yıl

²²⁶ “Dede Korkut”,

<http://www.erkurumgazetesi.com.tr/default.asp?page=yazar&id=1283>. 21. 10. 2009.

²²⁷ “Dede Korkut”,

<http://www.erkurumgazetesi.com.tr/default.asp?page=yazar&id=1283>. 21. 10. 2009.

sonraydı. Yaşlılık döneminde Mekke'ye gidip hacı olup geldi. Öyleyse Salur Kazan altı kuşakta Oğuz Han'a nasıl ulaşır, ayrıca Salur Kazan Kayı Korkut Ata ile aynı zamandaydı. Korkut Ata'nın Salur Kazan'ı överek söylediği şiir şudur:

“Kazgurt dağdan aşağıya taşını yuvarlattı
Salur Kazan karşı varıp çekip
İt Becene görüp aklı gitti.
Alplar beyler gören var mı Kazan gibi?
Bir kazana kırk bir atlı atın saldı
O Kazan'ı sol eliyle tutup aldı
Sağ eliyle memlekete ulaştırdı
Alplar beyler gören var mı Kazan gibi?

Gökyüzünden inip geldi canlı yılan
Her insanı yutardı gördüğü zaman
Salur Kazan başını kesti vermeden aman
Alplar beyler gören var mı Kazan gibi?

Otuz kırk bin asker ile Kazan varıp
İt Becene ülkelerini geldi kırıp
Bir nicesi kurtuldular çok yalvaryp
Alplar beyler gören var mı Kazan gibi?

Türk ve Türkmen, Arap Acem raiyetler
Kazan kıldı müslümana terbiyetler
Kâfirleri kırdı öyle çok fırsatlar
Alplar beyler gören var mı Kazan gibi?

Ondan hüner öğrendiler her bir ulu
Bazılarına yer verdi sağlı sollu
Bize oldu bütün ilin yeri denkli
Alplar beyler gören var mı Kazan gibi?

Seyyah Korkut öler oldun şimdi bilgil
O Kazan'ın devletine dua kılıl
Kervan gitti, çok geç kaldın, yola girgil!
Alplar beyler gören var mı Kazan gibi?"²²⁸

Salur Kazan hakkında en çok sözlü rivayetin toplandığı Türk boyu Türkmenlerdir. Henüz destan devrinin birçok özelliğini yitirmemiş olan Türkmenler, Salur Kazan'a ait pek çok rivayet ve efsaneyi yaşatmaktadırlar. Özellikle pek çok Türkmen aşireti şecerelerini Salur Kazan'a dayandırmaktadırlar. Dede Korkut hikâyeleriyle kimi zaman paralel vakaların anlatıldığı bu rivayetlerden bazılarının özetlerini vermek istiyoruz. Ancak önce bir yazma olarak tespit edilmiş rivayeti değerlendirelim:

Leningrad (St. Petersburg) Bilimler Akademisi Oriental Enstitü Kitaplığında B.725. 2 numarada kayıtlı “*Sarık Halkının Tarihi*” adlı, 1303 / 1885–86 tarihli yazma bir Sarık öğrencisi tarafından bulunmuş ve Prof. Samoyloviç'e verilmiştir. Bu yazma daha sonra Samoyloviç'in notları arasında bulunmuştur. İlhan Başgöz de bu yazmanın Salur Kazan Baba adlı bölümünü yayımlamıştır. Bu yazmada Ersarı, Yomut, Salur, Teke, Toktamış, Otamış, Yalkamış gibi günümüzdeki Türkmen boylarının menşei Salur Kazan'a dayandırılmaktadır.²²⁹

Yukardaki Dede Korkut hikâyelerinden Salur Kazan tutsak olup oğlu Uruz Çıkardığı Boyla benzerlik göstermektedir. Ancak Kazan Alp'ı oğlu Uruz'un kurtarışı epizodu yoktur, Kazan kendi kendine kurtulmaktadır. Hikâyenin başında Salur'un açları doyuran, çıplakları giydiren, misafir sever bir koç yiğit olduğu ifade edilirken, alplığı ve savaçılığı da vurgulanmaktadır. Ayrıca Salur Kazan'ın esir olduğu zindanda gündüzleri yatıp geceleri türkü okuduğu ve hoş avazlı bir sazende olduğu ifade edilmektedir.²³⁰

Salur Kazan genellikle “Beni güreşte kim yenebilirse onunla evleneceğim” diyen bir padişah veya han kızıyla güreşe tutuşur. Neticede onu yener ve evlenir. Bazen bu şekilde evlendiği kadın sayısı birden fazla da olur. Bu evliliklerden ise Teke Muhammet, İğdir, Sarı, Sarık, Yomut gibi oğulları ile Suray, Gülşire ve Gülsüm

²²⁸ Ebu'l-Gazi, *Şecere-i Terâkime, Türklerin Soy Kütüğü*, 84-85.

²²⁹ Ali Duymaz, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, İstanbul, 1997, 26.

²³⁰ Ali Duymaz, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, 26.

adlarında kızları olur. Bunlar genellikle Türkmen boy ve aşiretlerinin menşe efsaneleri olduğu için bu tip çelişkileri normal karşılamak gerekir.²³¹

Söz konusu rivayet de İğdir boyunun menşeyini açıklayan bir efsanedir. Buna göre Salur Kazan, ava gittiği bir sırada gördüğü peri kızına âşık olur. Peri üç şart ileri sürer. Ben suya girerken, yürürken ve saçımı tararken bakmayacaksın, der. Salur Kazan kabul eder ve evlenirler. Bir gün merak eden Salur Kazan, peri kızının başını eline alarak saçlarını taradığını, suya girip kaybolduğunu ve ayaklarının ters olduğunu görür.²³² Peri kızı ise bir güvercine dönüp kaybolur. Ancak hamile olduğunu ve vakti gelince emanetini gelip almasını söyler. Salur Kazan yine bir gün avdayken peri kızı kumru kılığında gelip bir oğlan getirir. Salur Kazan oğlanı alıp obasına getirir ve adını İğdir koyar. Rivayette adın bir de etimolojisi yapılmaktadır. Yanında bir oğulla yurduna dönen Salur Kazan’a “Kul mu getirdin?” derler. Kazan da “İğdir”, yani “asildir, köle değildir” diye cevap verir ve oğlanın adı “İğdir” kalır. İşte Çovdur boyunun İğdir aşireti bu oğuldan türemedir. Oğuz Türkmen grubunun üç aşiretinden Söyinhan iline bağlı İğdir uruğunun “Gazayaklı” koluna bağlı bir aşiretin adı da “Salargazan”dır. Bize göre Gazayaklı kolunun damgası da kazayağı olduğuna göre, Kazan ile kaz ongunu arasında bir ilgi kurulması muhtemeldir. Ayrıca bu rivayet, Dede Korkut hikâyelerinden Tepegöz ile benzeşmektedir. Bilindiği gibi orada da bir Oğuz beyinin peri kızıyla evliliği söz konusudur.²³³

Salur Kazan’ın hacca giderken arkasından yetişen bir kişi evinin yağmalandığını haber verir. Eve giden Kazan, gözyaşları içindeki hanımından evini ve obasını İtemcek’in yağmaladığını öğrenir. Sonra bir ihtiyardan İtemcek’in yurdunu ve nasıl yenebileceğini öğrenir. İtemcek, Ceyhun ırmağının ortasında küçük bir adada oturmakta ve tılsım bilmektedir. Yola düşen Salur Kazan, ihtiyarın tavsiyesiyle İtemcek’in askerlerini yener, yolu bilen ve yüzen atlı alır, İtemcek’i bulur. İtemcek tılsımla suya gark eder, Salur Kazan kurtulur, ip atar, ondan da kurtulur ve gidip İtemcek’in boynunu keser.²³⁴

²³¹ Ali Duymaz, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, 26.

²³² Ali Duymaz, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, 27.

²³³ Ali Duymaz, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, 28.

²³⁴ Ali Duymaz, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, 28.

Yukarıda bahsi geçtiği gibi, Türkmen boylarının menşelerini Salur Kazan'a bağlayan pek çok rivayet daha vardır. Bunlar genellikle günümüzdeki Ersarı, Teke, Yomut, Sarık, Göklen gibi Türkmen boylarının kökenlerini açıklamaktadır. Bu yüzden de boylarla ilgili yazılan destanların birçoğunda boy şecereleleri oldukça birbirlerine yakınlık göstermektedirler.

Salur Kazan'dan yüzlerce yıl sonra yaşamış olan Dede Korkut, Türkmen boyları Teke, Ersarı ve diğer boylarından bahsetmektedir.

Türkmen rivayetleri ise farklı bir özellik göstermektedir. Bu varyantlar genellikle Türkmen aşiretlerinin menşesini açıklayıcı oldukları için Salur Kazan'ın farklı kişilerle evlendiği ve pek çok çocuğunun olduğu şeklindedir. Salur Kazan Baba adlı yazmada, Ersarı adlı bir oğlu olduğu, Ersarı adlı Türkmen boyunun bu oğuldan türediği ifade edilir. Daha sonra Özbek taifesinden bir kadın aldığı, ondan olan oğlunun ise Şah Can adını taşıdığı, onun oğlunun da Salur olduğu ve Salur boyunun da bu kişiden türediği belirtilmektedir. Aynı yazmadaki Yomut aşiretinin menşesini açıklayan efsane ise Salur Kazan'ın başka bir kadından doğan oğlunun bir köpek tarafından emzirildiği için Yomu İt / Yemi İt = Yomut adını almasıyla açıklanmaktadır. Sözlü Türkmen rivayetlerinde de anlatılan bu olay *Şecere-i Terâkime*'de de vardır.²³⁵

Ancak orada Salur Kazan'ın anası, İt Beçene tarafından kaçırıldıktan altı ay sonra geri döndüğünde hamiledir. Salur Kazan, anası Çaçaklı'ya bu çocuğu nereden aldığını sorunca İt Beçene'den olduğunu öğrenir. Bu yüzden Türkler arasında adet olduğu üzere doğan çocuğa İrek adını koyarlar. Oralı Teke de bu yazmada Salur Kazan'ın oğlu ve Teke boyunun atası olarak anlatılmaktadır. Tekemuhammet adlı sözlü Türkmen varyantında Salur Kazan, güreşte yendiği Afganistan şahının kızını alır, ondan Teke Muhammet ve Sarı adlı oğlanları doğar. Bu çocuklar Teke ve Ersarı boylarının atalarıdır. İğdir adlı rivayetteyse Salur Kazan'ın evlendiği peri kızından İğdir adlı bir oğlu doğar. İğdir boyu bu oğlanın soyundandır. Türkmen rivayetlerinde; İğdir, Teke, Yomut, Sarık ve Ersarı gibi pek çok Türkmen aşiretini soy olarak Salur Kazan'a bağlamaktadır. Bu da Salur Kazan'ın Türkmenler arasında ne denli önemli bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.²³⁶

²³⁵ Ebu'l-Gazi, *Şecere-i Terâkime, Türklerin Soy Kütüğü*, 87.

²³⁶ Ali Duymaz, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, 57.

Salırgazan'ın devrinde Ovgan/Afgan şahının bir kızı vardır. Kim onu güreşte kazanırsa kız onunla evlenecekmiş. Bu kızın ünü dağlar aşır Salur Han'ın da kulağına gelir.

O ne biçim kız ki, biz de bir sınavı görsek nasıl olur ki deyip, Salırgazan bu kızın üstüne gider.²³⁷

Salırgazan'ın üç gün süren güreşten sonra o kızı yıkıp kendine karı olarak alır. Ondan Tekemuhammet ve Sarı adlı oğlanları dünyaya gelir. Salırgazan İtbiçen tarafından öldürüldükten sonra da bir oğlu olur. Bu oğlu, Hive taraflarından olan İtbiçen Özbek adlı bir pehlivan tarafından öldürülür. Rivayetin sonunda Ersarıların ve Sarıkların türeyişi hakkında bilgi verilir. Tekelerin Toktamış ve Utamış gibi iki tireye bölünmeleri de Teke Muhammet'in Toktamış ve Utamış adlı oğullarıyla ilgilidir.²³⁸ Ancak diğer tarihi ve destanî kaynaklarla benzerlik gösteren hususlar da bulunmaktadır. Ayrıca pek çok Türkmen aşiretinin soy kütükleri çıkarılmıştır.

Bize göre, anlatılan destanlarla tarihi gerçeklerin örtüştüğü görülmektedir. Destanlarda anlatılmak istenilen genel manada yukarda verdiğimiz destan örneklerinden anlaşılacağı üzere, geçmişini bilmeyenin kendisinin hangi boya mensubu olduğunu ve tarihini unutmamasıdır. Geçmişini, hangi boya mensup olduğunu bilmeyenin, nereden geldiğini öğrenmeyenlerin ve geçmişine sahip çıkmayanların geleceğe bakışlarında ve güttüğü siyasetlerde sıkıntılar doğmuştur. Destanlarda değerli şahsiyetlerin (hanların ve sultanların vs.) soyunu ve hanedanlıklarından bahsedilmesi, onların soylarının ne kadar itibarlı olduğunu aktarmaktır. Bundan ötürüdür ki insanoğlunun şeceresinin, geçmiş tarihinde ve yaşadığı hayatta önemli yer aldığını, destanlarda verilen örneklerden anlamaktayız.

²³⁷ Ali Duymaz, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, 101.

²³⁸ Ali Duymaz, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, 101.

3. Türkülerde Şecere Örnekleri

Türkmen şairlerine göre şecere ve örnekler konusunda şairlerin şiirlerinden bahsederken, Türkmenlerin boylara verdiği önemden söz etmiştik. Şairlerin boylarla ilgili yazmış oldukları şiirlerin, şiir olarak okunmasının yanı sıra türkü halinde söylendiğine de şahit olmaktadır.

Seyit Nazar Seydi, Gurbandurdı Zelili, Mahdumkulu, Kemine gibi kalem şairlerinin boylardan bahseden şiirleri türkü halinde yıllardır söylene gelmektedir.

Türkmenistan'ın Çarcöv Kasabası'nda tahminen 1768'de doğan ve yine tahminen 1830'da ölen Seyitnazar Seydi, yaşadığı dönemde ortaya çıkan iç karışıklıklarla uğraşmış ve şiirlerinde bu olaylara geniş yer ayırmıştır. Türkmen kabilelerinin birliğini işleyen ve kahramanlık konularına ağırlık veren şair divan şiirlerinde yazdığı birkaç eseri hariç hep halk edebiyatı tarzını ve halk dilini kullanmıştır. Bu sebeple şiirleri halk arasında geniş ilgi görmüş, bazıları günümüzde şiir ve Türkülerde hâlâ kullanılmaktadır. Gurbandurdı Zelili (1785–1846), Türkmenlerin Göklen boyuna bağlı Gerkez oymağının Nazargulu soyundan Kemerler adlı cemaatten gelmektedir.²³⁹

Mahdumkulu, yazdığı şiirlerinin çoğunda Türkmen boylarına değinmiş ve onları bir kardeş olarak değerlendirmiştir. Mahdumkulu'nun bilhassa “Türkmenin” şiiri bugün de değerini korumakta, çalınıp söylenmektedir. Şair bu şiirinde Türkmenlerin birliğinden Tire ve Urukların kardeş olduğundan bahsederek, şöyle demektedir.

TÜRKMENİN

Tireler gardaşdır, urug yaradır,
İkballar ters gelmez, hakın nurudur,
Mertler ata çıksa, söweş sarıdır,
Yov üstüne yorar yo lu Türkmenin.²⁴⁰

XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında yetişmiş şairler arasında Miskin Kılıç, Molla Kılıç, Bayram-Şahır, Kör Molla, Molla Murat Durdu Kılıç ve saire gibi Türkmen milli gururunu okşayan bahşı (Ozan)-şairler de yetişmişlerdir.²⁴¹

²³⁹ Nevzat Özkan, *Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat*, 62–63.

²⁴⁰ Cebbarmammet Göklenov, “Mahtumkulu”, 269.

Hepsinde de kumluk ve verimsizliğine rağmen Türkmenistan, cennet-vatan olarak yaşatılmış, Oğuz boyunun ecdatlarına lââyık milli bir gurur köşesi ayrılmıştır.²⁴²

Yukarıda saydığımız şairlerden birisi olan Kemine'nin "Çöller Ersarının Yolu" adalı şiirlerini örnek vermek istiyoruz.

ÇÖLLER ERSARININ YOLU

Yarım diyip yola çıksam
Yollar Ersarının kızı,
Ceren gözlâp çöle çıksam
Çöller Ersarının kızı.

Yerde yatmaz yazıfı güli
Sayrayır bağın bilbili,
Men islemen özge güli
Güller Ersarının kızı.

Kemine bir dessan yazar
Kimler dadar, kimler doyar,
Yüreğimde dağlar goyar
Çöller Ersarının kızı.
Kemine.²⁴³

Kemine bu şiirinde Türkmenistan'daki Salurlardan menşei gelmekte olan Türkmen boylarından Ersarı boyunun değerinden bahsetmektedir. Türkülerde şecere geleneğinin örnekleri ve etkisi konusunu değerlendirdiğimizde, Türkmen şairlerine göre, şecere ve destanlarda geçen şecere örneklerinin birlikte ele alınması gerekiyor. Yukarda bahsi geçen şiirleri ve türkülerde şecereyi ele aldığımızda, Türkmen şairlerinden Mahtumkulu'da olduğu gibi, bütün şairlerin hemen hepsinin yazdıkları şiirlerin, günümüzde Türkü olarak söylendiği görülmektedir. Türkmen şairlerinin boyların birliğine verdiği önem ve bakış açıları da ortaya çıkmaktadır.

²⁴¹ Ahmet Caferoğlu, *Türkmenler*, 27.

²⁴² Ahmet Caferoğlu, *Türkmenler*, 27.

²⁴³ Mehmet Kılıç, *Oguznama-Şecere, Türkmenlerin Nesil Ağacı*, Bursa, 1999, 70.

Türkülerdeki şecere örneklerinde Mahtumkulu'nun yukarıdaki "Türkmenin" adlı şiirinden anlaşılacağı üzere, konumuzla alakalı olan şiirlerin özellikle Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra hepsinin kullanıldığına ve türkülerde söylendiğine şahit olmaktayız. Mahtumkulu'nun Türkmen boyları ve boyların birlik olması konusunda yazdığı "Türkmen" şiirinde olduğu gibi, Türkmenlerin birlik ve beraberliklerinden kuvvet doğacağı, karşılarında hiçbir gücün engel olamayacağı, bütün boyların aynı kökten geldiği ve dolayısıyla birbirine sahip çıkması gerektiği vurgulanmaktadır.

Türkmen şairlerinin, zaman zaman Türkmen boylarının tamamını ya da yukarıdaki örnekte olduğu gibi, yalnızca bir Türkmen boyu hakkında yazdıkları şiirler de olmuştur. Şairlerin eserlerine baktığımızda onların genel olarak Türkmenlerle ilgili yazdıkları şiirlerde, boylara ve bunların arasındaki birlik ve beraberlik konusuna verdiği önemi görebiliyoruz. Şairlerin şiirlerinden de anlaşılacağı üzere, Türkmenlerin hangi boya mensup ise ona sahip çıkması gerektiğini, bütün boyların da Oğuzlara bağlı olduklarını vurguladıklarını görüyoruz.

Bize göre, Türkmenlerin geçmişte bağlı oldukları boylara olan mensubiyetleri günümüzde de devam etmektedir. Önemli olan bu boyların, şairlerin belirttiği gibi, bir devlete tâbi olduklarını ve bunu devam ettirebilmek için birliği ayakta tutabilmektir. Bizim gözlemlediğimiz kadarıyla şu an Türkmenistan'da yaşamakta olan Türkmen boylarının, özellikle bağımsızlıktan sonra bir devlete sahip olup ve onu yüceltmeyi başardıklarını düşünüyoruz. Bunda, şüphesiz gerek geçmişteki şairlerin söyledikleri gerek günümüz şairlerinin yazmış oldukları şiirlerde, ülkedeki boyların bir olmasını ve bu boyların aynı kökten geldiklerini vurguladıkları şiirlerin etkisi vardır. Bu birlik ve beraberlik ruhunun, günümüzde türkülerde söylendiğini de görmekteyiz.

II. BÖLÜM

TÜRKMENLERDE ŞECERE GELENEĞİNİN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATA ETKİSİ

A. Türkmen Boylarının Yerleşiminde Şecere Etkisi

Oğuz boylarının özellikle Türkmenistan coğrafyasında şecereye uygun yerleşimine baktığımızda, Mangışlak bölgesinin önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz. Oğuzların birçok boyunun da bu bölgede barındığına şahit oluyoruz. Bu sebepten dolayı Türkmenlerin şecereye dayalı yerleşiminde Mangışlak bölgesi ve Salur boyunu incelemeye başlayarak, diğer bölgeleri ve Türkmen boylarının yaşadıkları yerleri de araştırıp değerlendireceğiz. İnceleyeceğimiz boylar arasında Salurlar, Ersarılar, Tekeler, Göklenler, Yomutlar, Yazırlar, Aililer, Nohurlular, Yemreliler bulunmaktadır.

1. Salurlar

Salurların Büyük Selçuklularla birlikte Anadolu'ya gelip birlikte muharebelerde bulunduklarını, Selçuk tarihleri kaydetmektedir. Ayrıca kendi adlarına Fars Atabeglikleri kurdukları da tarihi olarak malûmdur. Salur Türkmenlerine, bugün de Anadolu'nun değişik bölgelerinde tesadüf edilmektedir. 1147 yıllarında Selçuk oğullarına karşı isyan ederek istiklâllerini ilân eden ve tarihte Salguriler adıyla tanınan Türkmenlerin bunlar olduğu açıktır. Tarihte Anadolu'ya pek çok Salur aşireti gelip yerleşmiştir ve Anadolu'da bugün bu ismi taşıyan yerler vardır.²⁴⁴

Yaptığımız araştırmalarda, Salurlarla ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda Ali Duymaz'ın, "Bir Destan Kahramanı Salur Kazan" adlı eserinde şu görüşlere yer verilmektedir:

"Salur Kazan, adından da anlaşıldığı gibi, boy itibarıyla Oğuz'un 24 boyundan biri olan Salur boyundandır. Salurlar ise Oğuzların Üç-ok koluna mensup bir boyun adıdır ve Oğuz Han'ın altı oğlundan Dağ Han'ın büyük oğluna dayanmaktadır. Salur kabile adının ilk şekli Salgur'dur. Prof. Gyula Nemeth, bu adın "sal-" fiilinden geldiğini

²⁴⁴ Ali Duymaz, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, 41.

iddia etmiştir. Fuat Köprülü, Gyula Nemeth'ten naklen Salgur kelimesinin “sal-” fiiline fiilden isim yapma eki “-gur” ekinin gelmesiyle oluştuğunu ve Reşidüddin'in (1274–1318) Câmîü't-Tevârih'te açıklandığı üzere “hücuma hazır” manasını taşıdığını ifade etmektedir. Azerbaycanlı araştırmacı Mireli Seyidov ise farklı bir etimolojik izahta bulunmaktadır. Seyidov, Salor şeklinde okuduğu kelimeyi “Sal” ve “Or” kelimelerinden müteşekkil bir birleşik kelime olarak değerlendirmektedir. Ona göre “Sal” kelimesi “ocak, ateş yakılan yer; çılgın, kızgın adam” anlamlarının yanı sıra “bütün, iri, muhkem” anlamlarına da gelmektedir”. Or” ise “istihkâm, muhkem yer” anlamını taşımaktadır. Böylece

“Salor ”, “yücede muhkemleşmiş yer; yücede olan ocak, ateş yakılan yer; yüksekteki çılgın, kızgın adam” anlamlarına gelmektedir. Seyidov, bu şekilde Salor kelimesini Türk mitolojisindeki gök kültürle ilişkilendirmektedir”.²⁴⁵

Anlaşıldığına göre, VI. yüzyılın ilk çeyreğinde Hazar-ötesi Türkmenlerinin coğrafi dağılışı şöyleydi: Mangışlak'taki Türkmenlerin pek çoğu Salur adıyla anılıyordu. İçki Salur (İç-Salur) ve Taşkı Salur (Dış-Salur) adları ile iki kola ayrılıyorlardı. Bunlardan İçki Salurlar Mangışlak'ın kıyı kesiminde, Taşkı Salurlar da doğuda, Harizm'den kıyıya giden uzun yol üzerinde yaşıyorlardı. İçki Salur'un daha çok Salur adını taşıyan obalardan meydana geldiği de bilinmektedir.²⁴⁶

XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde Horasan'da, Durun yöresinde de Salur adını taşıyan oldukça kalabalık bir topluluk yaşıyordu. Bunları Mangışlak Salurlarından ayırt etmek için bu topluluğa Horasan Saluru adı veriliyordu.²⁴⁷

Salurlar, Hazar-ötesi Türkmenlerinin meydana gelmesinde en mühim rolü oynamış boydur. Öyle ki diğer boylardan hiç biri onunla kıyaslanamaz.²⁴⁸

İç Salur Boyları Birliği: Bu birliğe dâhil olan boyların Salur boyunun varlığını devam ettiren ve Salurların ana kitlesini oluşturan kavimlerin olduğu bir gerçektir. Nitekim Ç. Yazlıyev, bu birleşmenin Salurların kendi isteği doğrultusunda gerçekleştiğini söylemektedir. Bunlar XVI. Yüzyılın sonları ile XVII. Yüzyılda Mangışlak bölgesinde ve Üst Yurt'un güneyinde otururken, dönem dönem de Hazar

²⁴⁵ Ali Duymaz, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, 41.

²⁴⁶ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 456–457.

²⁴⁷ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 249–250.

²⁴⁸ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 338.

çevresi ile Batı Türkmenistan'ın güneyi ve Nisa taraflarına göçler gerçekleştirmekteydiler. İç Salur Birliğine dâhil olan boyların kalabalık bir nüfuslarının olduğu belirtilmektedir.²⁴⁹

Teke ve Sarık: Salur içinde bir kişi vardı: Toy Tutmaz. Teke ve Sarık onun oğullarıdır.²⁵⁰

Salurları, bugünkü Türkmenlerin ataları olarak tanıtmak hiç de yanlış olmazdı. Mahmut Kaşgarlı, 22 Oğuz boyu arasında Salurları “Salğur” olarak ilk sırada gösterir.²⁵¹ Salurların Türkmen tarihindeki yeri ve önemine dikkati çeken F. Sümer, bu hususta şu açıklamalarda bulunmuştur: “Salurlar, Hazar ötesi Türkmenlerinin meydana gelmesinde birinci derecede amil olan Çavuldur, İğdir, Eymir, Karkın gibi boylardan biridir. Hatta eldeki bilgilere göre onları en başta saymak gerekir”.²⁵² XIX. yüzyılda Türkmenistan bölgesini elinde bulunduran Teke, Yomut, Sarık gibi boylar Salurların türemeleridirler. Bunu dikkate alan F. Sümer, Türkmenler etnik olarak Salur Türklerinden teşekkül etmişlerdir, demektedir.²⁵³

2. Ersarılar

Bugünkü Türkmenistan'da varlığını devam ettirmekte olan en önemli Türkmen boylarından biri de Ersarılarıdır. Salurlardan gelen Ersarılar hakkındaki rivayetlere dair geçmiş yıllarda ve günümüzde pek çok araştırmalar yapılmıştır. Bu rivayetlerden önemli gördüğümüz birini buraya almak istiyoruz.

Hızır Halkı: Ebulhan'da Salur boyundan Ersarı Bey denilen bir kişi vardı. Uzun ömürlü, devletli ve Müslümanlık için çalışan (bir) kişiydi. Bu sözümüzün delili şudur: O zamanlar Ürgenç'te Şeref adında, aziz, saygıdeğer bir kişi vardı. Şeyhlik makamında oturuyordu, aynı zamanda hocaydı. Ersarı Bey gidip adı geçen şeyhe kırk deve sundu, günahlarına tövbe etti ve şunu arz etti: “Biz Türk halkıyız. Arapça kitapları okuyup, anlamını anlayıp (buna göre) hareket etmemiz çok zor oluyor. Eğer Arapça

²⁴⁹ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 249.

²⁵⁰ Zuhal Kargı Ölmez, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, 267–268.

²⁵¹ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, 414–415.

²⁵² F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 162.

²⁵³ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 249.

(yazılmış) meseleleri Türkçeye çevirme lûtfunda bulunursanız sevaba girersiniz” dediğinde, Şeyh Şeref Hoca, dini meselelerin tamamının çevirisini yapıp “*Mu’inü’l-Mürid*” adını verdiği bir kitapta toplayıp Ersarı Bey’e teslim etmiş. O zamandan bugüne kadar Türkmenlerin tamamı “*Mu’inü’l-Mürid*” adlı kitaba göre amel etmişlerdir.²⁵⁴

Şeyh Şeref Hoca’nın Muinü’l-Mürid adlı kitabının şu ana kadar bilinen tek nüshası Türkiye’de Ankara Üniversitesi’nde bulunmaktadır. 1992 yılında Şeyh Şeref Hoca kitabının fotokopisi Türkmenistan’a getirilmiştir. Ersarı Bey, halkını kırgından (yani soykırımdan) kurtarmakla birlikte, onu aydınlatmaya da çalışmıştır. Ersarı Bey’in, sadece bu kitabın çevirisinin yapılması için olsa bile katkısından dolayı Türkmen tarihindeki yeri büyüktür.²⁵⁵

Ersarı Bey, Türkmenistan’ın batısında Balkan vilayeti etrafındaki köylerde yaşamıştır. Ersarı Bey hem dini lider hem de Ersarı tiresinin (kabilesinin) temsilcisidir. Türkmenistan’da günümüzde de varlığını sürdüren beş büyük boydan biri Ersarı boyudur.²⁵⁶

Türkmen toplulukları değişik bölgelerde ve ülkelerde hayatlarını sürdürürken, aynı boydan olan insanlar olarak bir yerde yaşamışlardır.²⁵⁷

Türkmen boyları arasında sırasına ve önemine göre üçüncü sırayı Ersarılar almaktaydı. XVI. Yüzyılda Balhan ve Mangışlak çevresinde oturan Salurlardan Kul Hacı’nın Ersarı Bey isimli oğlunun soyundan geldiklerinden dolayı onlara böyle bir isim verildiği rivayet edilir. Z. Ş. Novşıranov, daha IX. yüzyılda Türkler arasında “Sarı” ismini taşıyan boyların olduğunu ve “sarı” adıyla Türk coğrafyasında (Kafkas ve Türkmenistan) birçok yer isminin bulunduğunu belirtmektedir. R. G. Kuzeyev, “Ersarı” adının “Sarı adam” anlamında olduğunu,²⁵⁸ T. A. Jdanko ise Karakalpaklar arasında da küçük bir Ersarı uruğunun olduğunu belirtmektedir.²⁵⁹

²⁵⁴ Ağa Niyazi Begliyev, *Türkmen Boylarının Tarihi ve Etnografyası*, 23.

²⁵⁵ Ağa Niyazi Begliyev, *Türkmen Boylarının Tarihi ve Etnografyası*, 23.

²⁵⁶ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 457–458.

²⁵⁷ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 457–458.

²⁵⁸ R. G. Kuzeyev, *Proishojdeniye Başkirskogo naroda; Etničeskiy sostav, istoriya rasseleniya*, Moskva, 1974, 355.

²⁵⁹ T. A. Jdanko, *Oçerki istoričeskoj etnografii Karakalpakov*, Leningrad, 1950, 49.

Balhan bölgesindeki Oklu, Eymür (Eymir), Salur, Göklen ve Sultanlı oymakları: Yaka Türkmeni veya Sayın Hanlı Türkmenleri olarak anılır.²⁶⁰

Durmuş Tatlılıoğlu, Hemra Yusupov'nın Ersarı Bey ile ilgili olarak anlattığı bir rivayeti, alıntı yaparak nakleder: “Balkan vilayetinde bir güreş turnuvası düzenleniyor. Güreşlerde dereceye girenlere ödüller veriliyor. O turnuvada Magtım adında bir Türkmen bütün bayrakları topluyor. Türkmenler onun sırtı yere gelmez diye inanıyorlar. Ersarı Bey "ya Allah Bismillah" diyor, güreşe başlıyor ve bütün güreşçilerin sırtını yere getirerek yeniyor. Magtım diyor ki: “Bu büyük bir pirdir, bununla baş edilmez” diyor. Çünkü o gün bütün ödülleri Ersarı Bey almıştır. Bu olaydan sonra Ersarı Bey ermiş ve ulu bir dini lider olarak da anılmaya başlamıştır”.²⁶¹

Ersarı Bey maddi gücünün yanında ilmiyle de etrafındaki insanlara faydalı olan, insanların manevi hayatlarını düzenlemelerinde yardımcı olan, sohbetler yapan Türkmen büyüğü olarak bilinmektedir. Onun hakkında öldükten sonra birçok eser ve roman da yazılmıştır. Ersarı Bey'in (1313 ya da 1314 yıllarında doğmuş olduğu ve) 75 yaşında öldüğü söylenmektedir.²⁶²

Ersarı Bey'in XIII. ve XIV. asırlarda yaşadığını göz önünde bulundurursak, Ebu'l-Gazi'nin devrine kadar 300–350 yıl süresince Türkmenler Ersarı Bey'in kitabının ilkelerine göre hareket ettilerse demek ki bu kitap çok değerli bir kitap olmalıdır. Kitabı yazdıran kişinin de Türkmen halkının tarihi için muhteşem büyük bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Ebu'l-Gazi'nin kitabında hatırlatılan Ersarı Bey veya Türkmenler arasında söylendiği gibi Ersarı Baba, XIII-XIV. asırlarda yaşamış tarihi bir şahsiyettir.²⁶³

Türkmen halkı, bilhassa da Türkmen tarihini, geçmişini ve kökünü, ecdatlarının aslını iyi şekilde bilen aksakallar ve aydın insanlarını saygı ve hürmetle hatırlamaktadır.

XIII. Asrın başlarında başlayan Moğol istilâsından sonra (Moğolların Türkistan'ı işgal etmesi: 1219–1231) darmadağın olan Türkmen Boylarını birleştirerek

²⁶⁰ Şükrü Kaya Seferoğlu - Adnan Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1986, 85.

²⁶¹ Durmuş Tatlılıoğlu, *Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, 123.

²⁶² Durmuş Tatlılıoğlu, *Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, 123.

²⁶³ Ağa Niyazi Begliyev, *Türkmen Boylarının Tarihi...*, 23.

tarih sahnesine tekrardan çıkmalarını sağlayan bu büyük insan, yani Ersarı bey Türkmen halkının tarihinde yaptığı işler, kahramanlığı, insanlığı ve halk için ettiği hizmetlerden dolayı Oğuz Han, Köroğlu, Dede Korkut, Salur Kazan, Sultan Alparslan, Tuğrul Bey, Çağrı Bey, Sultan Sancar, Harizmşah Sultan Celalettin Mengüberdi, Mahdumkulu gibi büyük şahsiyetlerimizle aynı seviyede görülmektedir.

Oğuzların Salur boyundan olan Ersarı Bey, Türkistan'da Moğol istilâsı sürerken, Balkan'da, Uzboy'da ve Mangışlak'ta dağınık halde bulunan Türkmen boylarından Ersarı, Yomut, Salur, Teke, Sarık, Sakar, Esgi, Deveci ve diğer boyları toplayarak, Türkmenlerin Salur boy birliğini kurmuştur ve bu birliğe önderlik yapmıştır.²⁶⁴

Karpov'un listesinde: Ersarılar, Türkmenistan'da, Afganistan'da, Özbekistan'da ve Tacikistan'da yaşayan Türkmen boylarından biridir. Bu boy, Ersarı boyunun başındaki kişinin adından gelmekte olup, 1335. yılda Horasan'ın hanı tarafından kandırılarak öldürülmüştür. Onun gerçek adı Gulmamed (Gulmuhammed)'dir. Şu tarihi şahıs (Ersarı), XIII. asrın birinci yarısında Moğollar tarafından parçalanması neticesinde geride kalan Türkmenlerin etrafında toplananlara Ersarı'nın ili denilmiştir.²⁶⁵

Oğuz-Türk boylarının Mahmut Kaşgarlı (XI. Asır), Reşidüddin (XIV. Asır), Salur baba (XVI. Asır), Ebu'l-Gazi (XVII. Asır), bunlar tarafından hazırlanan şecereelerde Salurlar; Salgur, Samur, Salor kelimeleriyle de anılmaktadır. Ersarılar bağımsız büyük boy olarak XIV. asırda karşımıza çıkmaktadır.²⁶⁶

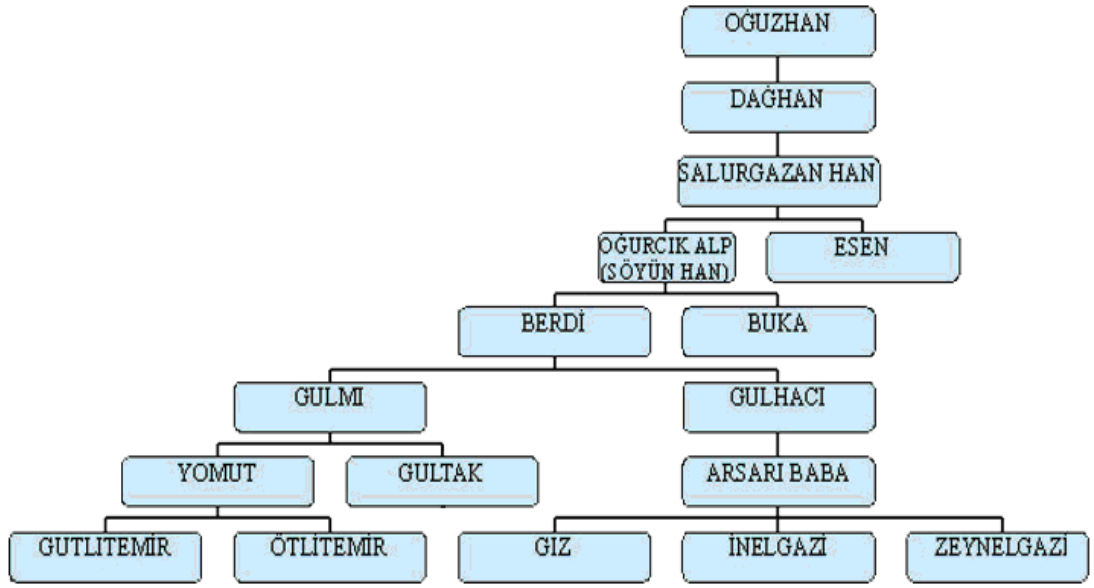
Aşağıda Ersarıların Uruğ Şeceresi verilmiştir.²⁶⁷

²⁶⁴ Ağa Niyazi Begliyev, *Türkmen Boylarının Tarihi...*,23.

²⁶⁵ Mehmet Kılıç, *Oguznama-Şecere...*70.

²⁶⁶ Amantagan Begcanov, *Gömlen Akabalar...*,20.

²⁶⁷ Mehmet Kılıç, *Oguznama-Şecere...*,70.

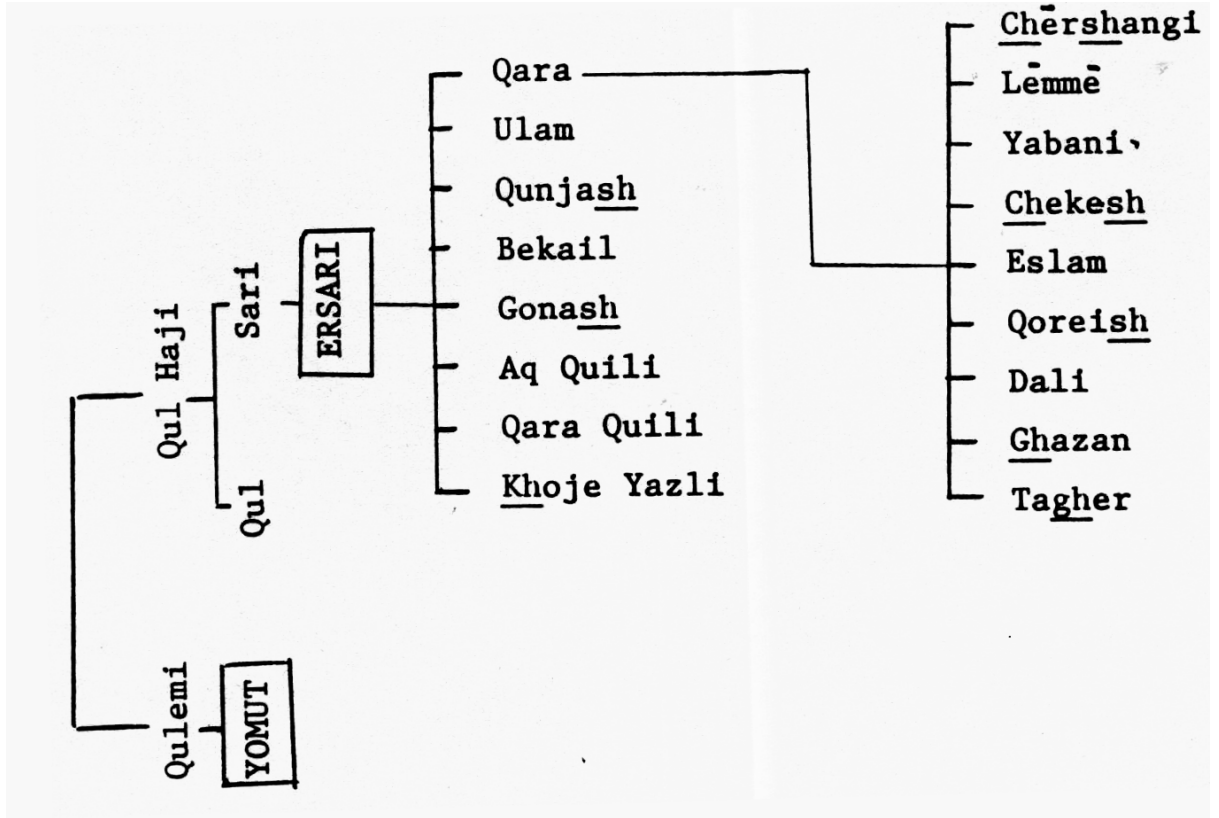
Şekil 5: Ersarıların Uruğ Şeceresi

XIX. yüzyılda Ersarılar, Türkmenler arasında nüfus bakımından yoğun, coğrafi olarak da dağınık bir konuma sahiptilerdi. Ya. R. Vinnikov'un düzenlediği bir şecereye göre, bu dönemde Ersarı boyları dört kola ayrılmıştı: Ulutepe, Güneş, Kara ve Bekevül (Beyevül). Bunlardan Ulutepe; Gurama, Garaca, Surhı, Çatrak, Surh, Esenmenli, Akderi, Acı, Gızılayak, Müsürganabagşih, Etbaş, Gabırdı, Danacı boylarına; Güneş: Kabasakal, Çekir, Süleyman, Çakır, Omar ve Gurama; Kara: Gurayış, Bay, Çekiç, İslam, Tagan, Yabanı, Kazan, Mamaş; Bekevül ise Sarılı, Lamma, Uşagon, Yerli, Gültak ve Togaçı boylarına ayrılmışlardı.²⁶⁸

Aşağıda, İran kaynaklarında Ersarı boyunun şeceresi verilmiştir.²⁶⁹

²⁶⁸ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 245.

²⁶⁹ Dermerdem Şinasi, *İraniye Türkmeniye*, Tahran, 1995, 65.

Şekil 6:

Günümüzde Ersarıl原因 yoğun olarak oturdukları bölge Ceyhun ırmağının orta kısımlarıydı. Bölgenin en önemli ve merkezi toprakları Pendi ve Yolatan olarak gösterilmektedir. Ersarıl原因 büyük bir kısmının yerleşik hayata sahip oldukları, toprak işleriyle ilgilendikleri, bunun yanında at, koyun gibi büyük sürülere sahip olanları da göçebe yaşamayı tercih ettikleri biliniyor.²⁷⁰

Emba suyu kıyılarında oturan ve kendilerine Nogay da denilen Mangıt (Mangutıl原因) Mangışlak'a yaptıkları yağma akınlarıdır. Bu saldırılara dayanamayan Ersarıl原因, Teke ve Yomutlar, Balhan ve Küren dağları çevresine gelmişler ve Büyük Balhan ile onun çok doğusundaki Kuruş arasında yurt tutmuşlardı. Tekeler ile Yomutların da küçük Balhan ile Kızıl Arvat arasındaki Küren Dağ çevresinde yaşamaya başladıkları anlaşıyor.²⁷¹

²⁷⁰ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 245-246.

²⁷¹ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 461-462.

3. Tekeler

XIX. yüzyılda Türkmen boyları arasında hem nüfus itibariyle hem de konumları dolayısıyla en büyük boy Tekeler idi. A. Bekmuradov'un değerlendirmesinde; Tekeler, Hunlardan bir boydur, isimleri de Teke (Tukyu?) olmalıdır.²⁷² Bu görüşe Soltanşa Ataniyazov da katılmaktadır.²⁷³

Teke demek, adından da anlaşılacağı üzere dağ keçisinin erkeği anlamına gelir.²⁷⁴

XVI. Yüzyılın sonları ve XVII. Yüzyılların başlarında Mangışlak ve Uzboyu çevresinde Türkmen boylarının yeni göç dalgaları hareketlilik göstermektedir. Bu hareketlilik XVI. Yüzyılın sonunda gerçekleşen Türkmen-Nogay savaşlarına bağlanmaktaydı. Bu savaş sonucu bazı Türkmen boyları yerlerinden oynatılmışlardır.²⁷⁵

Tekeler hakkında birtakım bilgiler sunan Ebu'l-Gazi Bahadır Han; "Salurlar arasında Toy Tutmas isimli biri vardı; Teke ve Sarıkların ilk temsilcisi idi. Bu bilgiye bakılırsa Tekeler ve Sarıklar Salur boylarındandır" demektedir.²⁷⁶ "Bazı araştırmacılar bu açıklamayı tatmin edici bulmamaktadırlar. Bunların başında G. I. Karpov gelmektedir.²⁷⁷ Müellifin sunduğu bilgilere bakılırsa, daha XVI. Yüzyıldan önce XI-XII yüzyıllarda Teke adını taşıyan bir boydan bahsedilmektedir. Yeremeyev de aynı görüşü paylaşmaktadır. Onun çalışmalarına göre, XIII. Yüzyılda Asya'nın çeşitli bölgelerinde, Anadolu'da, Harezm bölgesinde ve Serahs civarında Teke adı altında dolaşan boylar vardı.²⁷⁸ Bunlar, XI-XII. Yüzyıllarda Teke boyundan ayrılmış küçük gruplar olsa gerek. Asanbayev, Kırgız boyları arasında bir Teke boyunun mevcut olduğunu ve

²⁷² A. Bekmuradov, *Yaş Komunist Gazetesi*, 20 Eylül 1985.

²⁷³ Soltanşa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, 198.

²⁷⁴ Şadurdi, Çarıyev, "Aşhabad", *Türkistanskiy Arhiv, Strana Turkmen*, Aşhabat, S. 12, 1998, 135.

²⁷⁵ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 207.

²⁷⁶ Ebu'l-Gazi, *Şecere-i Terâkime, Türklerin Soy Kütüğü*, 90.

²⁷⁷ G. İ. Karpov, *Turkmenskoye plemya Teke, Aşhabad*, Türkmenistan Bilimler Akademisi Yay., Aşhabat, 23, 29.

²⁷⁸ D. E. Yeremeyev, *Etnogenez Turok (proishojdeniye i osnavniye strani etniçeskoy istorii)*, Moskva, 1971, 89.

Kazakistan'da Teke ismini taşıyan coğrafi isimlerin söz konusu olduğunu hatırlatarak, bir önceki araştırmacılar kervanına katılmaktadır.²⁷⁹

Türkmen boylarından olan Tekeler, Utamış, Toktamış ve Yalkamış olarak üç büyük kola ayrılıyorlardı. XIX. Yüzyıla gelindiğinde Utamışlar Sıçmaz ve Bakşı; Toktamışlar, Bey ve Vekil; Yalkamışlar ise Alaşa ve Polatşa gibi seçilen boylarla temsil ediliyorlardı. Her boy küçük obalara, obalar da tirelere (kabilelere) ayrılmaktaydı (Bkz. Şekil 3).²⁸⁰

Şekil 7: Teke Boyu

TEKE uruğu iki büyük oymaktan ibarettir: Ötemiş, Tohtamış. Ötemiş'in arışları şunlardır: Sıçmaz [soyları: Aq-Sofi, Hoca-Sofi, Arap, Qızıl-Göz, Qır, Boğaca, Berin, Qara-Ahmet, Bögür-Dağ, Qışaq, Asıq, Şıfıl, Tümen, Alaca, Kör, Sağrı, Kel, Melek-Amân, Birler, Kümsi, Sirkeler], Daş-Ayaq [soyları: Bağşı, Salahlı, Mınş, Çiltek,

²⁷⁹ U. Asanbayev - E. Maanayev, *Tarihî Terimlerden Oruçsa-Kırgızça Sözlüğü*, Frunze 1966, 159, 180.

²⁸⁰ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 240-241.

Şu, Qarınçıq, Minçe, Miter, Qorcı, Burqaz, Sultan-Aziz, Tufaz, Aq-Taş-Ayaq, Qara-Taş-Ayaq, Yaplan]; Tohtamış oymağı 64 arıştır. Bek, Vekil, Alaşa, Gökçe, Har, Qongur, Aq-Qongur, Qara-Qongur, Aq-Gökçe, Qara-Gökçe, Er-Gökçe, Oğlanlar, Şeyhler, Qancıq, Yusuf, Qağşai, Bıkrü, Qara, Halil, Harın, Yarıq, Qaraca, Aq-Yusuf, Qara-Yusuf, Tilki, Qara-Yürme, Dili, Kefil, Kör, Tin, Toqlı, Far, Çal, Asaq, Urazmehmet, Qayıtlar, Kelesin, Ayım, Bağşı, Dökçe-Ağa, Çal-Taz, Köpekler, Ketler, Çarıqlar, Köseler, Mirgekler, Bay-Sofi, Ger-Üçmek, Bekler, Danalar, Hücek, Tirçiler, Ufaq, Dulahlılar, Toğalaq, Çaplan, Cügüldek, Devler, Arlatlar, Türeler, Maqrib, Çübeler, Çalgarlar.²⁸¹

Teke boyunun farklı kolları da diğer Türkmen boyları gibi bir arada değişik bölgelerde yaşamışlardır.

Merv Tekelileri aşağıda saydığımız tarzda 24 kabileye ayrılırlar:

“Baksı, Burgaz, Sultan-Aziz, Daş-Ayaq, Çiltek, Mınş, Kara-Ahmet, Tufaz, Berin, Alaca, Körsağır, Hocasofu, Gökçe, Amanşah, Kongur, Haı, Fusuf, Kara, Yarıq, Halil, Bükrü, Ha-nn, Yezdi ve Karaca. Bu kabilelerin her birisi kendisine ait bir arazi parçası üzerinde sulh ve sükûn içinde yaşar ve müşterek bir tehlike hâlinde bütün halk göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zaman içinde hemen birleşirler. Her kabile başkanını kendisi seçer. Bunlara Türkmenler Aksakal adını verirler”.²⁸²

Tekelerin Türkmen boyları arasındaki üstün konumu, Rus işgalinden sonra da devam etmiştir. Bazı Teke boyları 1930 yıllarına kadar kabile tarzı yaşantılarını korumuşlardır.²⁸³

Teke Türkmenleri Merv’de olduğu gibi, Ahal vilayetinde de yaşamaktadırlar. Horasan hudutlarında yaşayan Ahal Tekeleri, Tecen nehri kıyılarında yerleşmiş olan Merv Tekeleri kadar kalabalık olup, aynı soydan gelirler. Bu kabileler aralarındaki uzaklık dolayısıyla baskın ve akınlara birlikte iştirak edemezlerse de birbirlerini yüzlerce atlı göndermek sureti ile desteklerler.²⁸⁴

²⁸¹ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili...*, 75-76.

²⁸² Queville Henri De Goulboeuf, *Türkmenler Arasında*, Çev. Rıza Akdemir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 45-46.

²⁸³ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 241.

²⁸⁴ Queville Henri De Goulboeuf, *Türkmenler Arasında*, 45.

XVIII. Yüzyıla gelindiğinde Tekelerin yoğun olarak Ahal bölgesinde oturduklarını görüyoruz. Muhammed Kazım'a göre, Ahal bölgesi Durun, Nisa, Ebiverd, Bami, Behreil, Gök-Tepe, Mehin ve Kozgan gibi önemli kısımlara ayrılmakta ve buralar Tekelerin elinde bulunmaktaydı. Döneme ait mevcut bilgileri bir araya getiren A. Karriyev'in araştırmaları neticesinde, "Ahal bölgesi Tekelerin yurdu"dur. Bu dönemde onların başında Ahal işan isimli bir lider bulunuyordu" demektedir.²⁸⁵

M. Annanepesov'un da belirttiği gibi, daha XVIII. Yüzyılda Ahal'da Tekelerle birlikte Yemreli, Karadaşlı, Alili, Nohurlu, Anaulu ve Mürçeli gibi küçük Türkmen boyları da yaşamaktaydılar. 1717 yılında bölgeye önemli sayıda bir Teke göçünün gerçekleştiği bilinmektedir. Bu göçün Kızıl-Arbat bölgesi üzerinden koparak geldiği sanılıyor. Tekelerin en yoğun olduğu kısım Ahal'ın Gök-Tepe denilen ilçesiydi. Bölgede boylar arasında zaman zaman vuku bulan mücadelelerde Tekeler çoğu zaman üstün konumda bulunan taraf oluyorlardı. Ahal bölgesi uzun bir dönem İran'daki Türk devletlerinin etkisinde kalmıştır.²⁸⁶

Özellikle, Safeviler²⁸⁷, peşinden de Afşarların²⁸⁸ saldırıları, öncelikli olarak Ahal ve Merv bölgelerini hedef almaktaydı. Türkmen boylarının Tekelerin liderliğinde zaman zaman bir araya gelip bu saldırılara karşı koydukları bilinmektedir. Yine de Nadir Şah'ın²⁸⁹ güçleri Türkmen topraklarından rüzgâr gibi geçerek, büyük hasarlara sebep olmuşlardı. 1747 yılında Nadir Şahın öldürülmesinden sonra Türkmen boyları nefes almışa benziyorlardı. 1830 yıllarında Tekelerin Ahal ve Etrek üzerinde bariz üstünlükleri söz konusudur. Aynı yıllarda Tekelerin, Özbek Hanlarından Allahkulu Han ile ittifak ettiklerini görüyoruz. Zira Allahkulu Han'ın orduları Bavert kalesini yıkarak, Alililerin büyük bir kısmını Harezm'e göçe zorlamışlardı. Alililerin Etrek'teki tarım alanlarını ise Tekelere bırakmıştı. Tekelerin bölgedeki üstün konumu Rus işgaline kadar

²⁸⁵ A. Karriyev, *Turkmenskiye plemena v pervoy polovine XIX v. i ih borba protiv agressii sosednih feodalnih gosudarstva*, Moskva, 1947, 15.

²⁸⁶ Mirat Annanepesov, *Hozyaystvo Turkmen v XVIII-XIX vv*, Aşkabat, 1972, 52.

²⁸⁷ Safeviler: İran'da yaşayan Oğuz boylarından olan Türkmen boyudur.

²⁸⁸ Afşarlar: İran'da yaşayan Oğuz boylarından olan Türkmen boyudur.

²⁸⁹ Nadirşah: İran'da yaşayan Oğuz boylarından olup, aynı zamanda kendisi de Türkmen olan İran'daki Türk hükümdarlarından biridir.

sürmüştü. Gök-tepe savaşlarından²⁹⁰ önce Ahal'da 32 bin kadar çadır vardı. Göktepe savaşından sonra bölgede sadece 18 bin ev kadar Teke'nin yaşadığı biliniyor. Tekeler yalnızca Ahal'da değil, Türkmenistan'ın çeşitli bölgelerinde de iskân tutmuşlardı. Serahs, Tecen, Kızılbat, Mangışlak bölgesinde Teke gruplarının barındığı söz konusudur. Ama bunlar Ahal'daki kadar güçlü ve nüfus itibariyle üstün konumda değillerdi.²⁹¹

Tekeler, genel olarak büyük bir çoğunluğu göçebe hayat yaşarlardı. XIX. Yüzyıldan itibaren Tekelere ait yerleşim alanları, ekin tarlaları, üzüm bağlarının bulunması, bunların göçebe hayatından yavaş yavaş yerleşik hayatı seçtiklerini göstermektedir. Tekelerin yerleşik hayatı tercihlerindeki en büyük etken olarak göç edecek toprak alanlarının daralması ve göçler sırasında büyük güçlüklerle karşılaştıkları gösterilmektedir.²⁹²

Teke boyunun çoğunluğu XVII. Yüzyılın sonu, XVIII yüzyılın başlarında güney doğu Türkmenistan'a doğru göç etmeye başlamışlardır. Onlar Balkan dağları civarından çıkıp, Ahal bölgesine doğru gelmişler. Tekelerin bu büyük çoğunluğunun Ahal bölgesine göç etmesine ve yerleşik olmalarına Keymür Kör önderlik etmiştir. Fakat onlardan daha önce de az sayı olmakla beraber Ahal bölgesine göç edenler olmuştur. Ahal bölgesine göç eden büyük çoğunluktaki Tekeler, ilk gelen Tekelerden değillerdi. Önceki gelenler hayvancılık ve çiftçilikle uğraşmışlardır. Tekelerin Ahal'a gelmesiyle yerleşik halkın yaşantısında bazı değişiklikler olmuştur. Daha önceden yaşamakta olan Garadaşlı, Yermeli, Alili, Mehinli gibi bazı boyların bir kısmı Hiva ve Etek bölgelerine göç etmişler, geriye kalan boylardan bir kısmı ise yerleşik hayata devam etmiştir. Tekeler ile Sünçeli, Mürçeli, Nohurlu, Anevli gibi bazı küçük uruklar yerleşik hayatlarını birlikte sürdürmüşlerdir.²⁹³

²⁹⁰ Göktepe savaşları Türkmenlerle Ruslar arasında ilk kez 1879 yılında Türkmenlerin zaferiyle sonuçlanmış olup, ikincisi ise 1881 yılında Rusların zaferiyle sonuçlanan ve Türkmenlerin çok zayıf verdiği savaştır. Geniş bilgi için bkz. M. Övliyagulyev, N. İ. Grodekov'un *Göktepe Gırgınçılığı (Katliamı) Hakkında, Patışa Orsiyetinin Türkmenistan'ı Basıp Almaklığı: Sebepleri ve Neticeleri*, Aşkabat 1992.

²⁹¹ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 239–240.

²⁹² Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 239–240.

²⁹³ Teçnazar Mıratgeldiyev, *Türkmenistan'ın Tarihi*, 8.

4. Göklenler

F. K. Maksimoviç, önemlerine göre Göklenleri üçüncü büyük Türkmen topluluğu olarak göstermektedir.²⁹⁴ G. I. Karpov, Orta Çağlarda Oğuz-Türkmen boyları arasında “Gök” veya “Göklü” adıyla meşhur bir boyun olduğunu belirtiyor.²⁹⁵ S. Agadjanov ise XI. Yüzyılda Balhan ve Sırderya boylarında “Gök/Göklü” adlı bir boyun varlığından söz eder.²⁹⁶ Soltanşa Ataniyazova göre, adı geçen “Gök/Göklü” boyu, Göklenlerin ataları olsa gerektir.²⁹⁷ F. S. Faseyev’e göre, “Göklen” adı “Gök ölen” kelimelerinden gelmektedir.²⁹⁸

Göklen boyu 17. Ve 18. Asırlarda tarih sahnesine çıkmışlardır. Bu tarihten önce bu boy hakkında hiç bir bilgiye rastlanılmamaktadır. 19. Asırda tek başlarına göç etmeyi bırakmışlar ve o seneler “Gök” adı verilen boyun himayesine girmişler. Türkmenlere ait olan bu Gök boyu, sonradan yerleşik hayata geçmişlerdir. Başka bir görüşe göre, Göklen boyu ile Gök boyu aynı boy, ancak “-len” eki sonradan eklenmiş. Fars dilinde leng kelimesi “topal” anlamına gelmektedir. Bir rivayete göre bu boyun beyi topalmış ve susuz kalan halkına bir şekilde su bulmuş ve bu “-len” eki bu boy beyinden dolayı sonradan eklenmiş.²⁹⁹

GÖKLEN uruğunun oymakları şunlardır: Qoy, Bayat³⁰⁰, Qırıq, Qara-Balqan, Bayındır³⁰¹, Yangaq, Kile, Qızıl, Buqqaça, Senrik (arışları: Ak-Şur, Qara-Şur, Quşçı), Gayı (=Qayı).³⁰²

²⁹⁴ F. K. Maksimoviç, *Sotsialno-Ekonomiçeskiy Stroy Zakaspiyskiy Turkmen Nakanune Prisoyedineniye K Rossii*, Aşkabat, 1960, 21.

²⁹⁵ G. İ. Karpov, *Etniçeskiy Sostav Turkmenii*, Aşkabat, 1942, 74.

²⁹⁶ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 245.

²⁹⁷ Soltanşa Ataniyazov, *Slovar Turkmenskiy Etnonimov*, Aşkabat, 1988, 52.

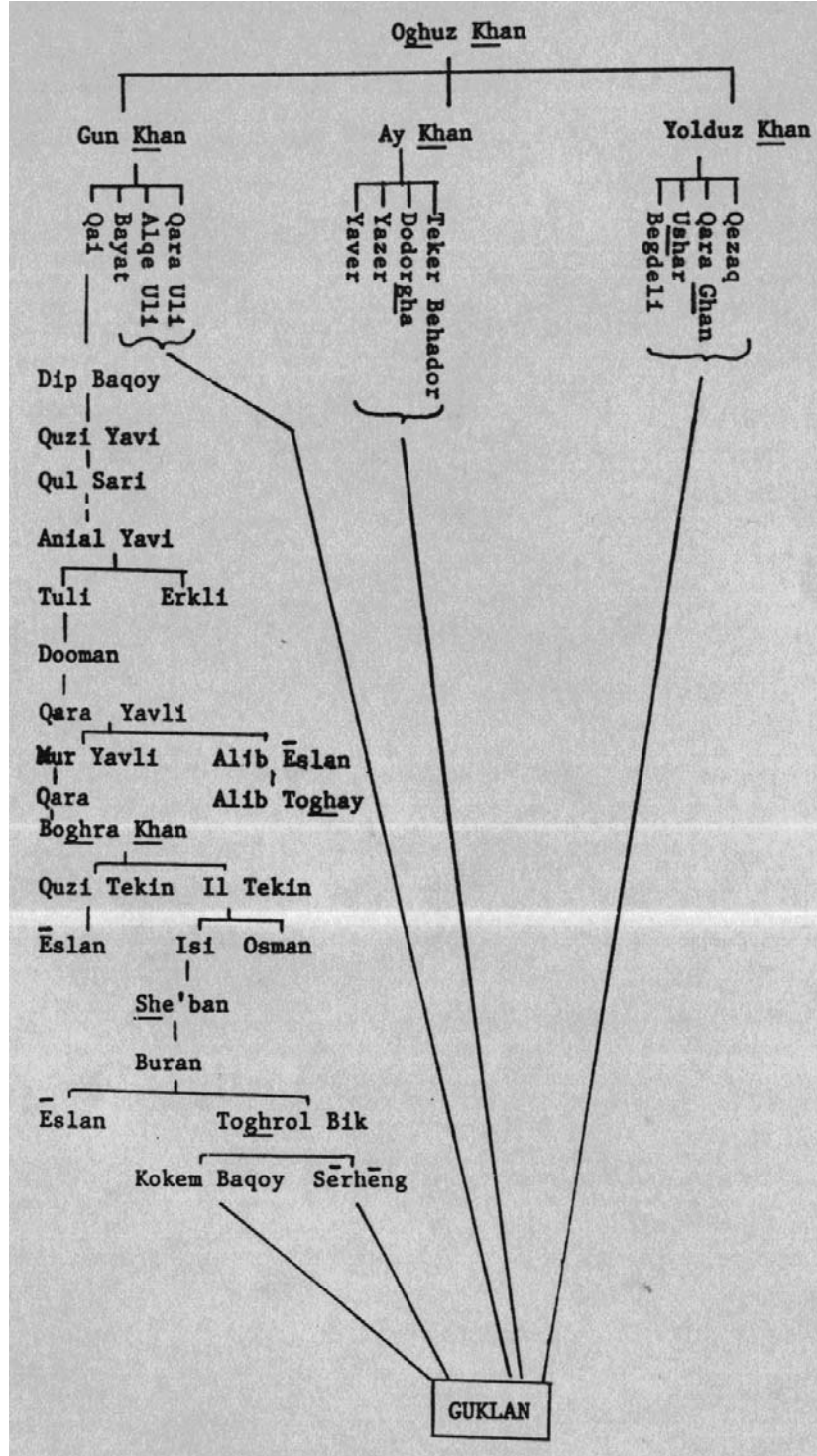
²⁹⁸ F. Faseyev, *Kto Oni Tak Nazivamiye “Golubiye Tyurki” İstoriçnikovedeniye İ İstoriya Tyurkiskih Yazıkov*, Kazan, 1978, 145.

²⁹⁹ <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=417825> 20. 08. 2008.

³⁰⁰ Bayat: *Oğuzların* ana boyundan olduğu halde, burada Göklen boyunda ayrılmış iki koldan biri olarak kullanıldığını görmekteyiz.

³⁰¹ Bayındır: *Oğuzların* ana boyundan olduğu halde, burada Göklen boyunda ayrılmış

Oğuz boyundan Göklenlere kadar olan şeceresi şöyledir.

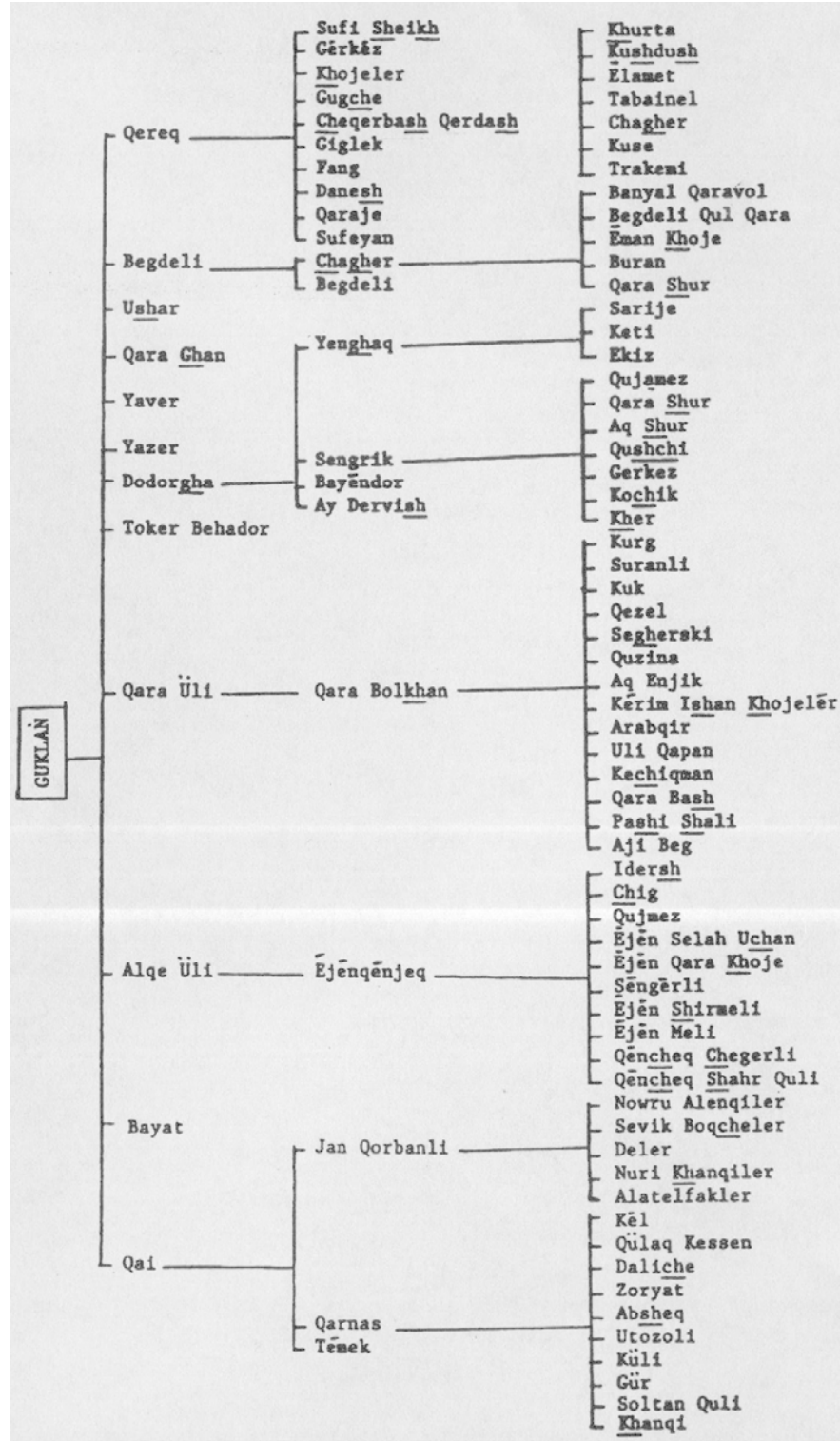
Şekil 8: Oğuzhandan, Göklenlere³⁰³

iki koldan biri olarak kullanıldığını görmekteyiz.

³⁰² Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili...*, 76.

³⁰³ Dermerdem Şinasi, *İraniye Türkmeniye*, 39.

Göklenerin kaynaklardaki şecere örneği şöyledir,³⁰⁴

Şekil 9: Göklener

³⁰⁴ Dermerdem Şinasi, *İraniye Türkmeniye*, 60.

Göklenlerin XIX. Yüzyılda yoğun olarak Etrek ve Gürgen civarında oturdukları biliniyor. İran tarihçisi Rıza Kulu Han, Göklenlerin Gürgen’de su bulunan topraklarda barındıklarını haber vermektedir. İran ile sıkı ilişkileri bulunan Göklenler, XIX. Yüzyılın ilk yarısında İran’daki Türk devletine karşı sık sık savaşmak zorunda kalmışlardır. 1836 yılında Feridun Mirza’ya karşı Karrı-Kala savaşında Göklenler, Kaçarlara karşı cesaretle savaşmışlardır. Harezm topraklarında da oturdukları bilinen Göklenlerin, 1856–1857 yıllarındaki rakamlara göre buradaki sayısı 10 bin kadardı.³⁰⁵

Balhan ve Horasan bölgelerindeki Türkmenler, Seyyahlara asıl yurtlarının Mangışlak olduğunu söylemişlerdi. Onların ezici çoğunluğu için bu söz bir gerçektir. *Şecere-i Terâkime*’de Balhan dağlarında eskiden beri oturan Türkmenler olarak Oklu (Ohlu), Göklü ve Sultanlı oymakları zikrediliyor”. Oklu Türkmen’inin adı XVI. Yüzyıla ait Safevi kaynaklarında, Eymür (Eymir), Salur ve Göklenler ile birlikte geçer. Bunların hepsine birden Yaka Türkmeni veya daha umumi bir deyimle Sayın Hanlı Türkmenleri deniliyordu.³⁰⁶

Türkmenlerin büyük Şairi Mahdumkulu’yu (XIII. Yüzyıl) çıkarmış olan Göklenler, Gürgen (Curcon-Curcan) ırmağının yukarı yatağında yaşıyorlardı. Bunların bir oymak birliği teşkil etmedikleri görülüyor. Bu küme de (Vambéry’ye göre 12. 000 çadır), daha az nüfusu bulunan Beğdili, Bayındır, Kayı ve Eymür gibi boylara mensup oymaklar görülmektedir. Buradaki Kayı obası Osmanlı hanedanının kendi boylarından olduğunu biliyordu.³⁰⁷

Günümüzde Göklenlerin çoğu Türkmenistan’da yaşamakla beraber, İran Azerbaycan ve Türkiye’de ve değişik Türk toplulukları ile birlikte yaşamaktadırlar.³⁰⁸

³⁰⁵ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 247.

³⁰⁶ Ebu’l-Gazi, *Şecere-i Terâkime*, *Türklerin Soy Kütüğü*, 78-79.

³⁰⁷ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 163.

³⁰⁸ Soltanşa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, 143.

5. Yomutlar

Bir diğerk Türkmen boyu ise Yomut boyudur. Yomut; Yomut kelimesinin etnoloji açıdan ortaya çıkışını ve verdiği anlam üzerinde birçok ilmi yorum ortaya atılmıştır. Örneğın meşhur Türkmen bilim adamı Nazar Yomudskiy, bu konuda, Salur Kazan'ın torunu olan ve XII. asrın sonlarında, XIII asrın başlarında yaşamış Söyünhan adlı bir şahsın Yomut oğlunun, yani tayfanın başında bu ismi aldığını söylerken³⁰⁹, diğerk taraftan etnograf âlimi Ata Cıkıyev, bu adın manasına ait iki rivayeti, halk içinden toplamıştır. Birinci rivayete göre, bu söz Yovm İt, yani “İt Yatağı” manasındadır. Çünkü babası belli olmayan bir çocuk doğuran kadının, bebeğı kıyafetine sararak, İt yatağının içine koymuştur. Büyümüş olan bu çocuğa ve ondan gelen nesline de Yovmit-Yovmut-Yomut adı kullanılmıştır. İkinci bir rivayete göre ise bu söz Yov (yani “Düşman”) ve mut (“mat”) sözlerinden olup, o “Düşmanını kazanan” anlamına gelmektedir.³¹⁰

A. Vambery ise “Yomut” etnolojik kadim Türk dillerinde “El”, “Halk”, “Tayfa”, “Grup” (Almanca Menge) anlamlarında kullanılan “Yom” kelimesinden ve “ut” ekinden saymaktadır.³¹¹ “Yom” Türkmencede “yumak”; bir yere toplanmış ip yumağı, ya da “yumruk” ya da “yuvarlak” anlamlarına gelmektedir. “Yomut” kelimesi de eski Türkçede “yığın”, “toplum” anlamlarına gelmektedir. Bundan 2100–2200 yıl önce Türkmenlerin ataları olan Hunlarda-Gunlarda da Yomut denildiğı söylenmektedir”. Gun” kelimesi de “topluluk” anlamına gelmektedir. Bu boy ismini atalardan alan Gunlardan aldıklarına dair rivayetler vardır.³¹²

Yaygın bir görüşe göre, Yomutlar Salur boyu arasından çıkmış en büyük Türkmen boylarındandır. Bu hususta en ayrıntılı bilgi Abulgazi Bahadır Han'ın

³⁰⁹ N. N. Yomudskiy, *O Rodoslovnoy Turkmen-Yomudov İli Osobennosti, Znaçeniye Rodoslovnoy, Protses Obrazovaniye Rodovih Deleniy İ İh Nazvaniy*, Taşkent, 1927, 321.

³¹⁰ A. Dcikiyev, *Etnografiçeskiy Oçerk Naseleniya Yugo- Vostoçnogo Turkmenistana, (Konets XIX- v naç. XX v.)*, Aşkabat, 1972, 21.

³¹¹ A. Vambery, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, çev, N. Mehmet Özalp, İstanbul, 1993, 48.

³¹² Soltanşa Atanıyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, 144.

Şeceresinde bulunmaktadır³¹³. Bazı tarihçiler, daha erken dönemlere ait tarihi kayıtlarda Yomut adını taşıyan boydan bahsedildiğine dikkati çekmektedirler. Bazı araştırmacılar, Uygur yazıtlarında "Umut/Yumut" isminin geçtiğini belirtmişlerdir.

V. Radlov, "Yumut adının 'toplanmak' anlamında olduğunu belirterek, Uygur yazıtında geçen bu kelimenin 'yığın', 'küme' manasını taşıdığını bir vesileyle ifade etmiştir"³¹⁴. Anlam olarak, Vambéry de "yığın" olduğu hakkında bir açıklama önermiştir. Etimologlar, Türkçede "yum", "yummak", "yumak", "yamak", "yamalak", "yumruk" ve "yumrı" gibi Yum/Yumut/Yumıt kelimesinin kökünü içeren bir takım sözcüğün bulunduğu dikkati çekerek, genel olarak "küme, yığın, toplu" anlamı üzerinde durmaktadırlar³¹⁵. A. Dcikiyev ise daha farklı bir öneride bulunmuştur. Ona göre, Yumut/Yomut boy ismi "yov" - yağı, düşman; "mut" - met, yıkıcı, öldürücü anlamları içeriyor. Yani "Yomut" -düşman öldüren, düşmanı yok eden anlamındadır.³¹⁶ N. N. Yomudskiy ise, Yomut boylarının XII-XIII. yüzyıllarda müstakil bir boy gibi varlıklarını sürdürdüklerinden söz etmektedir.³¹⁷ Sonuç ne olursa olsun, söz konusu XIX. yüzyıla gelindiğinde Yomutlar hem siyasi hem de nüfus bakımından Türkmenlerin önde gelen temsilcileriydiler.³¹⁸

XVIII. yüzyılda Ester-âbâd bölgesinde Okluların yerini, kalabalık nüfuslu Yomutlar aldılar. Yomutlar, Afşarlar ve Zendler ile mücadelelerinde Kaçarlara yardım ediyorlardı. Hatta Mirza Muhammed'e göre, Kaçar hanedanının kurucusu Ağa Muhammed Şah'ın anası, Yomutların başı Beğenc'in kızı idi.³¹⁹

XVI. Yüzyılda Ester-Âbâd bölgesindeki Türkmen oymakları arasında varlık gösteren Eymürlere (Eymir) gelince, bunlar listelerde Yomut'a bağlı olarak gösterilmiştir. Eymürlerin daha sonraları zayıf bir duruma düşünce Yomut'a bağlanmış

³¹³ Ebu'l-Gazi, *Şecere-i Terâkime, Türklerin Soy Kütüğü*, 87.

³¹⁴ V. V. Radlov, *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy*, Moskova, 1965, 580.

³¹⁵ A. Vambéry, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, 48.

³¹⁶ A. Dcikiyev, *Etnografiçeskiy Oçerk Naseleniya Yugo- Vostoçnogo Turkmenistana...*, 21.

³¹⁷ N. N. Yomudskiy, *O Rodoslovnoy Turkmen-Yomudov İli Osobennosti...*, 321.

³¹⁸ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 243.

³¹⁹ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 63.

oldukları anlaşılıyor. Nitekim yine Yomut obaları arasında İğdir adlı bir teşekkül de görülmektedir.³²⁰

S. Ataniyazov, Yomutların iki büyük kola ayrıldıklarını belirtir. Buna göre, Bayramşalı ve Kara-Çoka kollarından Bayram Şalı kolunun Öküz, Salak, Orsukçı, İğdir ve Uşak boylarına, Kara-Çoka kolunun ise Caferbey ve Atabay boylarına bölündüklerini belirtmektedir. Her boy uruklara, uruklar da obalara ayrılmaktaydı.³²¹

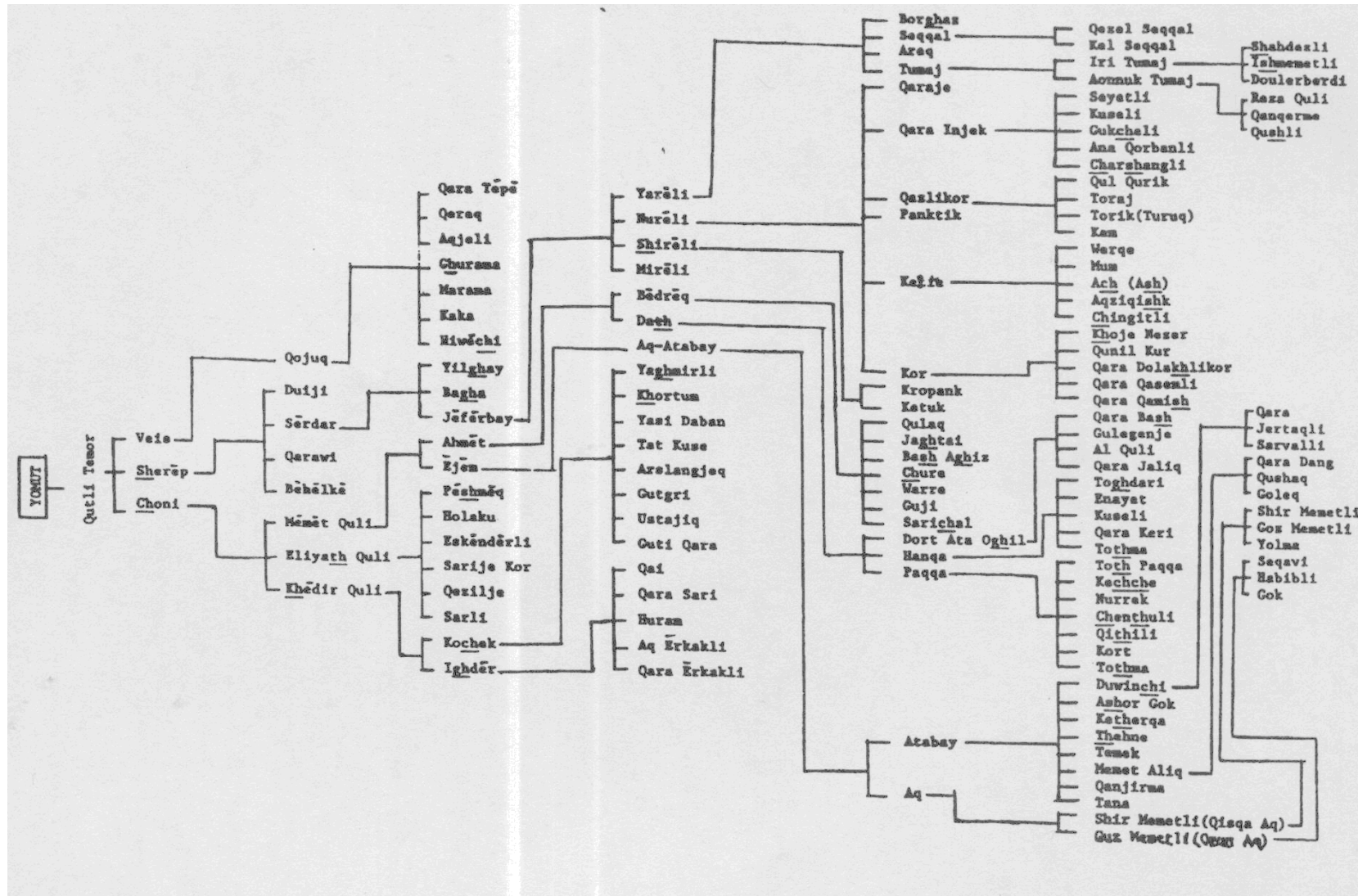
“YAVMUT uruğu başlıca şu oymaklardan ibarettir: Çunı (arışları: Daz, Batraq, Maşrıq, Qan-Yuqmaz, igdir, Küçük-Eymür, Kengerine), Küçük Tatar (arışları: Danrıq, Hıyvadı, Kakı, Qırırıq, Aq-Qırırın, Qızıl, Kürüme, Migrime, Atabay [soyları: Döyünci, Saknı, Sü-ki, Tana], Aq [soyları: Sarcalı, Gökcalı]), Şerif (arışları: Cafarbay, Bağa, Düyeçi, Qara-Üy), Bayramşahlı (arışları: Saluq, Şaq, öküz, Urus-Quşçı, Qara-Hoca, Cüneyd), Uğurçalı (arışları: Kirey, Nedim, Terekeme, Samadın).³²²

Yomutların İran kaynaklarında şecere örneği:

³²⁰ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 465.

³²¹ Soltanşa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragtı)*, 264-265.

³²² Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili...*, 76.

Şekil 10: Yomut³²³

³²³ Dermerdem Şinasi, *İraniye Türkmeniya*, 61.

XVIII. yüzyılın ortalarında Türkmen boyları sürekli Afşarların saldırısı altında kalmıştır. Kaynaklar, bölgeye 28 Şubat 1731 yılında Nadir Şah'ın saldırılarından bahsetmektedirler. Afşar saldırılarını, XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın ilk döneminde Kaçarların baskıları takip etmiştir. A. A. Roslyakov, XIX. yüzyılın başında Türkmen boylarının oturdukları bölgelere göre sıralamasını yaparken, Yomutların ağırlıklı olarak Hive topraklarında ve Gürgen'de yerleştiklerini belirtiyor. Ona göre, Gürgen'deki Yomutlar, Kara-Çokalar adıyla tanınıyorlardı. Hazar Ötesi Bölgesine Bakış yıllık istatistik dergisinin ilk sayısında Kara-Çokalar ile Yomutlar arasında bağ olduğu vurgulanmaktadır.³²⁴ Vambery, Yomutlar hakkında şöyle bahsetmektedir: “Yomutlar İran sınırından Ceyhun nehrine kadar uzanan Hazar Denizi'nin doğu sahillerinde ve bazı adalarda sakindirler”.³²⁵

Yine Yomutlarla Kaçarlar arasında birtakım savaşlar cereyan etmiştir. Kaçar sultanının emriyle Muhammet Kulu Mirza, Yomutlara karşı saldırılarda bulunmuş, Yomutlar liderleri olan Kurban Kılıç Han'ın komutasında onlara karşı direnmişlerdir. İran sınırında Kaçarlarla Yomutların çatışmaları 1836 yılına kadar sürmüştür. Gürgen bölgesinde oturan Yomutlar ise daha çok yerleşik bir düzene sahiptiler. Kaynaklar onların tarımla ve bağcılıkla uğraştığını haber vermektedir.³²⁶

Etrek ve Gürgen bölgesinde oturan Yomutlar ise daha çok yerleşik bir düzene sahiptiler. Kaynaklar onların tarımla ve bağcılıkla uğraştığını haber vermektedir.³²⁷

6. Yazır

Bir diğer Türkmen boyları ise Yazır boyu'dur. “Yazır” isminin çeşitli anlamlara geldiği söylenmektedir. Bir anlama göre, “çok ülkede vali”, “çok il onun ola”, “Halk büyüğü” gibi anlamlar taşımaktaydı.³²⁸

³²⁴ A. A. Roslyakov, *K Voprosu ob Etnogeneze Turkmenskogo Naroda*, 5, SSSR, 1950, 138-139.

³²⁵ A. Vambery, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, 48.

³²⁶ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 244.

³²⁷ Mirat Annanepesov, *Türkmenistan'ın Tarihinden Materyaller (XVIII. asır-XX. asrın başları)*, Aşkabat, 1995, 101.

³²⁸ <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=417825> 20. 08. 2008.

Öz Kent adlı bir köyde bu oymağın diğer bir kolu yaşamaktadır. Bunlardan başka bu bölgede Yazır adlı iki köy de bulunmaktadır. Bütün bunlar hem Teke sancağında hem de Hamid sancağında oldukça mühim bir Yazır topluluğunun yerleşmiş olduğunu göstermektedir.³²⁹

Yazırlar, Ahal'da bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Başkentlerine önce Tak, sonra da Takyazır adını vermişlerdir. Moğol saldırısından sonra, Yazırlar çeşitli yerlere dağılmışlardır. Onların çoğunun Küçük Asya yurtlarına göç ettikleri bilinmektedir.³³⁰

Yazır boyunun önderliğinde Türkmen kabile birliği bulunuyordu. Yazır birliği büyük alanı kaplıyordu. Bu birliğe kendi öz Yazırlar dışında Mangışlak ve Horasan Yazırları da giriyordu. Kabile birliği kabulü ile baş kabilenin adı Salur oldu.

XIV. yüzyılda Yazır birliği dağılmıştı. Oğuzlara mensup çok sayıdaki Yazır kabilsesi, giderek önemini kaybetmişti. Bazı Yazır kabileleri, batıya doğru göçerek Anadolu'ya yerleşmişlerdi. Fakat Yazırların büyük kısmı eski bölgelerinde yerli halk ve tarım nüfusu olarak kalmıştı. Zamanla eski adını kaybederek, yeni kabile birliğine üye olmuşlardı. Bazı Yazır grubu kendini koruyarak başka ad altında ünlü olmuşlardı. Bunlardan Karadaşlılar günümüze kadar bu ad altında yaşamışlar.³³¹

Biz bu bölümde, Oğuzların bir boyu olan Salurlardan başlayarak Türkmenistan'daki bazı önemli boyları inceledik. Türkmen kabileleri arasında önemli yer tutan boylardan Alili ve Yemreli gibi Oğuz topluluklarını da kısaca ele almak istiyoruz.

7. Alililer

XIX. yüzyılda isminden söz ettiren bir diğer Türkmen boyu ise Alililerdir. Alili olarak anılan bu küçük zümre, Ebu'l-Gazi Bahadır Han'a göre, adını Ali Çora (Ali Çur/Cur) isimli bir beyden almıştır. Bir diğer bilgiye göre, Alili boyu Ali Cur ve onun küçük kardeşi Ersarı Bey'in soyundan gelmektedirler. Bunlar da Salurlar arasında isim

³²⁹ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 258.

³³⁰ <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=417825> 20. 08. 2008.

³³¹ Aga Karriyev-V. G Moşkova- V.G. Nasonov- A.N. Yakubovskiy-A. Yu, *Oçerki Po İstorii Turkmenskogo Naroda i Turkmenistana v. VIII-XIX vv*, Aşkabat, 1954, 162.

yapmış beylerden olmuştur.³³² H. Yusupov’a göre, Alili diye bilinen bu Türkmen boyu İranlı özelliklere, yani Şii özelliklere sahip olup, asıl adları “Ali ili”dir. Anlaşılan, H. Yusupov, Alileri Hz. Ali’yi ideolojik bir aygıt olarak kendilerine şiar edinen Alevi/Şii Zümresi’nin bir nevi Orta Asya kolu olarak tanıtmaya çalışmıştır.³³³

8. Nohurlu

Alililer kadar bir nüfusa sahip olan bir diğer Türkmen boyu da Nohurlu idi. XIX. Yüzyılda küçük bir zümre olan Nohur/Nuhur boyu, Güney Türkmenistan’ın dağlık bölgesi Köpet Dağı eteklerinde oturuyorlardı. Bunlar, Rus işgaline kadar Tekelerin ve İran coğrafyasındaki liderlerinin sık sık baskınına uğramaktaydı.³³⁴

Mahdumkulu ve Çuvalbagsı gibi büyük halk ozanının çıktığı bu boyun, çoğunlukla Kaka ve Daşoğuz ilinin Yılanlı ve Lenin ilçelerinde, Türkmenabat ilinde ve Afganistan’da yaşadıkları bilinmektedir. Aslında bu boy Orta Uzboy bölgesinde ortaya çıkmıştır. Fakat 1578 yılında bu bölgedeki susuzluktan ve birtakım huzursuzluklardan dolayı bölünüp Daşovuz, Türkmenabat ve Buhara’ya dağılmışlardır. Bir rivayete göre de Alili boyu Daşoğuz’a zorla Hive hanı tarafından göç ettirilmiştir. Onlara Gılıçniyarbay ırmağı kıyılarında iskân etmiştir. Daha sonra da onların yeni yurduna hem Alilioy hem de Magtımoy diye ad verilmiştir.³³⁵

9. Yemreli

Yemreli: Bir Türkmen Boyudur. Eski Oğuz-Türkmenlerinin Eymür (Eymirili, İmrili) boyundan gelmektedir. Üçok Boy Birliğine bağlı olup, Oğuz Han’ın oğlu Dağ Han’ın Salur Beyden sonraki ikinci oğludur. Günümüzde Yemreliler Türkmenistan’ın Daşovuz vilâyetinde ayrı ayrı köyler hâlinde yaşamaktadırlar.³³⁶

³³² Ebu’l-Gazi, *Şecere-i Terâkime, Türklerin Soy Kütüğü*, 93.

³³³ H. Yusupov, *Priuzboyskoye Turkmenskiye Plemena v XIV-XV vv*, Aşkabat, 1975, 79.

³³⁴ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 254.

³³⁵ <http://www.webhatti.com/tarih/62821-turkmenistan-tarihi.html> 20. 08. 2008

³³⁶ Soltanşa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, 142.

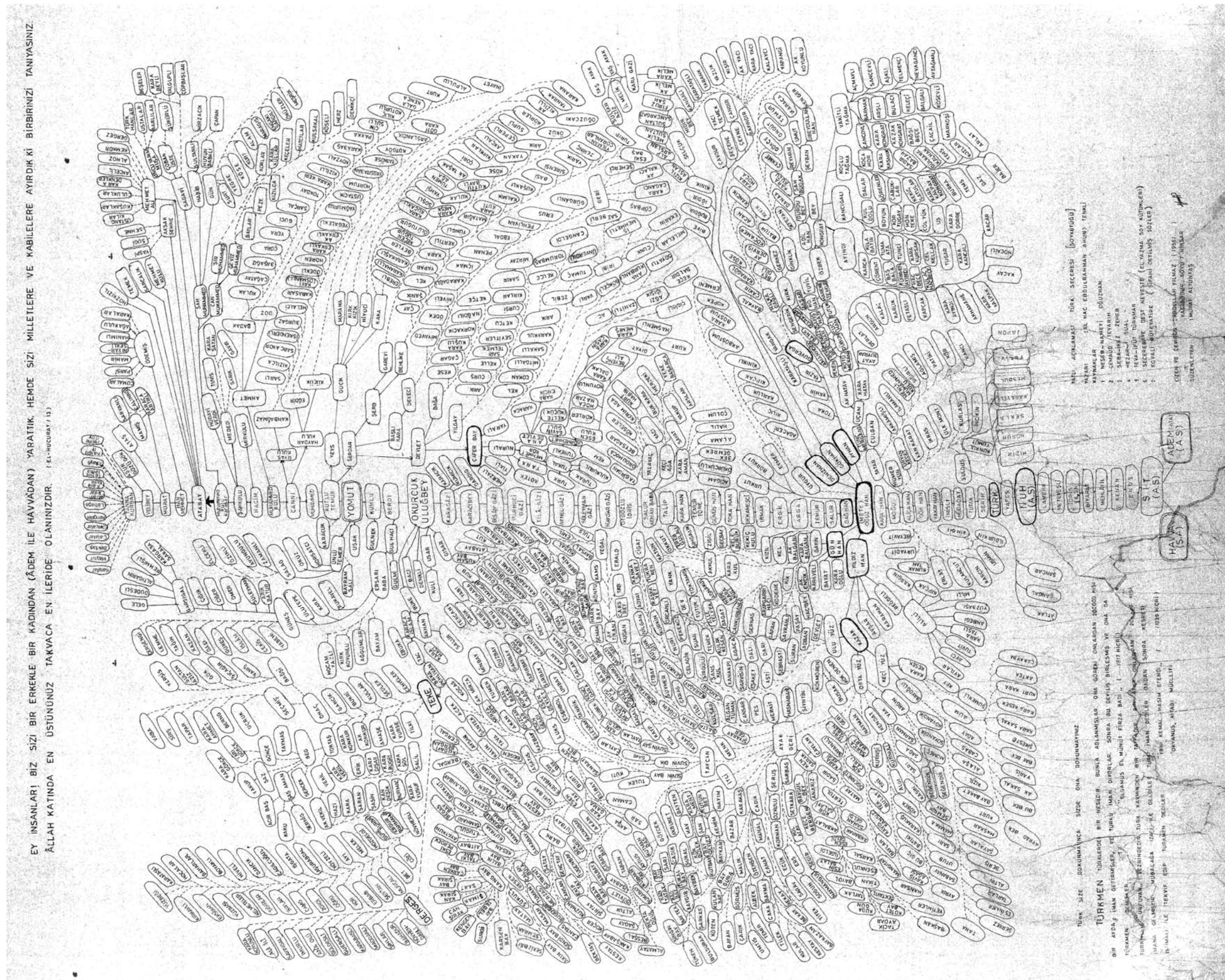
S. Atanıyazov'un verdiği malûmatlara göre Yemrelilerin Buhara, Azerbaycan, İran'da ve Türkiye'de bu boya mensup Türkmenlerin köyleri bulunmaktadır.³³⁷

Türkmen boylarının değişik hanlıklara bağlı yaşadıkları dönemler olduğu gibi, kendi başlarına bazı boylarla bir arada yaşadıkları da olmuştur. Zaman zaman dış baskılara maruz kaldıklarında, yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Hatta bazı boyların yerleşik olan boyları yerlerinden çıkarttıkları ve onların yerlerine kendilerinin yerleştiklerini görüyoruz. Türkmen boyları, genel olarak aynı boydan olan boylarla yaşamayı tercih ettikleri gibi, farklı bölgelere yaptıkları baskınlar sonucu veya yeni buldukları arazilere de konaklamışlardır.

Salurlar, Büyük Selçuklar Devleti döneminden itibaren Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Dolayısıyla Orta Asya coğrafyasında yaşamakta olan Türkmen boylarının izlerini bugün Türkiye'de görüyoruz. Türkmen boyları çoğunlukla Orta Asya, Anadolu ve Kafkaslarda yaşamaktadırlar. Bunun dışında Rusya da, Balkanlarda, Irak, Suriye ve az da olsa Kuzey Afrika'da hayatlarını sürdürmektedirler.

Günümüzdeki Türkmen boylarının adları ve şeceresine bir örnek vermek gerekirse aşağıdaki soy kütük ağacını göstermek mümkündür. Tahran'da yaşayan Türkmen ailelerden birine mensup olan Benli Ahunt'un özel arşivindeki şecereyi burada veriyoruz. Bu şecere, Hz. Nuh'tan itibaren oğlu Yafes ve daha sonraki dönemlerde yaşamış olan Oğuzların atalarını göstermektedir. Şecere, Oğuz boylarının günümüzdeki dağılımını göstermesi bakımından da önem taşımaktadır. Bu özellikleri itibariyle Benli Ahunt şeceresi, kaynak bilgi ve belge olması bakımından çalışmalarımızda ortaya koyduğumuz görüşlere önemli katkılarda bulunmuştur.

³³⁷ Soltanşa Atanıyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, 142.

B. Türkmen Boylarında Sosyal Yapı

XI. Yüzyılın Türkmen toplumu, boy ve kabile özellikleri taşıyan erken feodal toplum yapısına sahipti. Onlardaki sosyal yapılanmanın sınıf yapısı, ilkel ataerkil kabile kalıbıyla örtüşüyordu. X-XI-XII. Yüzyıllarda Oğuz kavimleri, birkaç büyük boy ve onların terkinde bulunan çok sayıda irili ufaklı tirelerden teşekkül ediyordu. Kaşgarlı Mahmud, Oğuzların 24 boydan teşekkül ettiğini haber veriyor. Ancak, daha sonraları Halaçların iki boyu onlardan ayrılmıştı. *Divan-ı Lügati't-Türk'te*, XI. Yüzyılın ikinci yarısında Oğuz halkının terkinde bulunan boyların isimleri şu şekilde açıklanmıştır: Kınık, Kayı, Bayundur, Yıva, Salır, Avşar, Bekdili, Bügdüz, Bayat, Yazgır, Eymür, Kara-Bölük, Alka-Bölük, İğdır, Üregir (Yüregir), Tutırka, Ulayundluğ, Tüger, Çepni, Beçenek, Çuvaldar, Çaruk.³³⁹

Bu isimlerin çoğu Fahrü'd-din Merverûdi, Reşidüddin (1274–1318) ve geç dönem Orta Çağ müelliflerinin eserlerine konu olmuştur. Ancak kaynaklar arasında Oğuz boylarının sayısı konusunda fikir ayrılığı bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmud ve Reşidüddin (1274–1318), onların 24 boydan oluştuğunu iddia ederken³⁴⁰ Ebu'l-Gazi'ye göre, eskiden Türkmen boyları 12 oymak ve 24 uruktan teşekkül etmekteydi.³⁴¹ Bunlar, efsanevi Oğuz Han'ın nikâhlı eşlerinden doğan altı oğlunun soyunu devam ettiriyorlardı. Oymaklar, karışık gruplardan, belki de Oğuz Han'ın nikâhsız eşlerinden doğan oğullarının torunlarının soyunu temsil ediyorlardı. Türkmen oymakları, coğrafi şartlar doğrultusunda teşkilatlanan göçebe ve yarı yerleşik toplumları temsil ediyorlardı.³⁴²

Bu fikir ayrılığını, Oğuzların iki kola bölünmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Kabile birliği anlamına gelen 'oba'ya, günümüzde Türkmenistan'da görüldüğü gibi, Anadolu'nun bazı bölgelerinde oturan Yörük Türkmenleri arasında da rastlanmaktadır. Oba, kışlakta bir arada yaşamak ve birlikte göç etmek amacıyla birkaç ailenin bir araya gelişini ifade etmektedir. Her obanın belli unvana sahip bir reisi bulunuyordu. Türkiye'deki Türkmen boyları arasında 'oba', topluluk ve destek olmak

³³⁹ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, 55–58.

³⁴⁰ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Âsi, Tercüme ve Tahlili)*, 89.

³⁴¹ Ebu'l-Gazi, *Şecere-i Terâkime, Türklerin Soy Kütüğü*, 48-49.

³⁴² S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 156–157.

anlamında olup, Türkmenistan Türkmenleri için de aynı manayı kapsamaktadır. Bu Türkmenler arasında ‘oymak’lara ayrılmalar da gerçekleşiyordu. Oymaklar, ‘oba’ çatısı altında bir araya gelen çeşitli tirelerden veya kabile gruplarından müteşekkildi. Anlaşılan, bu ayrılmalar Orta Çağlarda, Türkmen boylarında mevcut olan oymakların düalist sisteminin izlerini taşıyordu. Eski Oğuz tarihi rivayetleri, bu görüşü desteklemektedir.³⁴³

Oymaklar, beylikler ve boylar Türk toplumunun oluşumunda önemli merhaleleri teşkil ederler. Bu kuruluşlar, Asya bozkır kültürünün bir ürünüdür ve toplum yapısının kuruluşu ve tarihi gelişimiyle yakından ilgilidir. Türkiye Selçuklu Devleti, tıpkı Büyük Selçuklu Devleti gibi, Kınık boyuna mensup Türklerin kurduğu bir devlettir. Osmanlı Devleti de “Kayı” boyunun hâkimiyeti sonucu kurulmuştur.³⁴⁴

Türkmenlerdeki ‘oymak sistemi’, Orta Çağ Moğol boylarının sosyal yapısını hatırlatmaktadır. Moğol oymağı, belirli bölgede göçebe hayat sürerek, otlak alanları ortaklaşa kullanan çeşitli grupların birleşmesinden teşekkül ediyordu.³⁴⁵

XI-XIII. Yüzyıllar Türkmen boylarının uruklara ayrıldıkları da bilinmektedir. Orta Çağ Türk kavimlerinde ‘uruk’ terimi ‘kabile bölünmeleri’ için geçerliydi. Aynı zamanda, yönetim gücünü elinde tutan aristokrat soyların soyadları da “uruk” olarak adlanıyordu. Türkmen urukları ve diğer kabile grupları ‘kemikler’e bağlıydılar. Zahirü’l-din Nişapuri’nin, Selçuklu soyadının “uruktan” ve ‘Kınık Kemiginden’ geldiğini aktarması, bu görüşü desteklemektedir. ‘Kemikler’e ayrılmak, Orta Asya Türk-Moğol uluslarının bir özelliği idi. Genel olarak bu tür sosyal bağılıklar içeren boy birliklerine ‘sonuk’, ‘süyek’ ve ‘seok’ denilmekteydi”. Türk-Moğol ulusları arasında asilzadeleri ve ‘kara halkı’ birbirinden çeşitli dereceleri bulunan ‘kemikler’ ayırıyordu. Muhtemelen, böyle bir taksim, Orta Çağ Türkmen boyları için de geçerliydi.³⁴⁶

İlk ve sonbahar mevsimlerinde gerçekleşen göç hareketleri sırasında, göçebe kabileler güçlü boy beylerinin önderliğinde bir araya geliyorlardı. Genel olarak bu tür birliklerin başında daha güçlü ve çok sayıda uruğa hükmeden beyler bulunuyordu.

³⁴³ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 156–157.

³⁴⁴ Orhan Türkdoğan, *Doğu ve Güneydoğu Kabile - Aşiret Yapısı*, 213.

³⁴⁵ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 157–158.

³⁴⁶ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 157–158.

Göçebeler üzerinde tam yetkiye sahip bulunan beyler, gerektiğinde özellikle de küçük ve güçsüz boyları kendi amaçları doğrultusunda sömürmekten kaçınmazlardı.³⁴⁷

X-XIII. Yüzyıl Türkmen boyları arasında göçebe hayat sürdüren gruplar dışında, yerleşik ve yarı yerleşik hayat tarzını benimsemiş olan gruplara da rastlanmaktadır. Sır-Derya'nın aşağılarında yer alan şehirlerde yapılan arkeolojik çalışmalar, bölgede oturan halklar arasında Oğuz kökenli grupların da olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Yerel Oğuz boylarının günlük meşguliyetini balıkçılık ve hayvancılık oluşturmaktaydı. 1959-1960 yıllarında Harezmi Arkeoloji Araştırma Heyeti, Sır-Derya havzasında X-XIII. Yüzyıllar arasında yaşayan Oğuzlara ait Sırlı-Tamkale ve Zangır-Kale şehir harabelerini açığa çıkardı. Her iki yerleşim alanı da eski ve küçük kanallarla sulanan topraklar üzerinde bulunmakta olup, kendine özgü bir yapıda kurulmuştu. Arkeoloji bulguları, Oğuzlar arasında, Sır-Derya Yabgu Devleti'nin hâkimiyeti alanına giren önemli sayıda yerleşik boyların bulunduğuna tanıklık etmektedir. Bu hususu, X. Yüzyıl kaynaklarında Sır-Derya'nın aşağı kısımlarında oturan Oğuz boyları hakkında verilen bilgiler de desteklemektedir.³⁴⁸ Bunlardan Mesûdi, Aral sahil bölgesinde barınan Oğuzların göçebe ve yerleşik olarak iki gruba ayrıldıklarını belirtir. Mesûdi'ye göre, "yerleşik hayat tarzı Türkler arasında en çok Guzlar tarafından benimsenmişti. Onlar, göçebe ve yerleşik gruplara ayrılırlardı".³⁴⁹

Mes'ûdî, *Ahbâru'z-Zamân* eserinde, Türklerin bir kısmının şehir ve kalelerde, diğerlerinin ise bozkırda ve dağlarda yaşamakta olduklarını hatırlatmaktadır.³⁵⁰

Genel olarak, yerleşik hayatı benimseyen Türklerin bahçe ile bostan kurduklarını ve bağcılık yaptıklarını ekler. Bu durumu, araştırılan dönemde yerleşik Türkmen gruplarının genel ekonomi uğraşı olarak kabul edebiliriz.³⁵¹

Türkmenler, hayvancılık, tarım ve balıkçılığın yanı sıra, zanaatın çeşitli türleriyle de uğraşmışlardır. Kaşgarlı Mahmud, Türkmen ustaları ve çarıklarının keçe ve deriden, yünden, keten kumaşlardan ve diğer malzemeden yaptıkları ürünler arasında ayakkabı, elbise, çapan, çömlek ve çeşitli süs eşyalarından bahsetmektedir.³⁵²

³⁴⁷ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 174.

³⁴⁸ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 141.

³⁴⁹ Mes'ûdî, *Ahbâru'z-Zamân*, Kahire, ty, I, 75.

³⁵⁰ Mes'ûdî, *Ahbâru'z-Zamân*, I, 101.

³⁵¹ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 141.

³⁵² Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, II, 287.

Türkmen boylarının eskiden beri çiftçilikle uğraştıklarına dair pek çok tarihi belge mevcuttur. Türkmen boylarının çiftçilik yaparken, çalışma şekilleri ve kullandıkları malzemeler genel olarak bir birine benzemektedir.³⁵³

XI-XIII. Yüzyıllara ait sözlük çalışmalarında, Türkmenlerin kullandığı zanaat ürünlerinin çoğunun adları açıklanmıştır.³⁵⁴

XI-XIII. Yüzyıllar arasında Türkmen ustaların elinden çıkan ürünlerden, özellikle keçeler, kilim ve ince dokumalı halılar çok ünlüydü. Kaşgarlı Mahmud'a göre, çadır bezlerinin dokunmasında genellikle kadınlar ve kızlar çalışmaktaydı. XIII. Yüzyılda Türkmen kadınları güzel kalın kilimler ve ince işlemeli halılar dokuyorlardı. Erkekler silah, at ve binek hayvanları için koşum, çadırların yapımında kullanılan ağaç iskeleti ve buna benzer şeyleri yapıyorlardı.³⁵⁵

X-XIII. Yüzyıl Türkmen boylarının ekonomik hayatında, takas ve ticaret, önemli yer tutuyordu. Göçebe Oğuz boyları, yerleşik toplumlarla sıkı irtibat halindeydiler. Bozkır Oğuzları ile yerleşik toplumların ilişkisi, 'savaşların yerini ticaretin getirdiği barışçı münasebetlerin alması' şeklinde nitelendirilebilir. Oğuzların Yedisu, Harezm ve Mâverâünnehr ile yaptıkları ticarete, X-XI. Yüzyıl Sır-Derya vadisindeki şehirler önemli rol oynamıştır. Bu şehirlerin başında ise Yengikent gelmekteydi. Harezm'den Sır-Derya boyunca uzanan yoldan buraya buğday yüklü kervanlar geliyordu. Harezm'in başkenti Kıyat şehri, X. Yüzyılda "Oğuzların Türkistan kapısı" olarak anılıyordu.³⁵⁶

Orta Çağ kaynakları, X-XIII. Yüzyıllarda Türkmen boyları arasında sosyal anlamda köklü farklılaşmaların olduğuna dair çok sayıda bilgiler bulunmaktadır. (Geniş bilgi için Bkz. Federov, Davıdov, Koçevniki.) Bu durum, göçebeler arasında özel mülkiyete ait hayvan sürülerinin bulunması ve buna bağlı olarak servetin adil olarak dağılmaması, yurtlukların ve otlakların verimli olup olmaması gibi birtakım sebeplerin sonucu meydana gelmiştir.³⁵⁷

³⁵³ Marat Durdiyev, *Türkmenler*, 32.

³⁵⁴ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 146.

³⁵⁵ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I, 366, 398; II 51, 96; III, 19, 205.

³⁵⁶ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 147–148.

³⁵⁷ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 161.

XVII. Yüzyılda Uzboy ve Sarıkamış taraflarında barınan son Türkmen kitleleri de yerlerini terk etmeye başladılar. Göçün sebebi olarak kuraklık ve ziraat için gereken suyun bulunmaması gösterilmektedir. Türkmenlerin bu gruplarının daha çok yerleşik hayata bağlı oldukları kabul edilebilir. Nitekim bazı kaynaklar bu göçleri Türkmen tarihinin en önemli göçü olarak kabul ederler. Güney ve kuzey yönlerinde dağılan Uzboyu ve Sarıkamış'taki Türkmenlerin bu göçünün topluca gerçekleştiği söylenmektedir.³⁵⁸

Yine bu zamanlarda Hazar-Ötesi Türkmenlerinin tarihleri için önemli olan iki hâdise meydana geldi. Bunlardan biri Ceyhun ırmağının yeniden Aral Gölü'ne dökülmesidir. Bunun 1575–1578 yılları arasında vuku bulduğu kabul edilmiştir.³⁵⁹

Diğer hâdise ise Emba suyu kıyılarında oturan ve kendilerine Nogay da denilen Mangıtların (Mangutılar) Mangışlak'a yaptıkları yağma akınlarıdır. Bu saldırılara dayanamayan Ersarılar ile Teke ve Yomutlar, Balhan ve Küren dağları çevresine gelmişler, Ersarılar, Büyük Balhan ile onun daha doğusundaki Kurtış arasında yurt tutmuşlardır.³⁶⁰

XVIII asrın sonlarına doğru Türkmen boyları geneli yerleşik hayata geçmişlerdir. Onların geçim kaynağını tarım, hayvancılık ve zanaat oluşturmuştur.³⁶¹

XVIII. Yüzyılın ortalarından itibaren Türkmenistan sahasında boyların şekillenmesi tamamlanmaya başlamıştır. Bu dönemde artık her boy, bağımsız olarak kendi yönetiminden sorumluydu. Bu dönemlerde Türkmenler arasında eski büyük boyların yerini yenileri almış ve kendilerine katılımlarla nüfuslarını daha da genişletmişlerdir". Hatta ana boyların kalıntıları küçük tireler halinde bu boyların her birini meydana getirir. "Ersarı, Teke, Yomut, Sarık, Alili, Abdal gibi boylar, Türkmen boylarının en kalabalığı ve güçlüsüydü".³⁶²

Bahsettiğimiz büyük ve siyasi bakımdan önemli Türkmen boylarının dışında XIX. yüzyılda Türkmenistan bölgesinde bu boylardan ayrılmış, bazen onların etkisinde

³⁵⁸ Ç. Yazlıyev ve Başkalar, *Türkmenistan'ın Tarihi*, Aşkabat, 1994, 173.

³⁵⁹ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 461.

³⁶⁰ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 461.

³⁶¹ Teçnazar Mıratgeldiyev, *Türkmenistan'ın Tarihi*, 9.

³⁶² Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 214–216.

bazen de bağımsız faaliyet gösteren onlarca Türkmen boyu yaşamaktaydı. Bunlardan en dikkati çekenleri Ata, Alili, Nohurlu, Mahtum, Hoca, Şıh ve Seyid boylarıdır.³⁶³

Ata boyunun adını Hoca Ahmet Yesevi'den aldığı söylenilmektedir. Bir bakıma dini özellik taşıyan Atalar, Hoca Ahmet Yesevi'nin çevresinde bulunan erenlerin Yesevi'ye saygılarından olsa gerek, böyle bir ismi kabul etmişlerdir.³⁶⁴ Zamanla boy özelliklerini taşımaya başlayan bu erenler grubu, dini etkilerini kaybederek, Türkmen toplulukları arasında küçük bir zümre halinde gözükmeye başlamışlardır. S. Demidov, "Ata" isminin Türkmenler arasında dini lideri ifade eden "şeyh" veya "pir" anlamı taşıdığını belirtmektedir.³⁶⁵ XIX. Yüzyıla ait Rus kaynaklarında (Bkz. Oçerki Etnografii Naseleniya Yujnogo Turkmenistana, Aşkabat 1979) Ata boyunun Tekelerin etkisi altında Ahal, Merv ve Amu-Derya bölgesinde oturduklarını, Göklen ve Yomutlar arasında da Ataların bulunduğu belirtilmektedir. Bunların sayıları hakkında tam bilgi bulunmamaktadır. Alihan-Avarskiy, Merv bölgesinde oturan 32. 400 çadırılık Ersarı ve Sarık boyları arasında Ataların da yer aldığını belirtilmektedir.³⁶⁶ Atalar kimlikleri dolayısıyla Türkmen boyları arasında saygın bir konuma sahiplerdi. Onlara, tıpkı "Şaman" veya "Bahşı" gözüyle bakılırdı, ama bu tip görünümüne rağmen İslâm'ı yönleri daha ağır başardı. Atalar, Türkmenler arasında bir nevi "Yesevi'nin öğrencileri" olarak "Seyyidler" konumundaydılar. Göktepe savaşında ölen yüzlerce Türkmen erenlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan bilim ve din adamları bu zümreden hesap edilmektedir.³⁶⁷

Rus işgalinden sonra boy olarak etnik nüfuslarını yavaş yavaş kaybeden Salurlar, XIX. yüzyılın sonlarında bağımsız bir boy gibi artık hissedilmemeye başlamışlardır. Bu yıllarda, Merv'in en önemli Türkmen boyları olarak hâlâ varlıklarını koruyan Teke ve Sarıkların yanında onların anılmaması, Salurların yoğunluklu olarak tarıma yöneldiklerinin bir göstergesi olsa gerektir.³⁶⁸

Türkmen boyları, tarih boyunca bütün boylar halinde genellikle birlikte yaşamaktaydılar. Kendi içlerinde farklı yapıya sahip olsalar da aynı kökten gelmeleri,

³⁶³ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 255.

³⁶⁴ Soltanşa Ataniyazov, *Slovar Turkmenskih Etnonimov*, 24.

³⁶⁵ S.Demidov, *Turkmenskiye Ovlyadı*, Aşkabat, 1976, 149.

³⁶⁶ Alihan Avarskiy, *Mervskiy Oazisi Dorogi, Veduşkiye k Nemu*, yy, 1883, 32.

³⁶⁷ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 255.

³⁶⁸ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 250–251.

temelde aynı oldukları için birbirine bağılılıkları devam ediyordu. Türkmen boylarının göçebe olanlarla yerleşik olanlarının sosyal yaşantılarında diğer yaşayanlar arasında genel olarak bir farklılık yoktur. Yaptıkları el işlerinden sosyal yaşantılarına kadar baktığımızda, Orta Asya'daki Oğuz boylarıyla Türkiye'de yaşayan Oğuzların hayat tarzlarında, coğrafya ve sınır farkı olmasına rağmen genel anlamda aralarında önemli fark göremiyoruz.

1. Şecerenin Hayata ve Yapılandırmaya Etkisi

Boylar uruklara ve kollara, kollar da ailelere bölünüyordu. Bütün boylar aynı inanç ve duyguları yansıtıyorlardı ve gelenek dedikleri töre anlayışına da saygılıydılar. Onların arasında kendilerinin seçtikleri ve bağlı oldukları hanlıkları bulunuyordu. Onlara “han” unvanı veriyorlardı. Bu görüşten anlaşılan şu ki, Türkmenler arasında boy liderleri, bir seçim sonucu belirlemektedir. Yani boyun yönetimi babadan oğula bir saltanat hiyerarşisi içinde sürmüyordu. Belki de bundan dolayı, belirgin bir yönetici sınıfın oluşamaması yüzünden, boy içinde teşkilatlanma bağları gelişmemiştir. Ayrıca hanlar bütün boylara sahip değillerdi. Hanlar, Türkmenlerde eskiden beri devam eden gelen törelere göre işlerini yürütmüşler ve buna da her zaman sadık kalmışlardır.

Türkmenlerde han ve serdarlar yönetici konumundaydı. Türkmenler arasındaki töre anlayışının, boyların ihtiyarları tarafından titizlikle korunduğunu kaynaklar belirtmektedir. Yani, boy içinde törenin işleyişini sağlayan güç “yaşlılar heyeti” idi. Türkmenler genellikle yaşlılara hürmet beslemekte ve saygı göstermekteydiler. Yaşlıların görevi, Türkmenler arasında eşitliği korumak, onlara nasihatte bulunmak, bir durum karşısında akıl vericilik, yani danışmanlık vazifesini üstlenmekti.

N. İ. Grodekov, Türkmenler arasında töre yasalarının kusursuz işlediğine dikkati çekerek, şöyle demiştir: “Şayet Türkmenler arasında herhangi bir kimse, töreyi çiğnemeye kalkmış ise ya kendisi engellenmeye çalışılmış ya da cemiyetten dışlanmış veya atılmıştır”.³⁶⁹ Töre anlayışı eşitlik üzerine kuruluydu. A. Vamberi’ de “eşitlik, yalnız erkekler arasında değil, kadınlar arasında da vardı. Türkmenler arasında kaldığım esnada bana en çok etki eden husus onların ailelerine gösterdikleri sevgi ve nezaket ve bilhassa kadınlara duyulan saygıydı. Ben, kadınları yalnız aile içinde erkeklerle eşit değil, fakat aynı zamanda bilhassa yaşlı kadınların, geleneksel bir miras şeklinde, bütün halk arasında çok büyük itibar sahibi olduklarına şahit oldum” diye yazmaktadır.³⁷⁰

Türkmenler arasındaki her zaman korunan ve kollanan eşitlik anlayışı, İngiliz Albay V. Beker’e, bu sözleri yazdırmaya zorlamıştır: “Öyle görünüyor ki Türkmenler

³⁶⁹ N. İ. Grodekov, *Voyna v Turkmenii*, Sovetskiy Rossiya, 1883, 65.

³⁷⁰ A. Vambery, *The Turcomans Between the Caspian and Merv*, 1880, 343.

yazılı olmayan bir kanun ve gelenek ile yönetilmektedir. Şüphesiz onlar hakiki bir cumhuriyet idaresi altında yaşamaktadırlar”³⁷¹.

Türkmen ve Türk toplumunun temeli ailedir. Aile bir vasıta olduğu için değil, tabii bir gaye olduğu ve ferdin mutluluğunun, üzüntülerinin ilk paylaşıldığı yer olduğu için temeldir. Her toplumun sürekliliği için aile, vazgeçilmez bir unsurdur. Ayrıca sosyal müesseselerin birleşmesinde, bütünleşmesinde temel rol oynamaktadır. Sağlam aile, sağlam nesilleri ve sağlam nesiller de sağlam milletleri, sağlam milletler de sağlam devletleri oluştururlar.³⁷²

Türkmen aile yapısında boşanma olayı genellikle çok az görülmektedir. Türkmenler evlenirken kendi boy ve soylarından evlendikleri için birbirlerini yakından tanıma imkânları olduğundan, boşanma yok denebilecek kadar azdır.³⁷³

Sovyetler Birliği’nde 1917’den 1928’e doğru hukuki ve sosyal gerçek olan aile sistemi tamamen tahrip edilmiş olmasına ve fiili ailenin önem kazanmasına rağmen, 1936’da “Cemiyetin iyiliği için” şeklindeki bir hukuki parola altında ahlaki ve normal aileye dönmek zorunda kalınmıştır. 1944 yılında ise bu eğilim resmiyet kazanmıştır. Bütün Türk Cumhuriyetlerinde komünist devrimden sonra baskılar ve girişimler karşısında, bazı aileler içerisinde eski aile sisteminde ve ahlaki bozulmalar olmasına rağmen gerçek aile anlayışı muhafaza edilmiş, korunmuş ve yaşatılmıştır. Türkmen aile yapısında, giyim ve kuşamında, örf, adet ve dep (gelenek) düsturlarında bir değişiklik yapılamamıştır. Bunun başlıca sebebi, Türkmen aile yapısının sağlam olması, Türkmen boy ve soy ağacının muhafaza edilmesi, korunması ve değişmemesinde önemli rolü olmuştur.³⁷⁴

Türkmenler arasında ve hayatlarında şecerenin önemli olduğunu gösteren diğer bir gelenek ise boylar arasında evlilik ve aile müessesidir. Genellikle evlilik tanıdıklar arasında olur. Onlar oğlunu ve kızını kendi tıresinin, boyunun, soyunun ve akrabasının dışındakilere vermezler. Göçebelikten yerleşik hayata geçen boyların, göçebe boylarla veya değişik boylardan olanlarla evlilik yapmadıkları veya bu tür

³⁷¹ V. Baker, *Clouds in The East*, London, 1876, 212.

³⁷² Durmuş Tatlılıoğlu, “Din Sosyolojisi Açısından Türkmen Ailesi ve Kuruluşu, Düğün Nikâh ve Boşanma”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 9-10, Sivas, 1999, 216.

³⁷³ Durmuş Tatlılıoğlu, “Din Sosyolojisi Açısından Türkmen Ailesi...”, 244.

³⁷⁴ Durmuş Tatlılıoğlu, “Din Sosyolojisi Açısından Türkmen Ailesi...”, 216-217.

evliliklerin çok az olmasından dolayı genetik olarak kendi boy ve etnik yapısını korumuş olduklarını görüyoruz.

Bunda boy taassubu, örf ve adetlere dayalı akrabalık ilişkileri, mirasın bölünmemesi ve anne-baba yaşlandığı zaman akraba çocuklarının kendilerine bakacağı gibi düşünceler etkili olmaktadır. Diğer Türk cumhuriyetleriyle karşılaştırdığımızda bu konuda en katı uygulamanın Türkmenlerde bulunduğu söylenebilir. Türkmenler kendi soy, boy ve milli geleneklerini ancak bu sayede muhafaza edebilmişlerdir. Her şeye rağmen boylar ve tireler arası evlilikler de yok değildir.

Evlilikte dikkat edilen bazı hususlar da vardı. Bunların başında evlenecek yiğidin veya kızın nereden ve kimlerden geldiğini ile anne ve babasının boyuna, yani nesline çok dikkat etmek gerekirdi. Gencin ve kızın ailesinin maddi durumunu, iş ve el hünelerini araştırmak, yine yiğidin ve kızın yakışıklılığını, güzelliğini, edep ve ahlakını, kılık ve kıyafetini, eğitimi incelemekle beraber, son olarak aynı inancı paylaşıp paylaşmadığına, nezaketine, saygısına, kültürüne bakılmaktadır. Türkmenlerin tanıdıkları aynı tireler arasındaki evlilikler neticesinde aileler birbirini yakinen tanıma hakkına sahiptiler. Çünkü aynı tireden evli oldukları için yaptırımlar bildikleri uygulamalardır. Aynı tireden evliliğin oluşturduğu aile neticesinde aynı tireden gelen nesillerin bu yolu takip etmesi ve boylara has olan geleneklerin unutulmamasını sağlamaktadır. Yukarda da belirttiğimiz gibi bahsettiğimiz evlilikte dikkat edilen hususlardan da anlaşılacağı üzere Türkmenler, şecerelerinin geçmişiyle aynı şekilde devam etmesi için önemli hususlardan biri olan evlilikte bile soylarını ve boylarını korumaya devam etmiş olduklarını söyleyebiliriz.

2. Şecerenin Kültürel Hayata Etkisi

Şecerenin kültürel hayata etkisini değerlendirirken, bu bölümde Oğuzların yaşadığı bölgelerde, boyların sosyal yapısına etkisi olan ilim ve dinin katkılarından söz edeceğiz.

Türkmenistan eski medeniyetlerin beşiğidir. Böyle olunca elbette burada birçok dinler kabul edilmiştir. Bunlar Göktanrı (Kök-Tengri) inancı, Zoroastrizm, Budizm, Hristiyanlık ve İslam dinidir. Türkmenistan’da, diğer Orta Asya devletlerinde ve Sibiry topraklarında yaşamış olan kavimlerde hâkim olan ilk dini inanış Göktanrı dinidir.³⁷⁵

Orta Asya’ya İslam dini girmeden önce Türkmenler, en eski Türk inancı olan Gök-Tanrı dinine mensuptular. Gök-Tanrı inancı, aynı zamanda pek çok Türk kavimlerinin de inandığı bir dindi. Gök-Tanrı inancındaki birçok kuralın İslam dininin getirdiği ölçülere yakın olması dolayısıyla öteki Türk kavimleri gibi Türkmenler de İslam dinini kolayca kabul etmişlerdir.³⁷⁶

Türklerdeki Büyük Hakanlık anlayışı, miladi 940 yılında Karahanlılara geçer. Boy beyleri, bu devletin buyruğuna girerler. Karahanlı Satuk Buğra Han döneminde Türkler ve özellikle Oğuzlar kitleler halinde Müslüman olurlar. Müslümanlık diğer Türk boyları arasında da hızla yayılmaya başlar. Karahanlılar dönemi Türk kültürünün hızla geliştiği ve yükseldiği bir dönem olur. Zamanın üniversiteleri olan medreseler açılır ve ilim adamları yetişir. Aynı zamanda, ortak Türk edebiyatlarının en büyük eserlerinden olan *Kutadgu Bilig*, *Atabetü’l-Hakâyık* ve *Divan-ı Lügati’t -Türk* gibi eserlerin yazarları olan Yusuf Has Hâcib, Ahmet Yügneki ve Kaşgarlı Mahmut bu devirde yaşamışlardır.³⁷⁷

XI-XIII yüzyıllarda Türkmenistan’da devlet kuran Selçuklular ve Harezmşahlar döneminde kültürel hayat çok gelişmiştir. Türkmenlerin inşa ettikleri cami, imaret, medrese, türbe ve diğer göz kamaştırıcı binalar, dönemin en değerli eserleri olmuştur. Bu dönemde Harezm’in başkenti Ürgenç (Bugünkü Köhne Ürgenç)

³⁷⁵ Durmuş Tatlılıoğlu, “Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dini Hayat”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, Sivas, 1999, 216.

³⁷⁶ Durmuş Tatlılıoğlu, “Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı...”, 219.

³⁷⁷ <http://www.dtev.org/index.php?ms=sayfalar&sg=detay&bi=28> 21. 10. 2009.

büyük bir bilim merkezi niteliği kazanmıştır. Merv (bugünkü Marı) şehri ise bir bilim ve kültür merkezi olmuştur.³⁷⁸

Orta Asya’da yaşayan Türkmenlerin, Büyük Selçuklu Devleti’nden sonra düzenli orduları olan bir devleti olmamıştır. Ancak her bir boy, kendi bölgesinde hüküm süren devlete verdiği vergi dışında, kendi bağımsızlıklarını sürdürmüşler. Ayrıca Türkmen boyları arasında yaşayan ve bugün de devam eden “Aksakallar Meclisi” ve “Maslahat geleneği” ile zor zamanlarda bir araya toplanarak, geleceklerini ilgilendiren kararlar almışlardır. Maslahata, her Türkmen boyu nüfusu oranında katılarak, adil bir biçimde temsil edilmiştir.³⁷⁹

Hazar ötesi Türkmenlerinin XVIII. ve XIX. Yüzyıllardaki tarihi çok daha iyi bilinmektedir. Harizm ve İran coğrafyasındaki iktidar değişiklikleri ve bu iktidarların kısa zamanda zayıf bir duruma düşmeleri, Avrupa devletlerinin hâkimiyet ve nüfuzlarını genişletmek için faaliyetlerini arttırmaları, Hazar ötesi Türkmen oymaklarına daha başka bir serbestlik kazandırmıştır. Dış Salur’dan olan Tekeler ve Yomutlar en güçlü oymaklar haline gelmişlerdir.³⁸⁰

Bugünkü Türkmenistan Türkmenlerinin yedi büyük Türkmen boyu nüfus itibariyle şöyle sıralanmaktadır: Teke, Ersarı, Yomut, Göklen, Salur, Sarık ve Çovdur. Daha küçük boylar arasında dört tanesi (Ata, Hoca, Seyyid ve Şeyh) kutsal sayılıp, üyelerinin dört Halife soyundan geldiği iddia edilmektedir.³⁸¹

Türkmenistan’da eskiden beri yaşayıp gelen yerli uruklar Sünni idiler.³⁸²

Oğuz-Türkmen toplumunda, dünyevi hayatla bağlılıkları bulunan yönetici sınıfın yanı sıra, din adamlarının oluşturduğu yöneticiler de vardı. X. Yüzyılın paganist Oğuzları “hayatlarını ve mallarını yöneten”, “şaman-otacılara inanıyorlardı”. Oğuz ve Türkmen boyları arasında İslam’ın kabul edilmesinden sonra “ulema sınıfı” oluşmuştu. XI-XIV Yüzyıllara ait kaynaklarda, Türkmen şeyhlerinden, fakihlerinden ve dervişlerinden söz edilmektedir.³⁸³

³⁷⁸ Durmuş Tatlılıoğlu, “Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı...”, 206.

³⁷⁹ Mirat Annanepesov, *Türkmenistan’ın Tarihinden Materyaller (XVIII. asır-XX. asrın başları)*, 165-166.

³⁸⁰ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 463.

³⁸¹ Büşra E. Behar, *Bağımsızlığın İlk Yılları*, 69.

³⁸² Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili...*, 198.

³⁸³ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 172.

Türkmen toplumunda üst düzey basamakta boy-aristokrasisi bulunuyordu. Yönetici kesim, çeşitli unvan ve dereceler taşıyan boy-kabile reislerinden ve askeri güçlerden oluşmaktaydı. Bunlar, feodal sınıfın Türkmen toplumunda örgütlü bir biçimde oluşan güçlerin tipik temsilcileri konumundaydılar. X-XIII. Yüzyıllar Türkmen toplumu arasında ulema sınıfı da oluşum aşamasını tamamlamıştı.³⁸⁴

Rus işgali Türkmenler bakımından büyük sıkıntılı dönemin başlangıcı olmuştu. Gök-Tepe savaşlarında tam bir trajedi yaşanmıştı. Kalenin Ruslar tarafından bombalanmasıyla binlerce Türkmen uleması da şehit olmuştu. Bu durum Türkmenler üzerinde onarılması güç etkiler bırakmıştı. Bu olay o kadar etkileyici olmuştu ki Rus işgalinden sonra birkaç on yıl içinde Türkmenler arasında okuma yazma bilen kişi sayısı toplam nüfusunun yüzde bir veya ikisini bile teşkil etmiyordu.³⁸⁵

Türkmen Türklerinde, güçlü bir evliya kültü vardır. Halk ziyaret için türbelere ve kabirlere gitmekte, bu mekânlarda Allah'ın rızası için el açıp dua ederlerdi. Bunlardan yukarda saymış olduğumuz yedi büyük Türkmen boylarından olan veya bağlı bulundukları boyların başkanlarının, öldükten sonra anılarına yapılan ve ziyaret edilen mukaddes yerler bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz;

Saras Baba (Ebu Fazl Saras); Saraks şehrinde. Bölgede Salur Türkmenleri yaşamaktadır.

İdris Baba; Lebab'dadır. Ersarıların Piri olarak bilinir.

Necmeddin Kübra; Köhne Gürgüç'de Yomut bölgesindedir.

Ağışan; Baharden'de Teke bölgesindedir.

Dânâ Ata; Balkan vilayetinde, Ala aşireti Bölgesindedir. Ahmet Yesevi müritlerindendir.

Gürcü Ata; Balkan vilayetindedir.

Hâkim Ata; Diğer ismi Süleyman Bâkır Gani'dir. Balkan Vilayetinde, Yamut Türkmenleri bölgesindedir.³⁸⁶

Astane Baba; Kerki'dedir. Ersarı Türkmenleri bölgesidir. Daha ziyade çocuğu olmayan hanımlar ziyaret ederler.³⁸⁷

Ebu Sait Meyheni; Kaka'dadır. Bölgede Teke ve Alili Türkmenleri vardır.³⁸⁸

³⁸⁴ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, 172.

³⁸⁵ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 280.

³⁸⁶ Durmuş Tatlılıoğlu, *Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, 99, 105-107.

³⁸⁷ Durmuş Tatlılıoğlu, *Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, 96.

Türkmenistan’da en çok ziyaret edilen yerlerden biri hiç şüphesiz Ersarı Bey’in türbesidir.³⁸⁹

1920 yılından sonra Türkmenistan’da ortak standart yazılı bir dilin yaratılması aşamasında mevcut Türkmen lehçeleri arasından yine Teke boyunun lehçesi ön plana çıkmıştır. Sonuçta Sovyet dönemi yazılı Türkmen edebiyatı Teke ve Yomut boylarının lehçelerine dayandırılmıştır. Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan Türk topluluklarında olduğu gibi, Türkmenistan’da da önce Arap alfabesi ile eğitim öğretime devam edilmişti. Bakü’de 1926 yılında toplanan tarihi Türkoloji kurultayında bütün Türk ellerinin Latin harflerine geçmesi yönünde bir karar alınmıştı. Bu karar uyarınca 1928’de Latin harflerine geçilmişti. Özellikle Türkiye’nin Latin harflerini kabul etmesi sonucu Stalin yönetimi, 1938 yılından itibaren bütün bağlı cumhuriyet ve topluluklarda Kiril harflerine geçilmesini emretmişti. Bu çerçevede Türkmenistan’da da 1940 yılından sonra Kiril alfabesi kullanılmıştır. Türkmen basınının büyük ölçüde başlangıcı ve gelişmesi, Sovyet dönemine ait olmakla birlikte, Orta Asya’daki diğer Türk cumhuriyetlerinin aksine Sovyet-Türkmen yazılı edebiyatı ne on sekizinci yüzyıl mirasını aşabilen ne de uluslararası yankı yapabilen önemli bir gelişme kaydedebilmiştir.³⁹⁰

Sovyet döneminde, kültür alanında ve edebiyatta milli ruhu aksettirecek eserler yasaklanmıştır.³⁹¹

Moskova yönetimi, her Türk lehçesi için birbirinden farklı Kiril alfabesi uygulamasını mecburi olarak başlatmıştır. Hun’un önderliğinde teşkil edilen bir ilmi komisyon vasıtasıyla, Türk boylarının ayrı milletler ve bunların şivelerinin de müstakil diller olduğunu ileri sürmüşlerdir. Rus dilini konuşmak çağdaşlığın, medeniyetin, üstünlüğün simgesi olarak aktarılmış ve böylece toplumda önce bölüp parçalama, sonra kendi dili ve kültürü içinde asimile etme politikası uygulanmıştır.³⁹²

Türkmenlere has binlerce yıldan beri süregelen bir dil elbette vardır. Konuşulan bu Türkmen diline, öteki Türk topluluklarından giren kelimelerin de büyük

³⁸⁸ Durmuş Tatlılıoğlu, *Türkmenistan’da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, 67.

³⁸⁹ Durmuş Tatlılıoğlu, *Türkmenistan’da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, 123–124.

³⁹⁰ Büşra E. Behar, *Bağımsızlığın İlk Yılları*, 69.

³⁹¹ Durmuş Tatlılıoğlu, “Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı...”, 211.

³⁹² Durmuş Tatlılıoğlu, “Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı...”, 211.

katkısı olmuştur. Şayet her kim, çeşitli uruk ve kabilelerin ağız, şive ya da lehçelerinin kıymetini bilmiyorsa, o zaman Türkmen dilinin de kıymetini bilmiyor demektir.³⁹³

Türkmenler, İran, Ortadoğu ve Balkanlardaki bazı ülkelerde yaşayan Türklerle birlikte, Azerbaycan ve Türkiye'deki soydaşlarının konuştuğu Oğuz Türkçesini kullanmaktadırlar.³⁹⁴

Teke, Esrarı, Yomut, Salır, Sarık, Göklen, Gardaşlı, Yermeli ve diğer Türkmen boylarının konuşmalarıyla birlikte resmi Türkmen dilinin oluşmasında büyük rol oynamaktadır.³⁹⁵

Orta Asya'da Türkmenistan dışında yaşayan Türkmenler, Arap alfabesini kullanmaktadırlar. Bulunan etnik grup sayısına göre yaklaşık 30 lehçe vardır.

Teke lehçesi.

Ahal deyimleri 1991 yılından sonra edebi Türkmen dili temelinde yatmaktadır.

Merv deyimi.

Yomud deyimi.

Kuzey deyimi.

Batı deyimi

Ersarı lehçesi.

Salır lehçesi

Gölken lehçesi.

Çovdur lehçesi

Nohur lehçesi

Sarık lehçesi

Karadaşlı lehçesi

Alili lehçesi

Surhı lehçesi

Hatap lehçesi

Mukrı lehçesi

³⁹³<http://www.geocities.com/turkdunyasi/turkmenistan/turkmenistan.htm>

Türkmenistan Tarihi 8-9. 18. 01. 2007.

³⁹⁴<http://www.geocities.com/turkdunyasi/turkmenistan/turkmenistan.htm>

Türkmenistan Tarihi 9. 18. 01. 2007.

³⁹⁵ Soltanşa Ataniyazov, *Sakar İli*, Aşkabat, 1996, 137.

Eski lehçesi
Arabaçı lehçesi
Çeges lehçesi
Bayat lehçesi
Sakar lehçesi
Kıraç lehçesi
Çandır lehçesi
Hasar(li) lehçesi
Ata lehçesi
Anau(li) lehçesi
Emreli lehçesi
Düeçi lehçesi
Murçe lehçesi
Mehinli lehçesi
Nerezim lehçesi
Olam lehçesi
Truhman dili (Stravropol Türkmenlerin lehçesi).³⁹⁶

Bağımsızlıktan önce Türkmenistan’da Sovyetlerin İslam politikasının bambaşka olduğunu görüyoruz. Orta Asya Türk devletlerinde İslamiyet yasaklanmıştır”. Din gericiliğin simgesidir, insanları ilerlemekten alıkoyan uyuşturucu bir afyon gibidir” sloganları ile yazılı ve sözlü olarak yetiştirdikleri sahte din adamları vasıtasıyla İslamiyet’e hücum etmişlerdir. İslamı bu şekilde kötülemekle kalmayan Sovyet rejimi, Müslüman halka yönelik ateizm (tanrı tanımazlık) dersleri ve konferansları düzenlemiş ve buna herkesi katılmaya zorlamışlardır. Sovyetler bütün dünya ve Türkleri aldatma yoluna yalnız bu inanç yoluyla değil, dil, kültür ve milliyet kavramlarını da yok etmek suretiyle tarihlerini de tahrif etmişlerdir. Sovyetlerin Türkistan’da takip ettikleri iskân ve koloni siyasetleri Türkler için büyük bir tehlike arz etmekle beraber, din, dil, kültür ve milli tarihlerini yok etme ya da tahrif etme siyasetleri, ondan daha büyük bir tehlike olarak görülmektedir.³⁹⁷

Türkmenistan’da, özellikle doğum, ölüm, sünnet ve düğün gibi geleneksel ve dini törenler, Rusların her türlü baskısına rağmen yaşatılmıştır. Bu töreler, gelenek,

³⁹⁶ www.turkmeny.ru, <http://etheo.ingert.com>. 18. 01. 2007

³⁹⁷ Durmuş Tatlılıoğlu, “Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı...”, 210.

görenek ve adetlerle dini uygulamalar, büyük mücadelelerle muhafaza edilebilmiş ve günümüze kadar getirilmiştir.³⁹⁸

İnsanlık tarih boyunca her toplumda dinin, devlet ve toplum hayatındaki yeri ve önemi hususunda farklı görüşler ve tavırlar ortaya konmuştur. Dinin rolünü ön plana çıkaran veya onu sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel hayattan silmek isteyen siyasi oluşumlar da çıkmıştır.³⁹⁹

Türkmenistan’da şecerenin devam etmesinde yukarda değindiğimiz gibi ilmin ve dinin tesiri olmuştur. Çünkü İslam’ın muhafaza edilip günümüze kadar korunmasında etkili olmuş kurumlardan biri olarak bu ülkede bulunan tarikatların izleri bilinmektedir. Özellikle Yesevi, Kubrevi ve Nakşîlik, varlığını günümüzde de sürdürmektedir.⁴⁰⁰

Türkmenler, Sovyet yönetiminde de Sovyet vatandaşlığı ile değişik boylara ait olma duygusunu birlikte taşımıştır. Daha çok tarikat çerçevesinde ve sosyal hayatın bir parçası olarak süregelen dini bağlılık da Türkmenistan’da Sovyet döneminden önce önemli bir “İslamcı” platforma dönüşmemiştir. Başka bir ifadeyle Müslüman Türkmen kimliği bütün boyların üstünde ortak siyasi bir içerik kazanmamıştır. Sovyet politikaları XIX. yüzyılın sonlarına doğru göçebeler sadece kabile hayatı yaşayan insanlar olup, otlaklarına dokunulmadıkça harekete geçmiyorlardı.⁴⁰¹

Bu şartlar altında, Türkistan’daki o dönem halklarını birleştiren ortak değerlerin başında İslam dini geliyordu.⁴⁰²

Görüldüğü gibi çeşitli araştırmalara ve çalışmalara baktığımızda, Sovyetlerin dağılmasıyla kendi cumhuriyetlerini kuran Türk cumhuriyetlerinde yaşayan Türkler, oldukça farklı topluluklarla bir arada yaşamalarına rağmen soy şuurlarını büyük ölçüde devam ettirmektedirler. Bu bölümde de diğer bölümlerde kısaca değindiğimiz gibi, yine Sovyetlerin Türk Cumhuriyetleri ve diğer ülkelerde çeşitli baskılar uygulayarak, daha önceki bölümlerde anlattığımız Muravyov tarzındaki araştırmacıların esas amaçlarının, kültürel şecere anlayışını ortadan kaldırmaya çalıştıklarını tarih kaynaklarından okumaktayız. Geçmişini unutmaması mümkün olmayan bazı Türkmen boylarının,

³⁹⁸ Durmuş Tatlılıoğlu, *Türkmenistan’da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, 28.

³⁹⁹ Seyfettin Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, Ankara, 1999, 150.

⁴⁰⁰ Seyfettin Erşahin, *Türkistan’da İslam ve Müslümanlar: Sovyet Dönemi*, 85.

⁴⁰¹ Seyfettin Erşahin, *Türkistan’da İslam ve Müslümanlar...*, 85.

⁴⁰² Seyfettin Erşahin, *Türkistan’da İslam ve Müslümanlar...*, 85.

başkanlarının veya eş başkanlarının öldükten sonra ziyaret edilecek mukaddes yerlerin olması, Türkmenlerdeki şecere kültürüne etkisinin olduğunu ve tazeliğini koruduğunu düşünüyoruz.

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra geçmişine sahip çıkmaya çalışan rahmetli Türkmenbaşı, Oğuz boyundan başlamak üzere bütün Türk hakanlıklarının heykellerini yaptırarak Türkmenlerin tarihi kültürünü ayakta tutmayı sağlamıştır. Bunun yanı sıra Türkmenistan Türklerinin dini İslam, mezhepleri de genellikle Hanefi'dir. Hanefi mezhebine sahip olmaları, onların yine birlik ve beraberliklerinin devam etmesini sağlamış en önemli faktörlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Oğuz boylarından olan Türkmen boylarının kendi içinde Salurlardan olmasına rağmen Türkmenistan ülkesinde bulunan Teke ve Yomut gibi boyların birbirinden az da olsa farklı kültür ve gelenek anlayışları mevcuttur. Bazı yazarların eserlerinde (Bkz, Faruk Sümer, Oğuzlar) ya da Türkmenistan'daki boylar üzerinde yapılan çalışmaları gördüğümüzde, bunların zaman zaman abartıldığına veya eksik söylendiğine şahit olmaktayız. Bunların elbette kasıtlı yapıldığını söylemiyoruz, ancak yanıltmış olabileceklerini düşünüyoruz.

Bu araştırmalara örnek verecek olursak; “Bugünkü Türkmenistan Türkmenlerinin yedi büyük Türkmen boyu nüfus itibariyle şöyle sıralanmaktadır: Teke, Ersarı, Yomut, Göklen, Salur, Sarık ve Çovdur. Daha küçük boylar arasında dört tanesi (Ata, Hoca, Seyid ve Şeyh) kutsal sayılıp, üyelerinin dört Halife soyundan geldiğine inanılmaktadır”.⁴⁰³

Genel anlamda burada verilen bilgilerin doğru olmasıyla beraber, bugünkü Türkmenistan Türkmenlerinin en önemli boy nüfusu sıralanırken ve değerlendirilirken, Türkmenlerin Yazır boyunun adı ve etkisinin unutulduğunu görmekteyiz. Bizim amacımız burada tenkit etmek değil, bilakis eksikleri tamamlamaktır. Biz bu bölümde, şecereye, İslam dininin, boyların birleşmesine sağladığı katkıların yanı sıra, Türkmenlerin kültüründe önemli yeri olduğunu ve şecerenin kültürel hayat ile iç içe olduğunu görmekteyiz. Türkmenlerin boy nüfusunu ve önemini, bunun yanında kültürel bakımdan boylara tesiri olabilecek faktörler üzerine bilgiler vermeye çalıştık.

⁴⁰³ Büşra E. Behar, *Bağımsızlığın İlk Yılları*, 69.

3. Türkmen Şeceresinin Milliyetçilik ve Kabileciliğe Etkisi

XI. yüzyıldan önce orta ve aşağı Seyhun boyunda yaşayan Oğuzlar, bugünkü Türkmenlerin atasıdır. XI. yüzyılın başından itibaren bugünkü Türkistan bölgesinde toplanmaya başladılar. Daha sonra batıya ve güneye doğru yayılan Oğuz topluluklarının bu hareketi, XI. yüzyıl boyunca devam etti. Yukarıda saydığımız sahalarda kurulan devletleri Oğuzlar-Türkmenler teşkil etmiştir. Türkmen boylarından olan Akkoyunlu ve Karakoyunlular, ortaçağ boyunca İran'da önemli bir rol oynadılar. Ayrıca Safevi ve Kaçar hanedanlarının kurucuları da Türkmenler idi. Türkmenler gibi Oğuzlardan olan Selçuklular ve Osmanlılar da Anadolu, Afrika ve Avrupa'ya kadar ilerlediler. Bugün Anadolu'da bulunan Yörükler, Orta Asya'daki Türkmenler ile doğrudan doğruya akrabadırlar. Bunların büyük devletler kurmaları ve siyasi nüfuzları, askeri bakımdan olmakla beraber, geniş çapta boy düzenlerinden ileri gelmektedir.⁴⁰⁴

Her bir Türkmen, kendi atasını çok iyi bilir ve milletin menfaatini şahsi menfaatinden üstün tutar. Diğer boylar ve diğer toplumların temsilcilerine karşı dayanışma içindedirler. Ayrıca birbirleri ile daima temas ve irtibatı muhafaza etmekte olup, son zamanlarda milli şuurları kuvvetlenmiş ve boylar tek bir milli bütün olduklarını anlamışlardır.⁴⁰⁵

Samani Şehzadesi Ebu İbrahim (Muntasır) Maverâünnehr'i Karahanlıların elinden almak için giriştiği faaliyetler arasında bir ara Oğuz yabgusu ile bir anlaşma yapmış, dünürlük kurmuş ve neticede yabgu Müslüman olmuştur. Oğuzlar arasında İslamiyet, XI. Yüzyılda hâkim bir din haline gelmiştir. Arap tarihçiler, (Bkz. Örneğin; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. XII, 48.) Oğuz Türklerinden Müslümanlığı kabul eden zümreleri, Müslüman olmayan Oğuzlardan ayırt etmek için bunlara Türkmen (Türk-imân) adını vermişlerdir.⁴⁰⁶

Oğuzların Müslüman olmalarının sonucu büyük olmuştur. Mayıs 1038'de Selçuk Yabgu'nun torunu Tuğrul Bey adına Nişapur şehrinde hutbe okunarak yeni bir

⁴⁰⁴Erdoğan Merçil, "Afganistan'daki Türkmenler", *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 33-36, Ankara, 1965, 550.

⁴⁰⁵ Erdoğan Merçil, "Afganistan'daki Türkmenler", 551.

⁴⁰⁶ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1992, VI, 40-41.

Müslüman Türk devleti olan Selçuklu Devleti ortaya çıkmıştır. Yeni bir din veya medeniyetin kabulü, toplumda inanış, düşünüş ve yaşayış gibi çeşitli bakımlardan meydana getirdiği değişiklik ve inkişaf dolayısıyla bir milletin tarihinde önemli bir hadise olmaktadır. İslamiyet'in kabulü Türkmenlere yeni bir ruh ve kuvvet vermiştir.

Asya steplerinden Avrupa içine kadar uzanan geniş coğrafyada büyük ve uzun ömürlü cihan devletleri kurulmasında İslam dininin oynadığı rol son derece önemlidir. İslam dininin ortaya koyduğu nizam ile Türk töresi ve yaşayışı bir birine uyduğu için Türkler milli varlıklarını devam ettirmişlerdir.⁴⁰⁷

Türkler uzun tarihi geçmişi olan Müslüman bir millettir. Türkler kendi arzu ve istekleri doğrultusunda kitleler halinde İslam'a girmişlerdir. Onlar bu dine girdikten sonra, onu bütün insanlığa tanıtmak için çok samimi bir gayret içinde olmuşlardır. Nitekim İslam, onların sayesinde inanan kitleler ve coğrafi alan itibariyle çok geniş topraklara yayılmıştır. Bugün Anadolu'nun İslamlaşmasında ve İslam'ın yayılmasında onların çabalarını herkes kabul etmektedir. Kültürel alanda da Türkmenlerin İslam'a hizmetlerini kimse inkâr edemez. Özellikle İslam kültürünün yapı taşları denebilecek âlimlerin çoğu Türkmenler arasından çıkmıştır. Ancak bu büyük mazinin torunları, geçmişte yaşanan acı olaylar dolayısıyla atalarının mirasından mahrum bırakılmış ve bunun bedelini de çok ağır ödemiştir.⁴⁰⁸

XIII. Asrın sonlarında ve XIV. Asrın başlarında Türkmen boylarının arasındaki ilişkiler daha da kuvvetlenerek, Türkmenlerin yeniden bir çatı altında toplanmaya başlamaları söz konusudur. Bu dönem, halkın yeniden toparlanmaya başlamasıyla da yakından alakalıdır. Yeni boy ve uruklarda birlik oluşturmaları da bunun örneğidir.⁴⁰⁹

XII-XV. Asırlarda görüldüğü gibi, XVI-XVII. Asırlarda da Türkmenler, yeni boy ve uruklar altında birlik olmaya başlamıştır. Bu da hayatın gerektirdiği şartlardan dolayı idi. Komşu devletler tarafından saldırılara uğrayan ve topraklarını ellerinden alınması neticesinde birlik olmadan yaşamaları imkânsızdı. Çünkü bu dönemde otoriter devlet anlayışı yoktu. Bu durum, bir araya gelen boy ve urukların kendi içindeki ilişkilerinin daha sosyal hale gelmesini ve birbirine destek olmalarını sağlamıştır.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Durmuş Tatlılıoğlu, *Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, 25.

⁴⁰⁸ Durmuş Tatlılıoğlu, *Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, 25.

⁴⁰⁹ Ç. Yazlıyev, *Türkmenistan'ın Tarihi*, 161.

⁴¹⁰ Ç. Yazlıyev, *Türkmenistan'ın Tarihi*, 170.

Bu birlik olma neticesinde, millet haline gelmenin şartları olgunlaşmış oluyordu. Birleşmiş olan boy ve urukların bazılarının asimile olması da söz konusudur. Fakat bunun olması da tabii bir durum olduğu düşünülmektedir.⁴¹¹

XVII. Asrın son çeyreğinde yeni bir kuvvet olarak Teke, Yomut, Sarık, boylarının son kez birlik olduğu görülmektedir. Türkmen tarihinde bu birleşme en son olan büyük beraberliktir. Teke, Yomut ve Sarıkların birlik olmalarının Türkmen tarihinde önemli yeri vardır. Bu boyların oluşturduğu birlik, XVII. Asrın sonuna doğru dağılmaya başlamıştır. Bunun sebebi de bu boyların farklı yerlere göç etmeleridir. Yukarda saydığımız boylar, Rusya'nın saldırılarına karşı direnmişler ve diğer boyların direnmelerine de önderlik etmişlerdir. Bu büyük üç boyun, Rusların saldırılarına karşı yaptıkları savunma ve direnişlere, bazı küçük boy ve uruklar da katılmıştır.⁴¹²

Hazar ötesi Türkmenlerinin XVIII. ve XIX. Yüzyıllardaki tarihi çok daha iyi bilinmektedir. Harezm ve İran'daki iktidar değişiklikleri, bu iktidarların kısa bir zamanda zayıf bir duruma düşmeleri, Avrupa devletlerinin hâkimiyet ve nüfuzlarını genişletmek için faaliyetlerini arttırmaları, Hazar Ötesi Türkmen oymaklarına daha başka bir serbestlik kazandırmıştı. Dış Salur'dan olduğunu gördüğümüz Tekeler ve Yomutlar en güçlü oymaklar haline gelmişlerdi. İran toprağına yönelik ve "alaman" (Arapçası el-aman) denilen akınlar en ziya de bu iki oymağın mensupları tarafından yapılıyordu.⁴¹³

XIX. yüzyılın 70'li yıllarına kadar Türkmenistan bölgesi Türkmen boylarının egemenliğinde bulunsa da bu boylar arasında en ufak bir siyasi birlik dahi yoktu. Bu dönemde devlet gibi önemli bir mekanizmadan yoksun bulunan Türkmen boyları, genellikle göçebe hayat anlayışına sahiplerdi. Bu Türkmen boyları arasında milli bir unsur aranacak olursa şu hususları esas alınması gerekecektir:

Türkmenistan bölgesinin, dış baskılara ve sık sık gerçekleşen saldırılara rağmen hep Türkmen boylarının (Teke, Yomut, Ersarı, Sarık ve Çovdur) kontrolünde olduğu için genel bir coğrafi birlik sağlanmıştı, denilebilir.⁴¹⁴

⁴¹¹ Ç. Yazlıyev, *Türkmenistan'ın Tarihi*, 170.

⁴¹² Ç. Yazlıyev, *Türkmenistan'ın Tarihi*, 174.

⁴¹³ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 463.

⁴¹⁴ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 255.

Türkmen boyları arasında nüfus bakımından en büyük boylar olan Teke, Ersarı, Sarık ve Yomutlar aynı boydan, yani Salurlardan teşekkül ettiklerinden, aralarında bir bağlılık mevcuttur.⁴¹⁵

Diğer bir milli özellik olarak da Türkmenlerin aynı dini duygu ve inançları taşımalarıdır. Genellikle İslâm'ın Sünni mezhebine mensup olan Türkmenler, bu inançları arasında gelenekçi dini duygularını da yaşatmaktaydılar.⁴¹⁶

Etnik, dini, dil ve coğrafi unsurlar gibi aynı bağları taşımalarına rağmen Türkmen boyları arasında siyasi ve ekonomik ilişkiler olmamış ve bunun sonucu Rus işgaline kadar ve hatta daha sonraki yıllarda Türkmen milli kimliğinin oluşumu gerçekleşmemiştir. Ama yine de ilkel anlamda böyle bir alt yapının olduğu göz ardı edilmemelidir.⁴¹⁷

Bu yüzden 1880 yılından sonra İdil-Ural, Kırım ve Azerbaycan bölgesinde rüzgâr gibi esen aydınlanma hareketi, Türkmenistan'daki etkisini ancak 1910 yılından sonra sağlayabilmiştir.⁴¹⁸

Türkmenistan'da aydınlanma hareketine ön ayak olan esas güç, bizzat Rusların kendisi olmuştur. Zira basın-yayın faaliyetlerini başlatan, modern tarzda okulların yapılmasında öncülük Ruslara atfedilmelidir. Türkmenlerin bu etki alanına girmesi uzun sürmüştür. Buna rağmen Türkmenler de kendi çaplarında aydınlanma hareketine taban teşkil edecek bir takım kültürel faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁴¹⁹

Türkmenistan'da milli fikirlerin ortaya çıkışında Kırım, Kazan ve Azerbaycan aydınlarının rolünden bahsedilmektedir. Bu inkâr edilemez bir olgudur. Ama bunlar kadar yerel bilim temsilcilerinin de rolü önemsenecek kadar etkili olmuştur. Özellikle Abdurrahman Nurmuhammedoğlu Niyazi (1835–1927), Atacan Abdalov (1855–1927), K. H. Arifcanov, Mirzahid Mirsadıkoğlu, Kurbanberdi Kurgan gibi Türkmen Türk asıllı kişilerin gösterdikleri ilmi faaliyetler büyük önem arz etmektedir. Burada Türkmenler arasında “milliyetçilik” şuurunun uyanmasında en önemli etki olarak gözüken kültürel canlanmanın, yeni okulların, eski tarz eğitim anlayışında ortaya çıkan yenilikçi

⁴¹⁵ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 255–256.

⁴¹⁶ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 256.

⁴¹⁷ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 255–256.

⁴¹⁸ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 280.

⁴¹⁹ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 280.

unsurların, Rus resmi ideolojisinin getirdiği basın-yayın faaliyetlerinin üzerinde durmak, konumuzun aydınlatılmasında büyük destek sağlayacaktır.⁴²⁰

Rusların Türkmenistan bölgesini işgal etmesiyle basın-yayın faaliyetleri başlamıştır.⁴²¹ Yayınlanan gazeteler içerik olarak Rus yönetimine bağlı olduğundan, Çarlık yönetimiyle yani Rusya ile ilgili haberlere daha çok yer ayrılıyordu. Rusya'daki durum Türkmenistan'daki Rus yönetiminin kararları, iç siyasetle ilgili kısa haberler, gazetede oldukça önemli yer tutuyordu. Gazetede herhangi bir Türkmen asıllı bilim adamının veya memurun yazısına rastlanmadığı gibi, gazetenin yayınlanmasında da hiçbir Türkmen görev almamıştır.⁴²²

Belirtilen bu hususlar, yani matbaanın gelmesi, basın-yayın alanında ki faaliyetler hiç şüphesiz Türkmen milli eğitiminin oluşmasında önemli etkenler olmuştur.⁴²³

Türkmen tarihine dair ilmi araştırmalar, özellikle de XX. yüzyılın 20–30 yıllarına isabet etmektedir. Gerçekten o dönemin tarihinde, Türkmen halkının geçmiş kökünü yeniden araştırdığına şahitlik ediyor. Bu dönemden önce yedi asrın boyunca Türkmen halkı etnik ve coğrafya yönünden dağınıktı. Milli birlik için çalışmalar olsa da ortam ona müsaade etmemiştir. Sovyet hâkimiyeti de Türkmen topraklarına birlik beraberlik duygusunu getirmemiştir.⁴²⁴

Türkmenlerde ilk kez etnik birleşme Tecen bölgesinde Eziz Han'ın başkanlığında ortaya atılmışsa da, yürütülen çabalar milli birliğin sağlanması yerine, ayrı ayrı hanlıklar oluşmasına yol açmıştır. Eziz Han'ın umutları da böylece suya düşmüştür. Çünkü Kızıl ordu, Türkmen etnik birleşmesine silahlarıyla karşılık vermiştir. Bu da haliyle Türkmenlerin bir kısmının öldürülmesine, bir kısmının ise topraklarını bırakarak başka devletlere kaçmalarına sebep olmuştur. Yaklaşık her köyden en az 10–

⁴²⁰ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 280–281.

⁴²¹ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 280.

⁴²² Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 282–283.

⁴²³ Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, 289.

⁴²⁴ K. Nurmuhammedov, “Sovetler Dövrünün Birinci Onyılığındaki Etnoprosesler”, *Türkmenistan XX. Yüz Yılın 20–30 Yıllarında: Taze Bakışlar ve Tarihi Okutmanın Problemleri*, Türkmenistan Devlet Üniversitesi Yay., Aşgabat, 1999. 32.

12 civarında Türkmen ailesi Ahal, Balkan, Marı, Lebap ve Daşoğuz'dan İran'a ve Afganistan'a kaçırmıştır.⁴²⁵

Türkmenlerin aralarında umumiyetle kuvvetli samimiyet ve birbirine bağıllık hissi vardır. Bu his bilhassa her kabilenin içinde daha da açıktır. Bazı kabilelerde nüfuz sayısı az olduğu için insanlar birbirine akraba sayılır. Bazen da kabileler arasında eskiden kalmış kin hüküm sürer. Fakat her şeye rağmen Türkmenlerin başka milletlerle karışmadan kendi aralarında yaşamaları dolayısıyla örf ve adetleri kaybolmamış, muhafaza edilmiştir.⁴²⁶

XIX. asırdaki milliyetçilik hareketleri Türkmenlerin de hayatlarında etkili olmuştur. 20. yüzyılda ise birçok şair ve edip yetişmesine rağmen bunların birçoğu Stalin döneminde (1924-1953) katledildiler. Rusların bölgedeki katliam ve kıyımları devam ederken, Türkmenistan'daki Hanlar istilacılara karşı ortak bir cephe oluşturma cesaretini göstermediler. Zaten modern Rus ordusuna ve silahlarına karşı durabilecek askeri güçleri de yoktu. Bu bakımdan Ruslar bölgeye girdiklerinde “Bir milletle değil, sadece mahalli cemaatler veya kabilelerle karşılaştılar” ve onlarla savaştılar.⁴²⁷

Rus işgaline karşı bütün Türkistan'da olduğu gibi, Türkmenistan'da da muhalefet vardı. Rus emperyalizmine tepki olarak ilk hareket Hive civarındaki Yamud Türkmenlerinden geldi. 1917 ihtilali başladığı zaman Özbekler ile Yamud Türkmenleri arasındaki ananevi geçimsizlik patlak verdi. Ruslar ellerinde oynattıkları Hive hanını Türkmenleri ezmek üzere göndermiş, Türkmenler de hem Ruslara hem de Hivelilere karşı ayaklanmışlardı. Türkmenlerin lideri Cüneyd Han, Hive üzerine yürüyerek şehri kuşattıysa da Rusların bir askeri birliği Hive'ye göndermeleri üzerine Cüneyd Han kuşatmayı bırakmak zorunda kaldı. Ancak Cüneyd Han 1918 yılının sonbaharında bir Rus ordusunu mağlup ederek Hive'ye hâkim oldu. Fakat Cüneyd Han'ın Özbekler aleyhine birtakım davranışlara girişmesi üzerine, Genç Hiveliler ondan soğumaya başladılar. Onlar Koç Muhammed Han, Gulam Ali gibi Cüneyd Han'a karşı olan Türkmen kabile reisleriyle de anlaştılar ve bunların desteğini kazandılar. Bu durum Rusların tekrar Hive Hanlığı'nın iç işlerine karışmasına fırsat verdi. Hive'deki Rus

⁴²⁵ K. Nurmuhammedov, “Sovetler Dövrünün Birinci Onyıllığındaki Etnoproşesler”, 33.

⁴²⁶ Yusuf Azmun, “İranda Yaşayan Türkmenler Hakkında Küçük Bir Not”, *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü*, S. 25–32, Ankara, 1964, 245–246.

⁴²⁷ Baymirza Hayit, *Esir Türkler*, 76.

askerleri, Cüneyd Han'dan kaçanlardan bir "Hive İhtilal Taburu" teşkil ederek, 1919 yılının Kasım ayında Hive'de bir Sovyet hükümetinin kurulmasını istediler. Bu taburun Ruslardan yardım talep etmesi üzerine, Rus orduları Hive'ye gönderildi. Kızıl-Ordu harekâta başladıktan sonra Hive'nin çeşitli bölgelerindeki halk, Cüneyd Han'a karşı kışkırtıldı ve yer yer ayaklanmalar oldu. 1920 yılının Ocak ayında Cüneyd Han, Karakum Çölü'ne çekilmek zorunda kaldı.⁴²⁸

Daha önceki yıllarda olduğu gibi Türkmen yöneticiler yine burjuva milliyetçiliği yapmakla suçlandılar ve komünist terörüne maruz kaldılar. Türkmenistan'daki Ruslaştırma hadiseleri 1960 ve 1970'lerde de devam etti. Bu dönemde Rusya daha dikkatli davranarak, Türkmenistan Komünist Partisi'nin başına mümkün olduğu kadar Moskova yanlılarını getirdi. Komünist Parti ve Rusların Sovyetleştirme çabalarına rağmen aile hayatlarına çok sıkı bağlı olan Türkmenler, ellerinden geldiğince yabancılardan uzak kalmayı başarmışlardır. Bu durum bugün dahi devam etmektedir.⁴²⁹

1934'teki I. Sovyet Yazarları Kongresinde milliyetçi aydınlar kınanmıştır. Rusya, özellikle Stalin zamanında milliyetçi Türkmen aydınlarını susturmanın yolunu onları ortadan kaldırarak sağlamıştır. Rus işgalinden sonra Türkmenistan'da başlatılan Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma hareketleri Türkmenlerin hayatında oldukça menfi tesirler yapmıştır.⁴³⁰

Bütün Türk dünyasında olduğu üzere Türkmenistan'da da ilk modern okullarla karşılaşma Gaspıralı İsmail'in Usûl-i Cedit okulları sayesinde olmuştur. Ancak 1924'lerden sonra tatbik edilen eğitim politikaları yüzünden Türkmen kültür hayatı ve dili epeyce gerilemiştir. Bu okullarda Sovyet tipi ve proleter iktidarına göre öğrenci yetiştirildiği için Rus kültürü ve dili, ister istemez Türkmenler arasında yayılmıştır. Fakat en sonunda 1989'da resmi dil haline gelen Türkmen Türkçesinin geleceği parlak görünmektedir.⁴³¹

Komünist Partisi vasıtasıyla Ruslar, Rus kültürünü ve Rus dilini hâkim kılmışlardır. Türk ülkeleri olabildiğince parçalanmış, Rus göçmenler yoluyla nüfus yapıları bozulmuş ve topraklar birer ham madde deposu hâline getirilmiştir. Türk

⁴²⁸ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 208.

⁴²⁹ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 213.

⁴³⁰ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 215.

⁴³¹ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 216.

boyları ayrı birer milletmiş, Türk lehçe, şive ve ağızları ise ayrı birer dil olarak gösterilmiş, böylece dil ve kültür birliği bozulmuştur.⁴³²

Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Rusların, Türkistan halkını ve Türkmen boylarını birbirinden farklı neseplere ayırmak ve parçalamak için çok büyük çaba sarf etmişlerdir. Türkmenistan’da şahit olduğumuz durumlardan birisi de özellikle Türkmenistan bağımsızlığını yeni kazandığı dönemlerde bile aslen Türkmen olup, hala Rus yönetimini isteyen, kendilerini Rus gibi savunanların olmuş olmasıdır.

Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan’da önem kazanan tarihi bir olay da oldukça manidar bir biçimde anılmaktadır. Osmanlı devletinin kuruluşu aşamasında Osmanlı tarihçilerinin üzerinde tartıştığı bir konu olan Ertuğrul Gazi’nin Söğüt’e yerleşmesi, hem Türk tarihi yazımında hem de Türk milliyetçiliği içinde oldukça önemsenen bir gelişmedir. Ertuğrul Gazi’nin ait olduğu Kayı boyunun aslen Büyük Selçuklu Devleti döneminde Anadolu’ya kadar uzanan Oğuz-Türkmen boyları arasında yer alması da “Yeni Türkmen Tarihi”nin önemli bir sayfası olarak takdim edilmektedir. Her yıl düzenlenen Bilecik’in Söğüt ilçesindeki Ertuğrul Gazi’yi anma şenliklerine, 1993 yılının yaz aylarında ilk kez Türkmenistan’dan bir resmi heyet katılmıştır. Heyette Türkmenistan devlet bakanları ve Dünya Türkmenleri Birliği başkanı da yer almıştır. Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan’da yaygınlaştırılmaya çalışılan ortak tarih bilincinin içinde XVIII. yüzyılın parlak Türkmen edebiyatı ve Mahdumkulu’nun bilgece yorumlarıyla Rusya’nın Türkistan’ı işgalinin yanı sıra, Selçuklu döneminin yeniden keşfi yer almaktadır. Türkmen boylarının batıya göçünün hatırlanması, aynı zamanda Türkmenistan’ın Anadolu Türklerinin “atayurdu” olarak tanımlanmasına da sebep olmaktadır.⁴³³

Türkmenbaşı Saparmurad Niyazov, Türkmenistan Devlet Başkanı olduktan sonra, ilk işi halk arasında birliği sağlamak olmuştur. Zira Sovyetler, Türkmen halkını böl ve yönet ilkesine göre kabileciliği el altından teşvik etmişlerdir”. Sen Teke’sin, sen Yomud’sun, sen Salur’sun, sen Ersarı’sın” diye Türkmen halkını çağdışı bir kabileciliğe bölüp, onların birlikte bir millet olmalarını önlemek istemişlerdir. Niyazov, Türkmen ileri gelenlerini bir araya toplayarak, birliğin mutlaka korunmasını istemiştir. Yaptığı bir konuşmada; “şayet aramızdaki boy ve kabile tartışmalarını durdurup yok etmezsek, ülkemizde nizam ve kontrolü sağlamayız. O zaman hepimiz bir olalım demiş” ve birlik

⁴³² Nevzat Özkan, *Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat*, 37.

⁴³³ Büşra E. Behar, *Bağımsızlığın İlk Yılları*, 74.

sağlamaya muvaffak olmuştur. Bu davranışıyla Saparmurad Niyazov, Türkmen aydınlarının yanında yer almıştır.⁴³⁴

Türkmen şeceresinin, milli birlik ve beraberliğin sağlanması, halk arasında vatanseverlik ve milliyetçilik duygularını geliştirmesi ve devlete bağlılık şuurunu artırması konularını ele aldığımız bilgileri toparlayacak olursak, karşımıza Türkmenistan'ın, bağımsızlığını elde etmesinden sonra Türkmen milliyetçiliğinin daha da ön plana çıktığını görürüz. Bunun asıl sebepleri ise Saparmurad Türkmenbaşı'nın, Türkmen birliği üzerinde durması ve Türk toplulukları ile aynı kökten geldiğini kaynak ve deliller sunarak göstermeye çalışmıştır. Türkmenbaşı, Ruhname kitabında ve yaptığı pek çok konuşmada, bu görüşü ifade etmiştir.

Şecere çalışmalarının, Türkmen birliğinin yanı sıra, aynı Oğuz boyundan gelmiş olan Türklerin manevi birliğini sağlamak için olumlu katkısı da elbette olmuştur. Ertuğrul Gazi'yi anma törenleri için Türkmenistan'dan Söğüt'e gelen üst düzey heyetin ortak tarih bilinci için burada bulunduklarını ifade ettikleri cümleden de anlaşılabileceği üzere, "Orta Asya Türkleriyle Türkiye'de yaşayan Türkler" aynı Oğuz boyundandırlar. Bu cümlelerden de anlaşılabileceği gibi, Türkmen milliyetçiliği, Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra önemli hale gelmiştir.

Türkmen kabileciliği ise Rus yönetiminin böl-parçala-yönet siyasetinin bir sonucu olarak, toplumda ayrışmayı ve parçalanmayı öne çıkaran bir politika idi. Gerçekten de o yıllarda Türkmenler, ülkede birlikten çok kabile ve boy birliğine önem vermişlerdir. Bağımsızlıktan sonra ise bu anlayış, yerini, bir milletin birlik ve beraberliği ilkesine bırakmıştır. Bugün Türkmenler kabilesini ve boyunu bilmektedirler. Fakat bu durum, toplumda ayrılıktan ziyade Türkmen milleti olma bilincine götüren temel anlayış olarak öne çıkmaktadır. Türkmenistan'da kabile ve boy birliği anlayışı giderek azalmaya başlamış, bunun yerini de Türkmen milleti anlayışı almaya başlamıştır. Günümüzde Türkmen boyları, Türkmen birliği şemsiyesi altında toplanmaya başlamıştır. Bu da ülkedeki milli birlik ve beraberliğin temeli ve kaynaştırıcı unsuru olmuştur.

⁴³⁴ Durmuş Tatlılıoğlu, "Türkmenistan'da Sosyo-Ekonomik Yapı...", 210.

C. Türkmenistan Dışındaki Türkmen Boylarını Belirlemede Şecerenin Rolü

Türkmen adı ve boyları, bugün Türkmenistan Cumhuriyetinde, İran, Azerbaycan, Kuzey Kafkaslar, Irak, Afganistan, Suriye, Türkiye ve Balkan ülkelerindeki bazı Türk boylarına mensup olanlar için kullanılmaktadır.

Bu bölümde biz günümüz Türkmenistan Cumhuriyeti'nde yaşamakta olan Oğuz boyu Salur kolundan olan Türkmen boylarının genel olarak toplu halde yerleşim yerlerini kısaca anlatacağız.

Milattan sonra IX. yüzyılda Oğuzlar, Türk yurdunda yaşamışlardır. Oğuzların yirmi dört boyundan biri olan Salur kolu, zamanla ilk yurtlarını terk ederek İli ve Isıkköl bölgesine gelmişler, oradan da Mâverâünnehr'e yerleşmişlerdir.⁴³⁵

Serahs bölgesinde toplu halde yaşayan Salurlar, İran, Türkmenistan ve Azerbaycan sınırlarında yaşayan Teke ve Sarık Türkmenleri ile karışmışlardır. Burada özellikle şunu da vurgulamak gerekir ki, İran, Buhara ve Afganistan'da yaşayan Salurlar, kendilerini Türkmenlerin en eski ve en asil boyu olarak görmüşlerdir. Cürcan vilâyeti ile Harezm arasındaki Atrek (Etrek) nehri yakasında oturan Salurlar, “Yaka Türkmeni” adıyla anılmaktadırlar.⁴³⁶

On altıncı ve on dokuzuncu asrın ortalarına kadar Türkmenistan tarihi İran ile Hive ve Buhara hanlıkları arasındaki ilişkilerle belirlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 1645–1663 yıllarında iktidarda bulunan Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Türkmenlere sıkıntılar yaşatınca aynı zamanlarda ortaya çıkan kuraklığın da etkisiyle Türkmenlerin büyük bir kısmı Ahal, Etrek, Murgap ve Tecen dolaylarına yerleşmişlerdir. Bu dönemde Aral civarında yaşayan Türkmenlerin önemli bir kısmı da Kalmukların baskıları sonucu yurtlarını terk edip, Astrahan ve Kuzey Kafkaslardaki Stavropol bölgelerine göç etmişlerdir.⁴³⁷

Gerek Moğollar gerekse Timur yönetimi zamanında Teke, Salur, Yomut, Ersarı gibi Türkmen boyları Türkmenistan toprakları ile birlikte İran, Irak, Suriye

⁴³⁵ http://www.cumhuriyet.edu.tr/akademik/fak_ilahiyat/der3/3arboyacioglu.htm
18.01.2007.

⁴³⁶ Mehmet Fuat Köprülüzâde, “Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar (Salurlar)” *Türkiyat Mecmuası*, I, İstanbul 1925, 196–197.

⁴³⁷ “Türkmenistan Tarihi”, http://huzur.8m.com/turkmen_tarih.html, 18.01.2007.

Kafkaslar ve Türkiye'ye kadar dağılmışlardır. Bunlardan bir kısmı Batı ve Kuzey İran ile Doğu Anadolu'da devlet kuran Akkoyunlu ve Karakoyunlular arasında yaşamışlardır.⁴³⁸

Bugün Türkiye, Balkanlar, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan'da yaşayan Türklerin ataları olan ve nüfus itibariyle büyük bir Türk kavmi Oğuzlara, Türkmenler de denir.⁴³⁹

Büyük Türkmen boylarından biri olan Tekelerin 16. asra kadar tarihi hakkında yazılı kaynaklarda ciddi bir bilgiye rastlanmıyor. Ancak bazı kaynaklara göre, Türkiye'nin Anadolu bölgesine, Harezm ve Serahs'da yaşayan Tekelerin 13. Asırda göç ettiklerini, Kazak ve Kırgız halklarının oluşumunda "Teke" adlı urug-tayfalarına rastlanmasıyla Teke boyunun diğer boylardan daha eskilere dayandığını söyleyebiliriz.⁴⁴⁰

Türkmenlerin Teke boyu, günümüzde de Türkmenistanda ve dünyada aynı isimle veya farklı boy isimleriyle hayatlarını devam ettiriyorlar. Teke boyu Türkiye'nin Kayseri, Antalya, Adana, vb. illerin ilçelerinde bulunmakta olup, Konar-Göçer Yörük olarak bilinen Türkmen boyu'dur.⁴⁴¹

Selçuklular devrinde Tekelerin çoğu batıya yönelmişlerdir. Göç etmeyenlerse Kırgızların ve Kazakların himayesine girmişlerdir. Batıya göç eden Tekeler, Altınordu devletinin politikalarından dolayı savaşçı ve asker olarak yetişmişlerdir. 15. asırda Altınordu Devleti'nin yıkılışıyla ortaya çıkan karışıklıklardan dolayı Tekelerin çoğu Batı Türkmenistan'a göç etmişlerdir. Tekelerin küçük bir gruptan büyük ve cesur bir boy haline gelmeleri 16. ve 17 yüzyıllarda olmuştur. 16. yüzyılda Tekelerin yaşadığı bölge olan Uzunboy bölgesindeki su kıtlığı yüzünden Ahal bölgesine göç etmişlerdir. 18. yüzyıla kadar bu bölgedeki halkla savaşmışlar ve hâkimiyet kurmuşlar ve 19. yüzyılda da Teke bölgesine yerleşmişlerdir.⁴⁴²

Teke Boyu, Oğuz Han oğlu Deniz Han oğlu Salur Han neslindendir. Üçoklar'a bağlıdır. Türkiye'nin değişik bölgelerinde yaşamaktadırlar. Çeşitli yer ve kişi

⁴³⁸ "Türkmenistan Tarihi", http://huzur.8m.com/turkmen_tarih.html, 18.01.2007.

⁴³⁹ <http://www.edebiyatciturk.com/sadun-koprulu/turkmen-aile-oymaklari-boylari-kollari.html>, 18.01.2007.

⁴⁴⁰ "Türkmenistan Tarihi", http://huzur.8m.com/turkmen_boy.html, 18.01.2007.

⁴⁴¹ Cevdet Türkay, *Oymak, Aşîret ve Cemaatlar*, İstanbul, 1979, 718.

⁴⁴² "Türkmenistan Tarihi", http://huzur.8m.com/turkmen_boy.html, 18.01.2007

adları genel belirleyici özelliktir. Türkmenistan nüfusunun kalabalık nüfuslu boylarındandır. Türkistan'ın Ruslar tarafından işgali, Teke Türkmenlerinin Göktepe direnişini kaybetmelerinden sonra tamamlanmıştır. Anadolu'daki yer adları yanında Kazakistan- Almatı yakınlarında Tekeli adında bir şehir vardır.⁴⁴³

Türkiye'de eskiden beri yoğun olarak Mersin-Bozyazı-Merkez Çubukkoyağı mahellesi- Tekeli Beldesi-Tekmen Beldesi-Gözce Köyü-Bahçekoyağı köyünde yaşamaktadırlar. Mersin Merkez Pelitkoyağı Köyü-Tarsus Belen Köyü-Yanıkışla Köyü de Tekelilerin yoğun yaşadığı yerlerdir. İzmir Menderes Tekeli Beldesi-Adana Ceyhan Sarımağazı beldesi ve birçok Anadolu Köyleri Tekelilerin yaşadığı yerlerdir. Mut Tekeli Köyü de Tekelilerin Mersin ilindeki yerleşim yerlerinden biridir.⁴⁴⁴ Ayrıca Anadolu'nun güneybatı bölgesi, yani Antalya'nın batısından Muğla'ya kadar olan yörelere de Teke Yaylası adı verilmiştir.⁴⁴⁵

Ersarı boyu ismini boy başının adından almıştır. Büyük Türkmen boylarından biri olan ve şimdiki ismi olan Türkmenabat ilinin, nüfusunun çoğunu oluşturan Ersarıların çoğu Türkmenistan'da yaşamaktadırlar. Aynı zamanda Ersarı boyunun bazı tireleri Özbekistan, Tacikistan ve Türkiye'de de bulunmaktadır.⁴⁴⁶

Göklen boyu 17. ve 18. asırlarda tarih sahnesine çıkmıştır. Bu tarihten önce bu boy hakkında hiç bir bilgiye rastlanılmamaktadır. 19 asırda tek başlarına göç etmeyi bırakmışlar ve o dönemlerde “Gök” adı verilen boyun himayesine girmişlerdir. Türkmenlere ait olan bu Gök boyuna mensup topluluklar, sonradan yerleşik hayata geçmişlerdir. Başka bir görüşe göre, Göklen boyu ile Gök boyu aynı boy, ancak “len” eki sonradan eklenmiştir. Farsçada -leng kelimesi “topal” anlamına gelmektedir. Bir rivayete göre, bu boyun beyi Gökleri toplamış ve susuz kalan halkına bir şekilde su bulmuş ve bu “len” eki bu boy beyinden dolayı sonradan eklenmiştir.⁴⁴⁷

⁴⁴³ Mirat Annanepesov, *Türkmenistan'ın Tarihinden Materyaller (XVIII. asır-XX. asrın başları)*, 165-166.

⁴⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Ankara, 2009, I, 37-39, 83, 139, 159; V, 2162, 2188, 2190.

⁴⁴⁵ Bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Cilt I.

⁴⁴⁶ Amantagan Begcanov, *Ersarı Bey ve Ersarılar*, 35-37.

⁴⁴⁷ Soltanşa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, 118.

Göklenlerin çoğu İran'da yaşamakla beraber, Azerbaycan ve Türkiye'de de yaşadıklarına dair bilgiler mevcuttur.⁴⁴⁸

“Yazır” isminin çeşitli anlamlara geldiği söylenmektedir. Bir anlama göre “çok ülkede vali”, “çok il onun ola”, “Halk büyüğü” gibi anlamlar taşımaktadır.⁴⁴⁹

Yazırlar, Ahal'da bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Başkentlerine önce Tak, sonra da Takyazır adını vermişlerdir. Moğol saldırısından sonra, Yazırlar çeşitli yerlere dağılmışlardır. Onların çoğunun Anadolu'ya göç ettikleri bilinmektedir.⁴⁵⁰

Yazır, Oğuzların 24 boyundan birisiyken, günümüzdeki Türkmenistan'da Türkmen boylarından olan Yazır boyu bir kol adı olarak kullanılmaktadır. Türkmenistan'ın değişik bölgelerinde ‘Yazırlı obası’ adı altındaki yerleşim yerlerinde hayatlarını sürdürmektedirler.⁴⁵¹

Yörükler, Oğuzların Karaevli, Yaparlı-Yabırlı ve Yazır-Yazırlı boylarındandır. Karaevli-Karabölük, Karaçadırlı anlamındadır. Karaevli Obası Tekirdağ, Alanya, Kadirli, Isparta, Sinop, Antalya, Kozan, Bolu, Kastamonu, Sivas, Tokat, Zonguldak, Ulukışla ve Balkanlarda iskân edilmişlerdir. Yaparlı, Yaperli, Yıparlı, Yapar, Yapallı, Yabırlı, Yabır boy adı, önüne çıkanı yıkan, deviren, zorluklara, güçlüklerle rağmen işini beceren, verilen görevi yerine getiren anlamındadır.⁴⁵²

Yazırlı obası, Adana, Kozan, Kahramanmaraş, Kayseri, Konya, Akşehir, Edirne, Isparta, Burdur, Koyulhisar (Sivas), Edremit, Ankara, Korkuteli, Kumluca, Finike, Çorum, Denizli, Gaziantep, Tekirdağ, , Kurşunlu, Kelkit, Aydın, Kütahya, Eskişehir ve Bolvadin'de iskân edilmiştir. Bu üç boy adı uzun bir tarihi dönem içinde boyu temsil niteliğini yitirmiş ve oba adı olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁵³

⁴⁴⁸ Soltanşa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, 119.

⁴⁴⁹ Soltanşa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, 243.

⁴⁵⁰ Soltanşa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, 244.

⁴⁵¹ Soltanşa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, 244.

⁴⁵² Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, I, 18, 30, 34, 86, 171. 206. 273, 278, 427; II, 716, 805, 878, 902, 920; III, 1212, 1413; IV, 1683; V, 1959.

⁴⁵³ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, I, 20, 30, 57-60, 124, 134-138, 143, 206; IV, 1618; V, 2334, 2335, 2336, 2337.

Yomut boyu, Türkmenlerin yine büyük boylarından biri sayılmaktadır. Yomutlar çoğunlukla, Türkmenistan'da, Afganistan'da, Karakalpakistan'da, İran'da hayatlarını sürdürmektedirler.⁴⁵⁴

Türkmenlerin en büyük beş boyunun dışında kalan “Mahdumkulu Çuvalbagsı” gibi büyük halk ozanının çıktığı bu boy, çoğunlukla Kaka ve Daşhovuz ilinin Yılanlı ve eski Lenin ilçelerinde, Türkmenabat ilinde ve Afganistan'da yaşadıkları bilinmektedir. Aslında bu boy Orta Uzboy bölgesinde ortaya çıkmıştır. Fakat 1578 yılında bu bölgedeki susuzluktan ve birtakım huzursuzluklardan dolayı bölünüp Daşoğuz, Türkmenabat ve Buhara'ya dağılmışlardır. Bir rivayete göre de Alili boyu Daşoğuz'a zorla Hive hanı tarafından göç ettirilmiş ve onlara Gılıçmıyrbay ırmağı kıyılarında iskân etmiştir. Daha sonra da onların yeni yurduna hem Aliloy hem de Magtımoy diye ad vermişler.⁴⁵⁵

Bu boy adlarının bazıları M. Ö. 209'dan itibaren M. S. 1880'lere kadar değişime uğrayarak Türkmenistan'da Alieli, Ata, Çavdarlı, Ersarı, Gökler, İğdir, Kara, Sarı, Salur, Teke (Ahalteke) ve Yomut oymaklarına dönüşmüştür. Kuzey ve Güney Türkmenistan (Horasan) da 1995 yılında ise bu oymak adları Alili, Ata (Atabay), Caferbaylar, Çovdur, Gerkez, Göklen, İğdir, Karakeçili, Nohurlu, Teke ve Yomut şeklinde düzenlenmiştir.⁴⁵⁶

En son 1934'lerde iskân edilen Türkiye'deki bu asıl ana Türkmen boyuna mensup oymaklar, kısmen isim değiştirerek, kısmen de büyük oymakların devlet tarafından parçalanıp yeni küçük oymaklar oluşturulmasıyla sayıları artmış olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Çoğu aile adı taşıyan küçük Türkmen oymağı sayısı 2000'i geçmiştir.⁴⁵⁷

Bugün Hazar Denizi'nin ötesinde yaşayan Türkmenlerle Kayseri'de yaşayan Türkmenler arasında çok yakın bir ilgi bulunmaktadır. Adeta aynı anne-babanın iki farklı coğrafyada yaşayan çocukları denecek kadar birbirlerine benzeyen bu insanların

⁴⁵⁴ Soltanşa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, 148.

⁴⁵⁵ “Türkmenistan'da Türkmen Boyları”,

http://www.geocities.com/ercanhocaoglu/tm_boylari.html, 18.01.2007

⁴⁵⁶ Alper Turan Tekeli, “Yörüklerin Bağlı Olduğu Boy”,

<http://www.forumyoruk.com/forum/archive/index.php?t-40.html>, 18.01.2007

⁴⁵⁷ Alper Turan Tekeli, “Yörüklerin Bağlı Olduğu Boy”,

<http://www.forumyoruk.com/forum/archive/index.php?t-40.html>, 18.01.2007

gelenek ve göreneklerindeki ortaklık gibi boy ve oymak adlarının da ortak olduğunu müşahade etmekteyiz. Kayseri yöresindeki Türkmen oymaklarında gördüğümüz adlar Hazar ötesi Türkmenlerinde de vardır. Aşağıdaki tablo bunu göstermektedir.

Kayseri'deki Türkmen Oymağı ve Hazar ötesi Türkmenlerinde aynı ve benzeri olan boyların karşılaştırması şu şekilde gösterilmektedir.

1. Boynuyoğunlu Boynuyogun (Gızılayak Mukrı Uruğu)
2. Dokuz Yörüğü-Tokguz (Olam Boyu)
3. Toklar, Toklu-Toklı (Akgum Olam Uruğu)
4. Tatılı-Tatlar (Hoca Boyu)
5. Esirik-Esrik (Garadaşlı Boyu)
6. Kadılı-Kadi (Garadaşlı Boyu)
7. Karataşlı-Garadaşlı Boyu
8. Çandır-Çandır Boyu
9. Avşar-Ovşar Uruğu
10. Köpekli-Köpek (Mürçeli Boyu)
11. Şıhlı-Şıh Boyu
12. Düver-Tüver (Şıh Boyu)
13. Aliyilli-Alili Boyu
14. Demircili-Demirçi (Alili Boyu)
15. Koyuncu-Goyuncu (Sarık Boyu)
16. Sayıtlı /Seyitli-Sayatlı (Bayraç Obası, Sarık, Yalkamış)
17. Alagöz-Alagöz (Sarık, Yalkamış, Gulca)
18. Sakar Boyu.
19. Sakar Boyunun oymakları:

1. Şıhlar 2. Kavuncu

20. Salur Salır Boyu.
21. Hobalı / Obalı Obalı, (Çarçöv Salırlarından)
22. Herekli Haraklar (Kırk Köylü obalarından)
23. Deliler Deliler (Kırk Köylü obalarından)
24. Beğendik Begendik (Teke Boyu, Bağşı'ya bağlı)
25. Gül Gül (Tohtamış'a bağlı)
26. Mamalı Mameli (Yomut boyu)

27. Köseli /Köseler Köseler (Yomut boyu)
28. Alagöz Alagöz (Yomut boyu)
29. Köpekli Köpekli (Ersarı, Gurama boyundan)
30. Sayıtlı /Seyitli Sayatlı (Ersarı, Gurama boyundan)
31. Basak Basak (Ersarı'dan)
32. Ağcalı Ağacalı (Çartlak'a bağlı, Ersarı'dan)
33. İslamlı İslamlı (Ersarı'dan)
34. Mangışlak Mangışlalı (Ersarı'dan)
35. Danacı Danacı (Ersarı'dan)
36. Karakoyunlu Garagoyunlu (Ersarı'dan)
37. Müsürlü-Müsür (Gara Bağşılı'dan)⁴⁵⁸

Bu bölümde araştırdığımız ve kullandığımız kaynaklara bakıldığı zaman, Oğuz boylarının ve öteki bazı Türk topluluklarının günümüzde Türkmenistan'da ve Türkiye'de yoğun olarak yaşadıkları görülür. Bazı ülkelerde aynı isimlerde veya daha sonradan değişmiş adlar altında kullanılan boyların olduğuna ve bu boyların genel olarak Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde ve ayrıca Türkmenistan, Türkiye, İran ve benzeri bölgelerde yaşamakta olduklarını görmekteyiz. Türkmen boyları, asırlar boyu göç etmişler ve gittikleri ya da yerleşik hayata geçtikleri bölgelerde farklı isimlerle veya bağlı olduğu beyliklere tabii olarak hayatlarını devam ettirmişlerdir. Oğuzların Salur boyundan gelmekte olan Türkmenistan'daki gruplar, önceleri bir aşiret halindeydi. Günümüzde ise Oğuzların ana boyları gibi büyümüş ve kollara ayrılmıştır. Bunların yerleştikleri değişik bölgelere göre isimlerinde zaman içerisinde değişikliklerin olduğunu da söyleyebiliriz.

⁴⁵⁸ Soltanşa Ataniyazov, "Türkmen Boylarının Geçmişi...", 1-27.

III. BÖLÜM

GÜNÜMÜZ TÜRKMENİSTAN'INDA

ŞECERE GELENEĞİNİN İZLERİ

A. Türkmenistan Bayrağına Yansıyan Etnografi

Türkmenistan Anayasası, 16. madde ile “Türkmen halkının milli ve kültürel yönden yeniden kalkınması, millet olma şuurunun geliştirilmesi, halk geleneklerinin yeniden canlandırılması, devlet dili olan Türkmen dilinin yaygın olarak kullanılması” konusunu düzenlemiştir.⁴⁵⁹

“Türkmenistan’ın kendi devlet nişanları, bayrağı, arması, milli marşı” da 17. maddeyle Anayasasında yerini almış, 19. maddeyle de 27 Ekimde ilan edilen Bağımsızlık günü, hem Halk bayramı hem de tatil günü olarak kabul edilmiştir.

Şekil 12: Türkmenistan Bayrağı

Anayasada belirtilen Türkmenistan bayrağı, 1991 yılında bağımsızlığın ilan edildiği tarihte "milli bayrak" olarak kabul edilmiştir. Bayrağın sol tarafında kalın bir şerit olarak uzanan "Türkmen halısı" motifi yer almaktadır. Türkmen halısı ve yeşil zemin, Türkmen tarihini simgelemektedir. Çapraz olarak düzenlenen yarım hilâl geleceği, beş yıldız ise Türkmenistan’ın beş eyaletini sembolize etmektedir. Bunlar Ahal, Balkan, Daşoguz, Lebap ve Marı (Merv).

⁴⁵⁹ Türkmenistan Konstitutyası (*Türkmenistan Anayasası*), 14. Madde (Semboller), Aşkabat, 1992.

Halı motifleri Türkmen boylarını simgelemektedir. Ay ve yıldız motiflere de çeşitli Türk topluluklarının kullandığı bayraklarda sıklıkla rastlanmaktadır. Bayrakta yeşil zemin üzerinde beyaz renkli bir hilâl ve renkli beş yıldız yer almaktadır. Yeşil zemin İslâmiyet'in sembolü olarak bulunmaktadır.

Öte yandan, nüfusu çevre köylerde yaşayan Tekelerin hangi tirelere ya da soylara ait olduklarını, bunların kendileriyle soy ağacı ilişkilerini bilmiyorlar. Bütün bunlar kabile bağlarının ne kadar zayıflamış olduğunu ve işlevselliğini büyük ölçüde yitirdiğini gösteriyor. Bu yöndeki örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Türkmen kabilelerinin kendilerine ait halı motifleri var ve bugünkü Türkmenistan bayrağı bu beş motifi üzerinde taşıyor. Köylüler hangi motifin Tekelere ait olduğunu biliyorlar. Ancak, diğer motifler sorulduğunda kabile adı yerine vilayet adı söylüyorlar. Bu olgu ile başka yerlerde de karşılaştık. Benzer bir olgu kız alıp verirken Balkanlı, Daşoğuzlu gibi kabile yerine vilayet adının kullanılması şeklinde görülebilmektedir.⁴⁶⁰

Bayrağın solundaki dikey çizginin içinde dünyaca ünlü Türkmen halılarına ait olan beş adet desen, simetrik bir madalyon şeklindedir. Bayraktaki her desen bir Türkmen "taypa"(Tayfa, boy) sına ait ve Türkmenlerin göçmen olarak yaşadığı dönemlerden gelen milli kimliklerini yansıtmaktadır.

Türkmenistan'ın tarafsızlığını 12 Aralık 1995 yılında ilân etmesi ve bu tarafsızlık ilânının Birleşmiş Milletler tarafından tanınması üzerine, bu kararı ölümsüzleştirmek amacıyla desenlerinin altına BM amblemindekine benzer bir zeytin dalı yerleştirilmiş.⁴⁶¹

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra kabul edilen bayrakta, Türkmenlerin önem verdikleri eskiden beri devam etmekte olan bazı kültür özelliklerine ve geleneklerine yer verilmiştir. Ülkede önde gelen Türkmen boylarına sahip çıkılarak, geçmiş asırlardaki birlik, beraberlik ve kardeşlik duyguları vurgulanmıştır. Özellikle araştırmamızın konusu olan “Türkmenistan bayrağında kullanılan boylara ait halı motifleri ve önemi”ne baktığımızda, Türkmen boylarının önde gelenlerinin halı motiflerinin bayrakta yer alması, Türkmen boylarına ve Türkmen birliğine verilen değer bir göstergesi olarak düşünülmelidir.

⁴⁶⁰ Ceylan Tokluoğlu - Bülent Arıcı, *Türklerde Yönetim Kültürü*, 111–112.

⁴⁶¹ http://moracalan.blogspot.com/2006_11_01_archive.html, 18.01.2007.

B. Halıcılık ve Etnografi

Türkler geçmişte inandıkları Gök Tanrı, Budizm ve Şamanizm gibi dinlerin etkisiyle devlet ve aile düzeni kurmuşlardır. Gök kubbe fikri onların çadır medeniyetini kurmalarına vesile olmuştur. İlk defa atı ehlileştirmişler ve koyunun pek çok azasından faydalanmışlardır. Öyle ki bunların yünleriyle de başta halıcılık olmak üzere zengin bir dokuma sanatı geliştirmişlerdir.⁴⁶²

Halı, Türkmen kültürünün önemli bir sembolüdür. Her boyun halılarında kendine has, kendine özgü çizgi ve motifleri mevcuttur. Tabiri caiz ise her boy kendine özgü motiflere bir kimlik oluşturmuş, kimliğini motiflerin içerisine yerleştirmişler. Türkmen boylarının motifleri Türkmen bayrağına da yansıyan bir semboldür. Türkmen halılarında bir incelik, bir zarafet, bir sıcaklık vardır. İnsanı rahatlatan bir görünüşü ve bir renk uyumu mevcuttur. Çünkü halı dokumak hele hele kaliteli Türkmen halısını dokumak bir hünerdir.⁴⁶³

Türkmen halılarında, motif adlarının önemli bir bölümü günümüze kadar geldiğinden, hangi motiflerin hangi boydan alındığını tespit ederek, asıl kaynak oluşturan boya ulaşmak mümkündür. Örneğin Teke boyundan Yomutlara geçmiş olan motifler, Yomutlar tarafından Teke motifi olarak adlandırılır. Bunun gibi her boyun kendine özgü motif dünyasında, motifi yaratan boy ile anılan çok sayıda örnek mevcuttur. Boylara has motif değişikliği, özellikle yabancı unsurların yoğun olduğu boylar ile organizasyon bozukluğu olan boylar arasında görülmektedir. Örneğin üç yüz yıl boyunca Buhara Hanlığı'nın yönetiminde yaşayan Ersarılar, önemli ölçüde boy geleneklerini kaybetmişlerdir. Buna bağlı olarak Ersarılar, diğer boylara nispeten bünyesinde pek çok yabancı motifleri barındıran bir dokuma anlayışına sahiptirler. Torba, çuval, yastık, heybe gibi günlük kullanıma yönelik pek çok küçük dokuma, boyun geleneklerine ve anlayışına yabancı olan motifleri en iyi yansıtan parçalar olarak

⁴⁶² İsmail Öztürk, "Türkiye'de Gelişen Türk Halıcılığına İlişkin Bazı Belgeler", Selçuk Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi 2. *Uhusal Türk El Dokumalarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, Konya, 1999, 38–40.

⁴⁶³ Türkmen Halısı,
http://www.edebiyatogretmeni.net/forum/ulkeler_rehberi/turkmen-halisi-t126880.html 18.01.2007.

karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman Türkmen kadını, kendi yaratıcı gücünü de işin içine kattığından, boy geleneklerine olan bağımlılıklarını da bir nebze olsun yerebiliyorlardı. Dolayısıyla boyun karakteristik dokuma geleneğinden de uzaklaşabiliyorlardı.

Türkmenlerde de Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi "durgun su birikintisi" anlamında kullanılan "göl", Türkmen halılarının en önemli motifidir. Boyun ana motifi için kullanılan göl, bir nevi amblem olarak nitelendirilmektedir. Bu göller, bir boyun sembolünü ve totemini oluşturduklarından, etnografik ve etnolojik bakımdan büyük önem taşımaktadır. Her boy halılarına, kendi göllerini dokumaktadır. Bu sebeple göl, boyların belirleyici bir unsuru haline gelmiştir. Hatta kaynaklar, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar bayrak gibi kullanılıp, saygı gördüklerini ifade etmektedir.

Özgürlüğünü yitiren boylar, dokuma geleneklerini devam ettirseler de gölü halılarında değil, heybe, torba, semer gibi diğer küçük dokuma örneklerinde basit bir süs unsuru olarak dokuyorlardı. Böylece kendi gölünü kullanma ve yeniden yaratma hakkından yoksun bırakılan boy, egemenliği altına girdiği boyun gölünü kullanarak, onlara itaat ettiklerini gösteriyorlardı.⁴⁶⁴

Bir Türkmen gölünün desenlerinden, hangi boya ait olduğunu tespit etmek mümkündür. Fakat gölün içindeki unsurlara bakarak bunu gerçekleştirmek imkânsızdır. Başka bir ifadeyle motifin dış hatları, başlı başına bir göl oluşturmaktadır. Bunların içindeki süsleme unsurları ile birlikte çeşitlilik kazanarak, her Türkmen boyunun motif anlayışını ortaya koymaktadır.

Türkmen boyları arasında en eski ve en güçlü boy olarak nitelendirilen Salurlar, halılarında Salur gölünü ana göl olarak kullanırlarken, Tekeler de Teke gölünü ana göl olarak halılarında dokumuşlardır. Küçük bir Türkmen boyu olan Sarıklar ise XIX. yüzyılın sonlarına kadar, sadece kendi ihtiyaçlarını gidermek için dokuma işiyle uğraşmışlardır. Erken tarihli örneklerine pek rastlanmayan Sarık halılarının motifleri büyük ölçüde kendilerine özgü değildir. Boyun belirleyici sembolü ise Sarık göl adı ile tanınan "Demirci göl" ya da "Omurga göl"dür. Atabey, Caferbey, Ata, Iğdır, Abdal gibi çok sayıda alt kollara ayrılan Yomutlar, kendi halı dokumacılığını geliştiren en büyük Türkmen boylarından biridir. Yomutlar "Gepse göl", "Tırnak göl", "Çifte kartal" gibi

⁴⁶⁴ Nalân Türkmen, *Orta Asya Türkmen Halıları İle Tarihi Anadolu-Türk Halılarının Ortak Özellikleri*, Ankara, 2001, 220.

belli başlı gölleri kullanmışlardır. Büyük bir Türkmen boyu olarak bilinen Ersarılar da halılarında ana göl olarak "Güllü gölü" dokumuşlardır.⁴⁶⁵

Dokuma tezgâhının yanı sıra, dokuma işleminde kullanılan makas, bıçak gibi aletler de son derece basittir. Aletlerin bu ilkelliğine karşılık dokunan halıların yüksek kalitesi oldukça şaşırtıcıdır. Orta Asya Türkmenleri de Anadolu'da olduğu gibi düğüm atıldıktan sonra, ucu yukarı doğru bakan ve keser adı verilen bıçak kullanırlar. Bütün sıra bittikten sonra, düzgün bir halı havı temin etmek için düğümler "Sındı" adı verilen bir çeşit makasla düzeltilir. Türkmenlerin dokuma esnasında kullandıkları tarak, ilginç bir özellik taşımaktadır.

Moskova'nın da teyid ettiği gibi, mahalli nalbantlar tarafından yapılarak, kasaba pazarlarında satılan tarakların dişleri demirden, sapı da sert ağaçtan olup, dış tarafına ve dişlerin üzerine genellikle küçük demir halkacıklar ve çemberler takılmaktadır. Tarak çözgüye her vurduğunda bu halkacık ve çemberler zil gibi ses çıkarmaktadır. Halının uzunluğu dokumanın kalınlığı ile bağlantılıdır. Teke gibi düğüm yoğunluğu fazla olan ince dokuma ürünlerine sahip boylarda, hav yüksekliği daha kısa iken, Yomut, Ersarı gibi boyların düğüm yoğunluğu az olan kalın dokumalardaki hav yüksekliği daha uzundur. Dokuma işlemi bittikten sonra, tezgâhtan kesilen halının alt ve üstündeki çözgü iplerinin uçları serbest kalır. Bunlar bir saçak oluşturacak şekilde ufak düğümler halinde bağlanır. Saçakların bağlanma şekli, boylara göre çeşitlilik kazandığından, bir ölçüde ayırt edici bir özelliktir.

Türkmen halılarında geleneklere uygun olarak kullanılan temel renk kırmızı olup, bu rengin akla gelebilecek her tonu kullanılmıştır. Ciğer kırmızısı, kiremit kırmızısı, şarap kırmızısı, kahverengine dönük kırmızı, turuncuya çalan kırmızı gibi bu rengin birçok çeşidi, Türkmen insanı ile adeta bütünleşmiştir. Şüphesiz bu renkler, farklı boyama metotlarıyla elde edilmektedir. Kırmızı renge karşı duyulan bağlılık, belki de çok eski bir geleneğin varlığını ispatlamaktadır. Aslında bu durum, geniş bir renk yelpazesine sahip olan doğu halı dünyası ile büyük bir çelişki içindedir.

Türkmen halılarında başlıca rengin kırmızı olması, tek renk izlenimi yaratsa da her bir ana rengin kullanıldığı görülmektedir. Bir diğer anlayış ise Türkmenlerin savaşlarda dökülen kırmızı kanlarının anısına kırmızı rengi sevdikleri söylenir. Mavinin çeşitli tonları, koyu yeşil, beyaz ve fildişi de kullanılan diğer renklerdir. Yapılan araştırmalarda en az renk kullanan boylar Teke, Salur ve Sarıklar iken, en fazla renk

⁴⁶⁵ Nalân Türkmen, *Orta Asya Türkmen Halıları...*, 226.

kullanan boylar avuldur ve Yomutlardır. Türkmen ailesi özellikle çeyizi meydana getiren dokuma ürünlerinde, bitkisel boyalar kullanarak, geleneksel renk anlayışını korumak için büyük gayret göstermişlerdir. Günümüzde Türkmen bayrağına bu beş büyük Türkmen boyunun halı motifleri sembol olarak yansımıştır.⁴⁶⁶

⁴⁶⁶ Naln Türkmen, *Orta Asya Türkmen Halıları...*, 228.

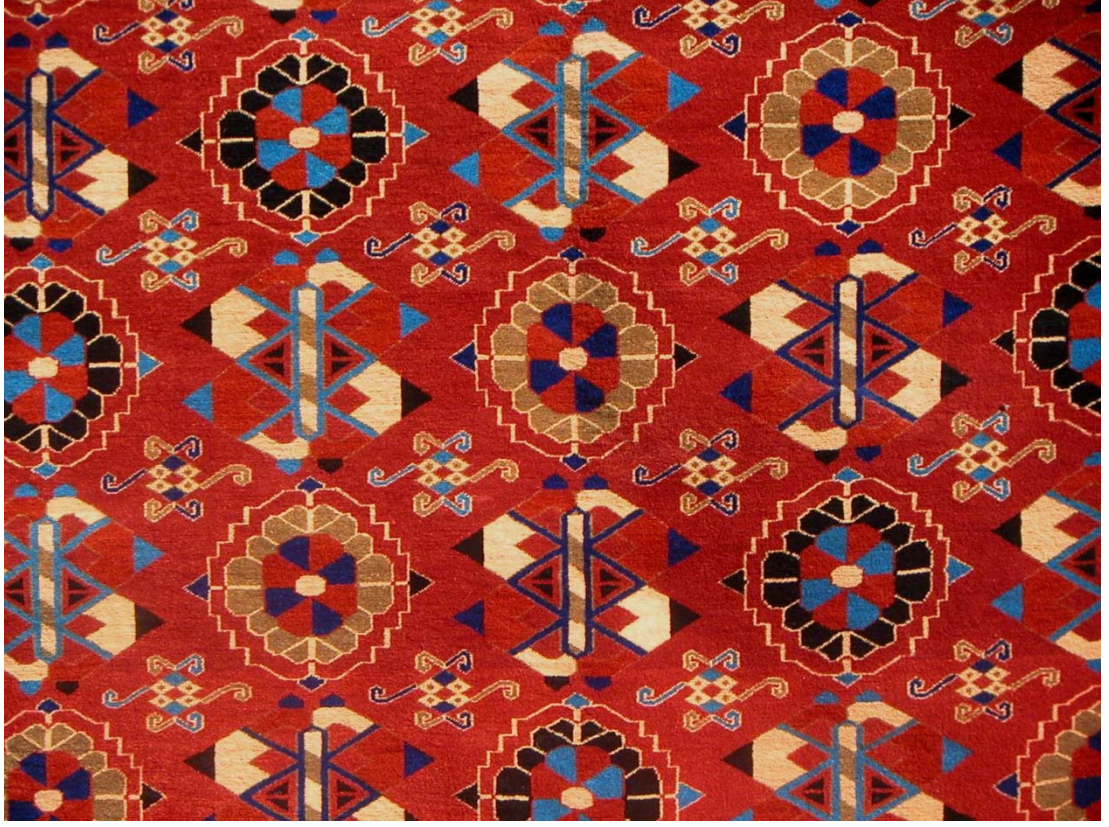
Şekil 13:Türkmen-Salur torbası, XIX. yüzyıl. 17–22 Haziran 1993/7.⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ Türkmen Halıları, <http://www.turkmencarpets-online.com/salyrreplica2.jpg>
21.10.2009

Şekil 14: Türkmen-Teke halısı, XIX. yüzyılın ortası⁴⁶⁸

⁴⁶⁸ Türkmen Halıları, <http://www.orientalni-koberce.cz/img/tmp/578.jpg>, 21.10.2009.

Şekil 15:Türkmen-Ersarı halısı, XIX. yüzyılın başı.⁴⁶⁹

⁴⁶⁹ Türkmen Halıları, <http://www.turkmencarpets-online.com/mina-khani-2.jpg>
21.10.2009.

Şekil 16:Yomut Boyu Halı Örneği⁴⁷⁰

⁴⁷⁰ Türkmen Halıları, <http://www.rugsandcrafts.co.uk/custom/buk5.jpg> 21. 10. 2009.

Şekil 17: Oğuz Boyu Tamgalarına Kullanıldığına Örnek⁴⁷¹

Hızla değişen dünyada Türk milleti önemli bir dönemeçle karşı karşıyadır. Gelişmiş ülkelere baktığımızda hemen tamamının bu gelişmişliklerini, teknolojik ilerlemelerini kendi kültürel kaynaklarından beslenerek sağladıklarını unutmamalıyız. Her kültürün kendisini yaşatacak, kendi özelliklerini yansıtacak ürünlerin çokluğunun, o kültürün zenginliğinin ve geniş mozaığının bir göstergesi olduğu, bunu yaşatan kültürlerin de devamlılığı sağlayabildiğini görmekteyiz.

Milletlerin kendi kültürlerine sahip çıkmaları bir şuur işidir. O bilinci, bilgiyle ve üretimle sağlamlaştırabilenlerin ise geleceğe güvenle bakabilecekleri kesindir. Bu bakış açısıyla yürütülen projelerin bölgede çoğalmasının zorunluluğu vardır.⁴⁷²

⁴⁷¹ Türkmen Halıları, <http://www.turkmencarpets-online.com/yilan6.jpg> 21.10.2009

⁴⁷² Ahmet Aytaç, “İlgün Çiğil Kilimleri”, S. Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi III. *Ulusal Türk El Dokumalarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu 17-18 Mayıs, Bildiriler*, Konya, 2000, 122–130.

Halı dokuma geleneği ile Türkmenlerin geçmişi hatırlanmaya devam etmiştir. El dokumacılığın milletlere olan katkılarının tarihi canlı olmasını sağlamakla beraber şehirli insanlarla göçebeler arasındaki bağlantıyı kuran köprülerden biri olduğunu da söyleyebiliriz.

Türkmenler birçok uruk ve kabilelerden ibarettir. Uruk ve kabilelerden ibaret olması, onun bir millet olmasına, birlik olmasına engel teşkil etmemiştir.

Bu durumda hayranlık uyandırıcı bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Arkeolojik buluntular ve sanatseverler, şimdiki Türkmen medeniyetinin Türkmenistan sınırlarında, birkaç bin yıl önce ortaya çıkan ve gelişmekte olan medeniyetlerle bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin şu andaki Türkmen milli nakışlarının aynı zamanda halı nakışlarının Türkmenistan’da çok eski tarihlerden beri olması, Türkmen halılarının en azından iki bin yıldan beri var olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlar aynı zamanda milli Türkmen elbisesine de yansımıştır.⁴⁷³

Halı ve kilim gibi dokumalar, tarihi, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla Türk el sanatları içerisinde daima önemli bir yer tutmuştur. Türkiye’de halıların ve dokumaların iki özelliği ön plandadır. Bu özelliklerden birincisi milli kültür ve sanatla ilgili olması, ikincisi de emekle biçimlenen, ticari mal özelliği taşımasıdır.⁴⁷⁴

Orta Asya’dan kuraklık ve özellikle Moğol istilası yüzünden göç etmek zorunda kaldıkları bilinen Türkmen (Oğuz) Boy ve Oymakları, XI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar çok geniş bir zaman süreci içerisinde yurt edinmek ve devlet kurmak amacıyla ayrı ayrı gruplar halinde, değişik zaman dilimleri içerisinde ve değişik yollardan Anadolu’ya gelerek yerleşmişlerdir (Yerli. 2000, 199). Anadolu’ya gelen Boy ve Oymaklar, buradaki mevcut kültürlerden kısmen etkilenseler de kendi geleneklerini ve hayat tarzlarını muhafaza etmişlerdir.⁴⁷⁵

Anadolu’ya göç eden Türkler, Türkmen asıllı olduğu için bu halı geleneği buralarda hem devam ede gelmiştir.

⁴⁷³ Akmuhammed Velsapar, “*Türkmennama*”, 25.

⁴⁷⁴ İsmail Öztürk, “Türkiye’de Gelişen Türk Halıcılığına İlişkin Bazı Belgeler”, 38-40.

⁴⁷⁵ Metin Yerli, “Sivas Yöresi Geleneksel Kilim Dokumacılığının Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu*, 7–15 Nisan, *Bildirileri*, Isparta, 2000, 249–256.

Geleneksel Türk kültür öğelerinin önemli yapı taşlarından en önemlilerinden biri de el dokumalarıdır. İnsanlık için oldukça önemli olan bu zanaat kolunda, medeniyete sürekli öncülük eden milletlerin başında Türkler gelmektedir. Hiçbir sanat ve teknik eğitim almamış olan geçmiş dönem Anadolu Türk kadını kendi kültürel kaynaklarından beslenerek, üstün bir estetik anlayışı ile halı ve kilimini dokumuştur. Hızla akıp giden zaman, değişik coğrafyalar, farklı kültürler ve pek çok aleni ya da gizli asimilasyonlara tarih boyunca karşı koyma gücüne sahip olan Türk toplumunun vazgeçilmez üretimi olan halı ve kilim gibi dokumalar, maddi kültür öğeleri içerisinde özel bir yere sahiptir.

Türkmen boyları, Anadolu'ya kadar olan güzergâhlarındaki komşularında rastladıkları ve geldikleri yerdeki mevcut kültürü kendi içlerinde özümseyerek, ince Türk sanat zevkini yüzyıllar boyu devam ettirmişlerdir.

Türkmenler, geçmişinden bir an olsun vaz geçemedikleri gibi, kendilerinin Oğuz boy gruplarından olduklarını bilmeleri ve anlamaları, sadece günümüze mahsus değildir. Yüz yıllar boyunca dokudukları halı ve el işlerinde, Oğuz boylarının tamgalarını, dokudukları halıların desenlerine vererek gelmişlerdir. Yukarda kullandığımız kaynaklarda bu konuya değinecek ve teşkil edecek bilgiler eksik verilmiştir. Türkmen halıları sadece günümüz Türkmen boylarına ait olmayıp, Oğuzların tamga şekillerini halılarına ve el işlerine yansıtmışlardır. Günümüzde kullandıkları Türkmen halılarında bu boyları simgelemek, geçmişle ve tarihiyle iç içe olduklarını gösterdiklerini ve yaşadıklarını görüyoruz.

C. Türkmenbaşı'nın Ruhname Kitabında Şecere

Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan'ın ilk devlet başkanı olan Saparmurat Türkmenbaşı tarafından yazılan “Ruhname” Oğuz Türklerinden olan Türk topluluklarının aynı kökten olduklarını vurgulayan bir kitaptır. Çünkü o kitap, Türkmen halkının şimdiki zamanıyla tarihini birleştiren tek temel eserdir. Şimdiye kadar Türkmen edebiyat ve sanat tarihinde birçok değişik sözler, deyişler ve tekerlemeler vardı. İşte Ruhname, Türkmenbaşı'nın ifadesiyle bizzat bu eksikliği doldurmaktadır. Ruhname, milletin eline tek ve bütün bir tarihi yolu, tek ve bütün bir hayat yolunu, tek ve bütün bir ruh heyecanını vermektedir. Türkmenbaşı bu maksadını şöyle dile getirmiştir:

“Benim ana felsefem, birlik ve bütünlük felsefesidir. Çünkü birlik ve bütünlüğün olmadığı yerde millet de yoktur. Eskaza olsa da ömrü uzun olmuyor. Ruhi çeşitlilik, aklın değişik açılardan bakması, gönlün türlü avazlar çıkarması da bizzat birlik ve bütünlük üstüne bina edilir.

İçteki birlik ve beraberlik, millete dayanacak sütun ve maya olarak hizmet eder.

Dünyada hiç bir millet Türkmenler kadar değişik boylara bölünmüyor. Türkmenlerin asıl birliği dil ve kan birliğidir”.⁴⁷⁶

Ona göre gövdeler benliğini bırakıp birbiriyle birleşemez, çünkü gövde maddedir.⁴⁷⁷

Türkmenbaşı, Türkmen tarihiyle ilgili olarak da şunları kaydetmiştir:

“Birlik beraberlik milletin geleceğini kurmasını sağlar. Birlik olmadığı takdirde Türkmen'in geçmişini anlamak da mümkün değildir. Türkmen dünyada en zengin tarihe sahip milletlerden biridir. Onun tarihinin çeşitli dönemleri hakkında yazılan kitapların haddi hesabı yoktur. Ama bu hadsiz hesapsızlığın içinde şaşırtıcı bir hal göze çarpıyor: O da bu sayısız kitabın içinde Türkmen'i bir bütün halinde bulmanın mümkün olmayışıdır. Tarihçilerin, vakanüvislerin, diğer akıl emekçilerinin yazdıklarında Türkmen hakkındaki malumatların çeşit çeşit olması, yer yer birbirine tamamen ters olması yönüyle de şaşırtıcıdır. Onlardan birine inansan, Türkmen göçebe ya da yarı göçebe halk, başka birine göre yerleşik hayata geçmiş çiftçilikle uğraşan

⁴⁷⁶ Saparmurat Türkmenbaşı, *Ruhname*, Aşkabat, 2001, I, 11.

⁴⁷⁷ Saparmurat Türkmenbaşı, *Ruhname*, 17.

halk... Bir diğeri ise Türkmen'i büyük medeniyetler kuran şehirli, köşklü saraylı millet olarak gösteriyor.

Türkmen milletin ortaya çıkışı Nuh tufanına kadar uzanmaktadır. Biz Türk - iman = aslı nur adıyla anılırız. Neslimiz Oğuz Han'dan gelir. Oğuz Han kendine ve milletine Türkmen (Aslı nurdan) adını vermiştir. Oğuz Han'ın, Gün Han, Ay Han, Yıldız Han, Gök Han, Dağ Han, Deniz Han adlı oğulları vardır. Her oğlunun da dört oğlu vardır.

Oğuz Han'ın 24 torunundan ise 24 Oğuz boyu meydana gelmiştir. Bu boyların her birinin ayrı adı ve unvanı vardır. Bütün dünyaya yayılan Oğuzlar bu 24 boya dayanmaktadırlar.

Oğuz Han, Mankışlak'ı, Seyhun ve Ceyhun boylarını ve Köpetdağ eteklerini kendisine tabi edip, kendi ana yurduna döndüğünde bütün oğullarını ve torunlarını il il, boy boy toplayarak büyük bir şölen yaptı. Her birisine altın, gümüş, bezenmiş hilatler, mertebesine göre yurtlar verdi. Sonra oğullarına şöyle dedi:

“Ey benim oğullarım, dinleyin, ben yaşlandım. Ahrete göçmem yaklaştı. Size verecek öğütlerimi ve nasihatlerimi ihlâs ile dinleyin, onları kendiniz için baht ve devlet sayıp öylece amel edin. Oğullarınıza, evlatlarınıza, boyunuza ve uruğunuza benim öğütlerimi ve nasihatlerimi ulaştırın. Onlar da bu nasihatlere uysun, dünya döndükçe ve var oldukça evlatlarına ve nesillerine ulaştırsınlar. Eğer uruklarınız ve boylarınız büyüyüp bu öğütlere uysalar, dünyaya hâkim olup hiç bir düşman onlardan üstün olamaz. Dinlerini değiştirip azmazlar. Her zaman din ve dünyaları mamur olur. Eğer benim öğütlerime ve buyruklarıma uymazlarsa o zaman mutlaka birbirlerine düşerler ve düşman onlara üstün gelir. Her bir boy bir iklime düşer. Sonra altı oğluna ve yirmi dört torununa şöyle dedi. Biriniz bir ok verin.

Ok verdiler. Eline alıp kırdı. İki oğluna şöyle dedi.

- İki ok verin.

İki ok verdiler. Alıp kırdı. Üçünden üç ok alıp, diziyle kırdı. Altısının her birinden bir ok alıp, diziyle kırmak istedi kıramadı. On ikisinden on iki ok alıp birbirlerine bağlayıp, ellerine verdi ve şöyle dedi. — Ne kadar güç ve kuvvetiniz varsa deneyin, kırabilir misiniz?

Onlar:

Kırılmaz.

Oğuz Han:

Bu misalden ders alıp, birbirinize destek olun. Vasiyetime göre benden sonra Gün, Han olsun. Onun arkasından oğlu Kayı, Han olsun. Kayı uruğundan han varken, Bayat, han olmasın. O sadece kendi boyuna bey olsun. Kayı, Han iken Bayat sağ kolun beylerbeyi olur. Sol kol beylerbeyi ise Bayındır'dır. Bu düzene uyun, ağabey varken kardeşi ağalık etmesin, yani büyük kardeş varken küçük kardeş bey olmasın. Kayı Han on iki boy sağ kola ve on iki boy sol kola Han olur".⁴⁷⁸

Türkmenbaşı Ruhname'de ayrıca Oğuz Han'ın mirası hakkında şunları dile getirmiştir:

"Atamız Oğuz Han, Türkmen halkının nesil başı, Türkmen halkının atası. Türkmen halkı onun peygamber olduğuna inanıyor. Türkmen toprağının kadimi medeni döneminden Oğuz Han zamanından kalma altın öküz heykelleri, başka da birçok değerli eserler çıkıyor.

Bizim için, ecdadımız Oğuz Han'dan, Oğuzlardan, Selçuklulardan, Harzem Şahlardan kalan şan, ulaşılmaz hazine. Onlardan kalan ruhi miraslar değerine paha biçilmez zenginliklerdir. İnsanın güzelliği, sözünün doğru olmasındandır. Beylikler, hanlıklar kendi aralarında anlaşılamamışlar, büyük savaşlar yapmışlar. Türkmenler kendi kendilerini helak etmeye başlamışlardı. Türkmen'in itibarı, gücü, kuvveti, maneviyatı düşmeye başlamıştı. Mert ve cesur Türkmen; bu dünyada, insanlık tarihinde Yüce Tanrımızdan başka ebedi hiç bir şey mevcut değildir".⁴⁷⁹

"Selçuklu Türkmen devletinde de XIV. yüzyıldan itibaren şahların, şehzadelerin anlaşmazlıkları sonucu merkezi devlet yönetimi zayıflamış, devlet ayrı ayrı şahlıklara, hanlıklara, beyliklere ayrılmaya başlamıştı. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri de kendi aralarında savaşılmaya başlamışlardı. XVII. yüzyıldan itibaren Rusların Hazar denizinin kenarına gelmeleriyle Rus-İran ilişkilerinde Türkmen'in kâle alınmadığına, yerleşim yerlerinin azaltıldığına, Türkmen halkının aşiret ve boy anlaşmazlıklarının, komşu devletler ile toprak ve su ihtilaflarının dışarıdan düzenlendiğine tarih şahittir. 1879-81 yıllarında yapılan Göktepe Savaşı'nın Türkmen milletinin siyasi, iktisadi, sosyal hayatına vurduğu darbenin tesiriyle Rus Devleti, Türkmen toprağında kendine bağlı yönetimi, kültürel ve dini propagandayı yaygınlaştırdı. Bu bir tarih kitabı değil. Ama öyle de olsa, geçmişini bilmiyorsan gelecek neslin kaderi karanlık olacaktır. Bu yüzden bu bilgiye vakıf olmak gerek.

⁴⁷⁸ Saparmurat Türkmenbaşı, *Ruhname*, I, 12, 51, 54-55.

⁴⁷⁹ Saparmurat Türkmenbaşı, *Ruhname*, I, 26-27.

Hakk'ın hatırı için söylememiz gerekirse, son 74 yıl SSCB denen devlete bağlı olarak yaşadığımız zamanlarda bile, Aziz Türkmen'im, bu fikirleri kabullenmiş olarak yaşadık. Kim biraz değişik düşündüyse halk düşmanı ilan edilmişti. Yüz binlerce vatandaşımız bu sebeple kurşuna dizilmiş, milyonlarcası yurdunu bırakıp yâd ellere göçüp gitmişlerdi.⁴⁸⁰

On dokuzuncu asırda Türkmen boylarının oturacakları yurtlukları belli bir derecede sisteme giriyor. Kendi aralarındaki anlaşmazlıklar azalıyor ve merkezi devlet kurma konusunda meyiller çıkmaya başlıyor. Özellikle de Beherden, Bami, Göktepe, Serahs ilçelerinde Teke Türkmenlerinin hâkimiyetinin, birlik ve beraberliklerinin güçlenmeye başlaması, komşu devletlerin padişahlarını rahatsız ediyor. On dokuzuncu asrın ortalarında İran ile Hive Hanlığı arasında Türkmen toprağı uğrunda mücadele daha da güçleniyor".⁴⁸¹

Türkmenbaşı, tarihi bilgilerden sonra milli tarih şuuru konusunda da şu ifadeleri kullanmıştır:

“Aziz Türkmen'im, geriye bak, tövbe et, başkasının fikri ve emri ile öz kaybedilir mi hiç?

Aslında Türkmen'in yirmi dört boyu, kırktan fazla da kabilesi vardır.

Aziz Türkmen milletim! Aslın Oğuz Han'dandır. Yirmi dört boy, kırk uruk, Türkmen milletin mayasını oluşturmuştur. Asırların geçmesiyle bazı boylar, uruklar çoğalıp yeryüzüne dağılarak, yeni uruklar oluşturarak kendi milli birliğini korumuşlardır.

Bizim topraklarımızda kırktan fazla farklı milletlerden insanlar yaşamaktadır, onlar da Türkmenler ile tek vücut olup, barış, birlik ve mutluluk içinde yaşıyorlar.

Türkmen, diğer milletlere öz kardeşi, dostu nazarıyla bakar. Türkmenlerde ırkçılık yoktur. Türkmenler başka milletlerin diline, dinine, geleneklerine ayrı bir saygı duyarlar.

Türkmen Devleti'nin kanunları önünde Türkmenistan'da yaşayan bütün vatandaşların hak ve hukukları eşittir.

Tarihe baktığımızda, Türkmen'in millet olma sürecinin yeni olmadığını görürüz. Fakat bu milletin tarihi kaderi öyle karmaşık ki, onun hayatında sadece ilerlemeler, yükselmeler yoktur, aksine geri kalmalar, düşüşler de olmuştur. Marksizm,

⁴⁸⁰ Saparmurat Türkmenbaşı, *Ruhname*, I, 28.

⁴⁸¹ Saparmurat Türkmenbaşı, *Ruhname*, Aşabat, 2004, II, 31.

tarihi, gerilemeler olmayan ve sadece ilerlemeler kaydeden tek taraflı bir dönem olarak tanımlar: Ona göre evvela boy oluşur. Boydan halk, halktan millet vs... Fakat tarih, karmaşık hadiselerin, yükselme ve geri kalmaların içli dışlı olduğunu gözümüzün önüne sermektedir. Türkmen'in hayatı da onun milli tarihi de böyle çift taraflı gelişmelerle doludur. Türkmen'in tarih sahnesine çıktığı ilk yıllarda, millet olduğu dönemlerde değişik sebeplerden dolayı yeniden aşiret ve boylar oluşup, farklı boyların bağımsız hale gelerek tekrardan millet olup, devlet kurdukları dönemler de olmuştur. Demek, günümüzde yeni Türkmen milleti düşüncesini benimsememiz bir ihtiyaçtır ve amacımıza uygundur".⁴⁸²

Türkmenbaşı Ruhname'de, Türkmen halkına hitap ederken, gençleri de göz önünde bulundurmuş ve onlara millet ile boy farklılığının ve ayrımının olmaması için çeşitli vesilelerle aşağıdaki şekilde hitap etmiştir:

“Aziz oğlum! Sevgili kızım!

Bütün bunları açık bir şekilde ifade etmemin hikmetini anladın mı? Ben bunların hepsini geniş ülkemizin her yerinde, bütün boy ve aşiretler arasında farklı âdetlerin uygulanmasını sağlamak ve bunları senin de tam ve kesin bir şekilde bilmen için ifade ettim.

Türkmen'in, başı göklere eren kara dağları, Türkmençe sohbet edip size arka vermekte, geniş, ıssız çöller Türkmençe konuşup, bahar mevsimleri kalbinizde laleazar olup açılır. Türkmen'in coşkun ırmakları Türkmençe konuşarak, kaderinizle birlikte akıp gitmekte; dalgalı denizi Türkmençe konuşarak, ruhunuza ruh katar. Sizin ruhunuz ceddinizin ruhu ile birleşip, kalbinize kıvanç, heyecan ve sevgi olarak dolar. Oğuz Han'ın talimatı halkın hafızasında Oğuz Han'ın yolu olarak kalmıştır. Dede Korkut talimatı halkın hafızasında Dede Korkut yolu olarak kalmıştır. Köroğlu Bey'in talimatı halkın hafızasında Köroğlu yolu; Mahdumkulu Atamızın talimatı halkın hafızasında Mahdumkulu yolu olarak kalmıştır.

Aziz Türkmen milletim! Oğuz Han'dan, Dede Korkut'tan, Köroğlu'dan, Mahdumkulu atamızdan bize, Türkmen yolunu kutsal sayma vasiyeti, Türkmen milletinin birlik ve bütünlüğü konusunda pek çok öğüt ve nasihatler ulaşmıştır. O öğüt ve nasihatlere kulak verdiğinde, kalbin millete olan sevgi ve kıvançla dolar.

Oğuz zamanında Oğuz boyları, bir Oğuz Hanlığına itaat ediyorlardı, Oğuz ananelerine göre yaşıyorlardı. Korkut Ata zamanında hükümdarlar Tanrı'nın nazar

⁴⁸² Saparmurat Türkmenbaşı, *Ruhname*, I, 28, 96–97, 101.

kıldığı başına devlet kuşu konan kişiler olarak kabul ediliyorlardı. Atalarımız her zaman doğru sözlü olmuşlardır, hiçbir zaman yalan söylememişlerdir. Bir şeye söz verdiğinde hiçbir şekilde ondan caymamıştır. Onun için halk arasında; “Can da ağızdan çıkar, söz de”. Deniyor. Türkmen halkının son zamanlara kadar İslamiyet’e büyük hizmetleri dokundu”.⁴⁸³

Türkmenbaşı eserinde şöyle devam etmektedir:

“Acaba neden Türkmen’in kaderi son üç asır böyle ağır oldu? Devleti parçalandı, boylar birbiriyle savaştı, millet olarak aslını yitirdi, dinini aşağı yukarı terk etti, dilini basitleştirdi, binlerce yıl emek verip, ter dökerek kâmileştirdiği atını, halısını, giyim kuşamını, ziynet eşyasını, töresini neredeyse yitirecek hale geldi... Âlemde hiç bir şey kendi kendine olmuyor. Suni ya da tabii afet bir devlete veya millete geliyorsa elbet bunun da bir sebebi vardır. Bırakalım, her bir Türkmen, bu soruyu düşünsün, sonra da elini vicdanına koyup, kendi kendine, bugün, yüce Allahın huzurunda cevap versin”!

Yüce Allah’ın emriyle üçüncü bin yılın gölgesi başımıza düştüğü günlerde 1991 yılında Türkmenistan bağımsız devlet oldu. Ama ilk başlarda bu sadece kâğıt üstündeydi. Gelişen toplum, idareyi elinde tutan kurumlar, milli bağımsızlık düşüncesi, kendini kendi ürünleriyle besleyen ekonomi, dünya devletleriyle birbirine destek olacak şekilde ilişkiler kuracak milli siyaset, daha yeni yeni oluşuyordu. İşin en zor tarafı da insanların düşüncesi, muhakeme ve zihni bağımsızlığı, onun sağladığı milli menfaatleri anlayabilecek kapasitede değildi, her fert kendi kaderinin bağımsızlıkla ilgisini kurmaktan acizdi. Bağımsız milli bir devlet teşkilatın, milli siyasetin, halkın kabul edip coşacağı milli mefkûren, milli iktisadın, milli medeniyetin, milli ordun yok ise bu tam bir bağımsızlık sayılmaz bir kere. Bütün bunları gerçekleştirmek için de zaman lazım. En az 10–20 yıllık vakit gerek.⁴⁸⁴

Türkmenbaşı bağımsızlıktan sonra ülkenin durumunu göz önünde bulundurarak kaleme aldığı *Ruhname* adlı eserinde şöyle demiştir:

“Ülkesinde kalan üç milyon kadar Türkmen vatandaşı da aslını kaybederek, biz Sovyet halkıyız diyerek, dilini, dinini, milletini, milli duygularını unutmaya başlamıştı. Türkmenler arasında kabilecilik düşüncesini sokmak, onlar arasında anlaşmazlık, geçimsizlik, dağınıklık, devletsizlik oluşturmak da düşmanların bize karşı metotlu bir şekilde oynadıkları oyundu”.

⁴⁸³ Saparmurat Türkmenbaşı, *Ruhname*, I, 310, 105; II, 208.

⁴⁸⁴ Saparmurat Türkmenbaşı, *Ruhname*, I, 6.

Türkmenbaşı Ruhname’de, halk bütünlüğünü ve birliğini korumak ve devamlılığını sağlamak için “Türkmenistan’ın bağımsız devlet olduktan sonra kabile ve aşiret düşüncesi, Türkmen milletinin birliği için zararlıdır. Ben bu konu ile ilgili olarak aziz Türkmen halkım, sana şöyle sesleniyorum:

Türkmen milleti bir bütün olarak yeniden doğdu. Bağımsız, tarafsız devlete sahip olmak, sadece milletin çıkarları, milletin birliği, milletin bütünlüğü ve bölünmezliği ile mümkündür.

Kabile ve aşiret düşüncesi geçicidir, milli bütünlüğe ulaşmak için bir alt basamaktır. Şimdilerde bu düşünce milletin bütünlüğünü zedeler. Kabilecilik anlayışını artık bırakalım! Kabile ve aşiret tartışması geçmişte kalsın, her bir Türkmen kabile ve aşiret tartışmasının olmaması için çabalsın. Türkmenler kardeşirler. Aziz insanlar, Türkmen’i istikbale taşıyacak yine Türkmen’dir”.

Türkmenbaşı, çeşitli vesilelerle Türkmen halkına hitap ederken, kabilecilik duygularının öne çıkarılmasının doğru olmadığını ısrarla vurgulamıştır. Aksine davranışların toplumun birlik ve beraberliğine zarar vereceğini hatırlatmıştır. Yaptığımız araştırmada ve yararlandığımızın çeşitli kaynaklarda bu görüşler açıkça ortaya konulmuştur. Türkmenbaşı, bu konuda şu görüşlere yer vermiştir:

“Tarihe göz gezdirsene, son 300 yıl içinde Türkmenlerin ahlakı biraz değişti; kudreti, itibarı azaldı, ittifakının yerini ihtilaf aldı. Türkmen milletim komşu milletlerle bir boy bir boyla bir aşiret diğer aşiretle anlaşamadığı için kendi aralarında kanlı savaşlar ettiler. Milletimizin her bir vatandaşı birbirine inanmadı, kardeş kardeşe, baba oğluna inanmadı, hısım akrabanın arasına ihtilaf düştüğü için kendilerine inanmaksızın, hiç kimseye güvenmeksizin yaşadılar. Ben Sovyet devrinde yaşadım. Daha genç yaşında Türkmen halkımızın ümitsizliğini, bitkinliğini, adalete güveninin olmadığını gördüm, iliklerime kadar hissettim.

Madde ve mana, Türkmen bütünlüğünü oluşturan değerlerdir. Tabiat ile insan arasındaki gibi günümüzde millet ile devlet arasında dengeli ilişkiler gereklidir. Devletimizde kabile-boy farklılıkları olmamalıdır, milli birliği pekiştiren esaslar daha da artırılmalıdır. Boy ve kabilecilik geçmişte kalmıştır, gelecek için milli birlik esastır”.⁴⁸⁵

Türkmenbaşı’nın birçok eserinde, Türkmen halkı arasındaki birlik ve dayanışmanın pekiştirilmesini vurguladığını görmekteyiz. Ülkedeki boy ya da

⁴⁸⁵ Saparmurat Türkmenbaşı, *Ruhname*, 6, 96, 104.

kabilecilik düşüncelerinin Türkmen ruhu üzerinde zararlara sebep olduğunu ifade etmiştir. Ruhname adlı eserde, Sovyetler dönemi ve daha önceki tarihlerde Türkmenlerin birbirinden farklı sebeplerle koparıldığını ve bu etkinin bağımsızlık yıllarının ilk dönemlerinde de devam ettiğini gözlemlemiştir. Türkmenlerin bir millet olarak birliğini, beraberliğini, büyük bir kültür ve medeniyete sahip olduğunu vurgulamıştır. Türkmenlerin Oğuz boylarından geldiğini belirterek, Türkmenlere milli kültür ve bilinç aşılama çalışmıştır. Milli edebiyata ve özellikle Oğuz destanlarına değinerek, Türkmen gençlerinin bu ülkü ve bilinçle yetişmesinin gerektiğini her fırsatta vurgulamıştır.

SONUÇ

Çoğu toplumda olduğu gibi, Türk kökenli topluluklarda ve Türk tarihçiliğinde de şecere geleneği önemli bir yer tutar. Çalışmamızda Türkmen tarih yazıcılığında şecere geleneği ve buna etki eden faktörler üzerinde durduk. Bunlardan Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* adlı eseri üzerinde önemle durma ihtiyacı hissettik. Belli başlı şecere müellifleri ve eserlerini inceledik. Şecerenin Türkmenlerin sosyal ve kültürel hayatlarındaki etkisini ve önemini diğer araştırmacıların eserlerindeki kanaatleri de dikkate alarak değerlendirmeye çalıştık. Değişik kabilelerin tek bir halk haline gelebilmesi için belli bir uyum süreci yaşanmış ve hâkim kabilelerin etnik adı da çoğu kez bütün halkın umumi adı halini almıştır. Bu durum, zaman içinde o grubun özgün adı şekline dönüşmüştür. Taşıdıkları kavim adı olan Türkmen kelimesine ilk kez Kaşgarlı Mahmut'ta (1008–1075) rastlanmaktadır. Reşidüddin'e (1274–1318) bakılırsa o yüz yıllardaki Türk dünyasında Oğuz ve Türkmen adları, müşterek bir kavmin ismi olmuştur. Böylece her ne kadar etnik yapıda önemli değişiklikler olsa bile yeni bir ulus adı ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Tarihi kaynakların vurguladığı gibi, Türkmenler, Türk kavminin Oğuz grubuna mensupturlar. Bazı eski dil özelliklerini korudukları gibi, Çağatay ve Kıpçak sahasındaki boyların arasında kaldıklarından dolayı onlarla birlikte gelişmişlerdir. Diğer Oğuz grubu ağızlarında görülmeyen bazı hususiyetleri de almışlardır. Bugünkü Türkmenleri; Türkiye, Balkanlar, Ortadoğu'da Suriye, Irak ve nihayet Azerbaycan Türkleri ile aynı çerçevede değerlendirmek mümkündür. Bu gruplar, kendi aralarında, diğer Türk gruplarından daha çabuk anlaşıp kaynaşabilmektedirler.

Türkmenlerin şecere örneklerinde, Türkmenlerin geçmişini ve yaşadığı bölgeleri ve tespit edilmiş olan bölgelerde daha çok Salurların yaşadıklarını verilen örneklerden görmekteyiz. Kısaca değinecek olursak, Türkmenlerin, Sir Derya'dan Hazar'a, Aral'dan Horasan'a kadar olan bölgelerde hayatlarını sürdürdüklerini ve genel olarak küçük boyların büyük boylara katıldıklarını görmekteyiz.

Türk kavimleri, ilk çağlardan itibaren Asya'nın dört bir yanına dağılmışlar, daha sonraki asırlarda da Avrupa ve Afrika'ya kadar yayılarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu derece geniş bir coğrafyada kendilerine has kültürlerini ve hayat anlayışlarını korumuşlardır. Bu boylar, genellikle bağımsız yaşamışlardır. Buna rağmen büyük bir devlet kurulduğu zaman ona bağlanmışlardır. Bağlandıktan sonra

durumlarında genel anlamda her hangi bir değişiklik olmamış ve varlıkları devam etmiştir. Ayrıca her boyun yaşadığı belirli bir alanı vardı. Bazen savaş, kıtlık, dış baskı ve benzeri sebeplerle bulundukları yerleri terk ettikleri de olmuştur. Bu da bilindiğı gibi dünya tarihini yakından etkileyen büyük göçlere sebep teşkil etmiştir. Bu göçlere Avrupa Hunları ve Oğuzların göçlerini misal olarak verebiliriz. Türk tarihinde Oğuzlardan gelen Türk boylarının, aynı atadan ve onun soyundan ve dolayısıyla aynı şecereye mensup olduklarını söyleyebiliriz.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı sistemi içinde Türkmenistan'ın başlı başına bir cumhuriyet haline getirilmesiyle birlikte, şehirlerde veya kırsal kesimlerde Türkmen dilinde okulların açılması, bu dilde kitap, gazete ve dergiler çıkarılması, radyo, TV, tiyatro ve sinema sanatındaki konuşmaların Türkmen dilinde yapılması gibi çeşitli faaliyetler olmuştur. Ancak halkın çeşitli kesimleri arasında hâkim kültür olan Ruslarla yakınlaşma da yaşanmıştır. Türkmenler arasındaki kaynaşma, bağımsızlığın kazanılmasından sonra dil, kültür, maddi ve manevi yapı zenginliğı hızla gelişmiştir.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han ve daha sonraki Türk (Türkmen) şecereciliğini değerlendirirken, her milletin kendine has soy kütüğü yanında, başka milletlerin şeceresiyle de ilgilenildikleri bir gerçektir. Çünkü Ebu'l-Gazi'nin *Şecere-i Terâkime* ve *Şecere-i Türk* adlı eserlerinde olduğu gibi, değişik dönemlerde çeşitli dillere çevrildiğini, arşiv kitapları arasında yer aldığını ve ilmi bakımdan büyük değer verildiğini görmekteyiz. Türkmen şecerecileri konusunda önemli araştırmalar yapmış olan Soltanşa Ataniyazov ve Türkmen tarihçilerden Marat Durdıyev'in değerlendirdiğı kaynakların muhtevasına bakınca, Türkmenistan'da yaşayanların, tarihi kaynaklarda dile getirilen 24 Oğuz boyundan geldiklerini teyid ettiklerini görmekteyiz. Türk tarihinin boy ve soy şeceresinin unutulmadan günümüze kadar taşınması ve hatta destanlar haline getirilerek sahip çıkılması, Türk milletinin aynı Oğuz boyundan gelen Türk kökenlileri bilmesi ve tanınması anlamına gelmektedir.

Rusların Türk kavimlerini yönetimleri altında tutabilmek ve böylece daha kolayca idare edebilmek için toplumları birbirine düşürdüğü bilinen bir gerçektir. Boylar ve soylar arasına düşmanlık sokma geleneğı Rus tarihinde çok eskilere dayanmaktadır. Ruslar, bir boyu diğer boya düşman haline getirmek için kabileciliğı ve aralarındaki farklılıkları öne çıkarmışlardır. Böylece tarihi Türkistan'ı Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız vs. gibi suni ayrımlarla toplulukları birbirlerine karşı kışkırtmışlardır. Ruslar, Orta Asya, Kafkaslar ve Sibirya'da her kavmin, boyun ve boy başının şeceresi

diyebileceğimiz ayrıntıları incelemişler, bunlar arasındaki yakınlığı ya da mesafeyi incelemişler ve tespit etmişlerdir. Bir bakıma onların şecerelerini çıkarmışlardır. Bu araştırmayı tamamladıktan sonra onlara boyları ve boy beyleriyle ilgili adlar ve unvanlar vermişlerdir. Böylece Türkistan'da Türkmen, Özbek, Kazak vs denilen birtakım topluluklar ortaya çıkarmışlar ve bunların konuştuğu Türkçenin lehçe ve şivelerini de birer dil (lisan) haline getirmişlerdir. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği döneminde, Türkmen boylarını etkilemelerinin ekonomik ve siyasi politikalardan ibaret olmadığını görüyoruz. Rusların caydırma politikalarına rağmen Türkmen boylarının kendi içindeki birlik ve beraberliklerinin genel anlamda bu dönemde az da olsa yaşatıldığını söyleyebiliriz.

Türkmenistan'da Ruslar tarafından boylar arasında düşmanlığa kadar vardırılan ayrılık siyasetinin, bağımsızlıktan sonra tersine dönerek, milli birlik ve bütünleşmenin gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Ülkede boyların bir devlete ve bir vatana sahip olma hasreti uzun yıllar sürmüştü. Çünkü bağımsız Türkmenistan Cumhuriyeti'nin bayrağında bile beş değişik halı motifleriyle temsil edilen boylar arasında birlik ve dayanışmanın sağlanması amaçlanmıştır. Bayraktaki halı motiflerinde büyük beş boyun dokuduğu halı motiflerinin simgeleri gösterilmiştir. Bu beş boyun üzerinde de bir hilal bulunmaktadır. Genel olarak hilal, İslam dininin simgesidir. Türkmenistan'da ise İslam dinini sembolize etmenin ötesinde tek hilal altında beş boydan olan halı motifleriyle yine bütün Türkmenistan'da yaşayan boyları birleştirmektedir. Türkmenistan bayrağındaki bu sembollerin uygulaması farklı sonuçlar da doğurabilirdi. Çünkü Türkmenler, bağımsızlık yıllarına kadar farklı idare yapısı ve siyasi politikalarla yönetilmiştir. Bunun olumsuz etkileri de muhakkak olmuştur. Burada Türkmenistan'da bağımsızlık günlerinde yaşanan zihin karışıklığına ve Sovyet tipi insan anlayışına değinmek istedik.

Sovyetler Birliği idaresinde eğitim görmüş, yetişmiş ve devlet teşkilatında görev almış olan bazı Türkmenler, Türkmenistan'ın bağımsızlığına ve yeni idare sistemine karşı çıkmışlardı. Bu çevreler, yeni yönetimin halka karşı çok sert davrandığını öne sürerek uygulamaları eleştirmişlerdi ve Sovyetler Birliği döneminde daha rahat olduklarını söylemişlerdi. Bu görüşü savunanlar, aradan geçen bir kaç yıl gibi kısa bir sürede Türkmen halkının bağımsızlığını gerçekten kazandığını idrak ettiler. Çünkü kendi devletine sahip çıkmanın ve ona hizmette bulunmanın değerini kavramışlar ve bu durumun ne anlama geldiğinin farkına varmışlardı. Burada şunu belirtmemiz

gerekir; Türkmen halkı bağımsızlığını yeni kazanmışken, elbette devlet teşkilatında birtakım aksamalar yaşanacaktır. Fakat yeni kurulan bir Türkmen devletinin, daha önce farklı bir devletin idaresi ve totaliter sistemden kaynaklanan baskılardan kurtulması için zamana ihtiyaç vardı. Ayrıca farklı boylara sahip olan Türkmen halkına devlet olmayı, bağımsızlığı ve yeni düzeni anlatmak, kendi kararlarını kendisi alabilen bir toplum olduğunu hissettirebilmek, elbette ki biraz zaman alacaktır. Bunun yanı sıra, Sovyet Rusya'nın idaresinden yeni çıkmış olan Türkmen boylarının birlik ve beraberliğini sağlamak, deyim yerindeyse dağınıklığı veya özellikle sosyal ve kültürel yıkıntıyı toparlamak ve düzenlemek kolay olmasa gerektir. Elbette bu birlik ve beraberlik mücadelesi yapılırken, tarihte adı geçen Türkmen büyüklerinin ve şairlerin bırakmış oldukları milli mirasın katkısının büyük olduğunu da göz ardı edemeyiz. Türkmenler bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkmenistan Devleti'nin yaptığı çalışmalar neticesinde bir bayrak altında sadece büyük beş boyu değil, bütün Türkmen boyları, soyları, oymak ve aşiretleri birleşmiştir.

Türkmenlerin geçmişte bağlı oldukları kendi boylarına duydukları mensubiyetleri bağımsızlıktan sonra da devam etmektedir. Önemli olan, bu boyların, devlete olan bağlılıklarını ve bunu devam ettirebilmek için gösterdikleri azim ve kararlılıklarıdır. Bizim gözlemlediğimiz kadarıyla Türkmenistan'da yaşayan Türkmen halkı, bağımsızlıktan sonra bir devlete sahip olmanın getirdiği maddi ve manevi mutluluğa ulaşmış, bunun değerini anlamış, elindeki güç ve zenginliğin farkına varmıştır.

Günümüz Türkmenistan'da bağımsızlığını aldıktan sonra yapılan boyların tek vücutta toplanması önemsenmiş ve okul derslerinde ilkokuldan başlayarak yüksek ihtisaslarda ve bütün uzmanlık alanlarında Türkmen tarihini ve geçmişini öğrenmek ve geçmişte yapılan hataların tekrarlanmaması için kitaplar okutulmaktadır. Günümüzde okullarda okutulmaya devam edilen Türkmenbaşı'nın Ruhname kitabını örnek verebiliriz. Kendi ayakları üzerinde duran Türkmenistan, bu milli birlik çalışmalarını bir devlet programı olarak devam ettirmenin ötesinde pratik olarak da hayatlarına yansıtabilmişlerdir.

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra geçmişine sahip çıkmaya çalışan Türkmenbaşı, Türkmenlere ilk önce milli kimliklerini kazandırmaya çalışmıştır. Bunun için de tarih ve dil alanında geçmişten günümüze kadar kültür köprüsü olmuş şahsiyetlerin halk tarafından öğrenilmesini sağlamıştır. Özellikle Türkmen gençlerinin,

tıpkı Mustafa Kemal'in yaptığı gibi, atalarını, geçmişlerini, yani Türk tarihini çok iyi öğrenmelerini ve milli kültürü yaşatmalarını vasiyet etmiştir.

ŞEKİLLER-TABLolar

Şekil 1: Faruk Sümer'in Oğuzlar kitabında ekler kısmında, Çarlık Rusya'da görevli komutan Yüzbaşı Muravyov'un, genelde Mangışlak ve Hive'de yaşamakta olan Türkmen boylarıyla ilgili verdiği rapor listesindeki boyların isimleri ve sayısından örnekler.(s.55).

Şekil 2: Yüzbaşı Muravyov'un, Balkan bölgesi ve Hive yolu üzerindeki yaşayan boy ve çadır sayıları hakkında bilgi raporu. (s.55).

Şekil 3: Yüzbaşı Muravyov'un, Yomutların boy ve çadır sayıları hakkında bilgi raporu. (s.56).

Şekil 4: Yüzbaşı Muravyov'un, Göklenlerin boy ve çadır sayıları hakkında bilgi raporu. (s.57).

Şekil 5: İran kaynaklarında, Oğuzhandan Ersarı boyuna kadar boy silsilesinin örneği verilmiştir.(s.96).

Şekil 6: Yine İran kaynaklarında Ersarı boyu ve sonrasının uruğ şecere örneği verilmiştir.(s.97).

Şekil 7: Yine İran kaynaklarında Teke boyu ve sonrasının uruğ şecere örneği verilmiştir.(s.99).

Şekil 8: İran kaynaklarında, Oğuzhandan Göklen boyuna kadar boy silsilesinin örneği verilmiştir. (s.105).

Şekil 9: Yine İran kaynaklarında Göklen boyu ve sonrasının uruğ şecere örneği verilmiştir. (s.106).

Şekil 10: Şinasi Dermerdem, İrandaki yaşayan Türkmenlerin Yomut boylarının başından itibaren Yomutların listesini vermiştir. (s.111).

Şekil 11: Ahunt Benli, yayınlanmamış özel arşivinden *Türkmen Şeceresini* Nuh Peygamberden günümüze kadar hepsini ağaç şeması şeklinde vermiştir. (s.116).

Şekil 12: Türkmenistan'ın bağımsızlığını aldıktan sonra anayasa kararı ile birlikte Türkmen bayrağı ve bayrakta yerleştirilen Türkmenistan da yaşamakta olan Türkmen boylarının büyüklerinden 5 tanesinin kendilerine has halı motiflerini kullanılmıştır. (s.151).

Şekil 13: Salur boyuna ait halı motifi örneği verilmiştir. (s.158).

Şekil 14: Teke boyuna ait halı motifi örneği verilmiştir. (s.159).

Şekil 15:Ersarı boyuna ait halı motifi örneği verilmiştir. (s.160).

Şekil 16: Yomut boyuna ait halı motifi örneği verilmiştir. (s.161).

Şekil 17: Oğuz boyuna ait tamga halı motifi örneği verilmiştir. (s.162).

Tablo 1: Kaşgarlıdan, Ebu'l- Gazi'ye kadar olan çeşitli yazar ve kaynaklarda Oğuz boylarının farklılıkları ve sıralaması yapılmıştır.(s.32–33).

KAYNAKÇA

- Agacanov, Sergey Grigoriviç, *Oğuzlar*, Çev. Necef, Ekber, N. ve Annaberdiyev, Ahmet, İstanbul, 2004.
- Ahunt, Benli, *Türkmen Şeceresi*. Tahran, 1956.
- Annanepesov, Mirat, *Türkmenistan'ın Tarihinden Materyaller (XVIII. asır-XX. asrın başları)*, Aşkabat, 1995.
- Annanepesov, Myrat, *Hozyaystvo Turkmen v XVIII-XIX vv*, Aşkabat, 1972.
- Atanıyazov, Soltanşa, *Sakar İli*, Aşkabat, 1996.
- Atanıyazov, Soltanşa, “Salırlar Hakda Söz”, *Siyasi söhbetdeşlik Jurnalı*, Aşkabat, 1991.
- Atanıyazov, Soltanşa, “Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği”, Çev. Yusuf Akgül, *Bilig*, S. 10, Ankara, 1999.
- Atanıyazov, Soltanşa, *Slovar Turkmenskih Etnonimov*, Aşkabat, 1988.
- Atanıyazov, Soltanşa, *Şecere (Türkmenin Nesil Daragıtı)*, Aşkabat, 1994.
- Avarskiy, Alihan, *Mervskiy Oazis i Dorogi, Veduşkiye k Nemu*, yy, 1883.
- Aytaç, Ahmet, “İlgın Çiğil Kilimleri”, S. Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi III. *Ulusal Türk El Dokumalarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu 17-18 Mayıs Bildirileri*, Konya, 2000.
- Azmun, Yusuf, “İranda Yaşayan Türkmenler Hakkında Küçük Bir Not”, *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, S. 25-32, Ankara, 1964.
- Baker, V., *Clouds in The East*, London, 1876.
- Barthold, V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1975.
- Baş, Eyüp, “Orta Asya İslam Kültür ve Medeniyet Tarihinde Hokand Hanlığı (1710-1876)” *Uluslar arası Sempozyum-Orta Asya'da İslam (20-21 Mart 2004) Bildirileri*, Oş, 2004.
- Bayat, Fuzuli, *Türk Boy Adları Etimolojisi*, Ankara, 2005.
- Begcanov, Amantagan, *Ersarı Bey ve Ersarılar*, Aşkabat, 1993.
- Begcanov, Amantagan, *Gömlen Akabalar, Göçülen Yurtlar*, Aşkabat, 1992.
- Begliyev, Ağa Niyazi, *Türkmen Boylarının Tarihi ve Etnografyası*, İstanbul, 2000.
- Behar, Büşra E., *Bağımsızlığın İlk Yılları*, Ankara, 1994.

- Bekmiradov, A., “Yaş komunist”, *Gazetesi*, 20 Eylül 1985.
- Birunî, *EI-Kanûn'ül-Mes'ûdî*, yy. ty.
- Caferoğlu, Ahmet, *Türkmenler*, Türk Kültür Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, S. 20. Ankara, 1964.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, yy, 1979.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara, 1988.
- Çarıyev, Şadurdi, “Aşhabad”, *Türkistanskiy Arhiv, Strana Turkmen*, Aşkabat, S.12, 1998.
- Dcikiyev, A., *Etnografiçeskiy Oçerk Naseleniya Yugo- Vostochnogo Turkmenistana*, (Konets XIX- v naç. XX v.) Aşkabat, 1972.
- Demidov, S., *Turkmenskiye Ovlyadı*, Aşkabat, 1976.
- Durdiyev, Marat, *Türkmenler*, Aşkabat, 1991.
- Duymaz, Ali, *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*, İstanbul, 1997.
- Ebu'l-Gazi, *Şecere-i Terâkime (Türklerin Soy Kütüğü)*, Çev. Muharrem Ergin, ty.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Editör. Hakkı. Dursun Yıldız, İstanbul, 1992.
- Erşahin, Seyfettin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, Ankara, 1999.
- Erşahin, Seyfettin, *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar: Sovyet Dönemi*, Ankara, 1999.
- Faseyev, F. S., Kto Oni Tak Nazivamiye, “Golubiye Tyurki”, *İstoriçniko-vedeniye İ İstoriya Tyurkiskih Yazıkov*, Kazan, 1978.
- Fayda, Mustafa, “Ensab”, *DİA, (Diyanet İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 1995. c. XI.
- Gouliboef, Queville Henri De, *Türkmenler Arasında*, Çev. Rıza Akdemir, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.
- Göklenov, Cebbarmammet, “Mahtumkulu”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, (Mahtumkulu Özel Sayısı), S. 18, Ankara, 1998.
- Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara, 2003.
- Gömeç, Sadettin, “Türkmenistan Türk Cumhuriyeti”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültür Araştırmalar Enstitüsü Yay., Ankara, 2001.
- Grodekov, N. İ., *Voyna v Turkmenii, Sovetskiy Rossiya*, 1883.
- Gumiliyev, Lev. N., *Kavimlerin Türeyişi ve Yeryüzü Üzerindeki Yaşam Bölgeleri*, Çev. Nuri Eyüpoğlu, İstanbul, 2001.
- Gülensoy, Tuncer, “24 Oğuz Boyunun Anadolu'daki İzleri”, *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı 1977*, Ankara, 1979.

- Gülensoy, Tuncer, “Kazakistan’da ve Türkistan’da (Özbekistan’da) Türk Yer Adları ve Anadolu’daki İzleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, S.XXXII/1-2,1994, Ankara, 1996.
- Gündüz, Tufan, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri, Bozulmuş Türkmenleri 1540-1640*, Ankara, 1997.
- Günşen, Ahmet, *Anadolu’nun Türkleşmesi Sürecinde, Türk Soy, Boy, Oymak ve Cemaatleri ile Kırşehir*, İstanbul, 1997.
- Hamidullah, Muhammed, *Ensabü’l –eşraf*, Kahire, 1959.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Ankara, 2009.
- Hayit, Baymirza, *Esir Türkler*, Ankara,1967.
- İbn al-Asir al-Djaziri, *Tarikh al-Kamil*, Kahire, 1301 h.
- İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, Çev. A.Özaydın, Beyrut,1966.
- İnan, Abdülkadir, “Destan-ı Nesl-i Çengiz Han Kitabı Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1987.
- Jdanko, T. A., *Oçerki istoričeskoy etnografii Karakalpakov*, Leningrad, 1950.
- Kadırov, Marat Durdıyev, Şöhrat, *Dünyadaki Türkmenler*, Aşkabat, 1991.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, *Jean Deny Armağanı*, Ankara, 1958.
- Karasoy, Yakup - Toker Mustafa, *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-Name*, Konya, 2005.
- Karpov, G. İ., *Turkmenskoye plemya Teke, Aşhabad*, Türkmenistan Bilimler Akademisi Yay., Aşkabat, ty.
- Karpov, G. İ., *Etničeskiy Sostav Turkmenii*, Aşkabat, 1942.
- Karriyev, A., *Turkmenskiye plemena v pervoy polovine XIX v. i ih borba protiv agressii sosednih feodalnih gosudarstva*, Moskva, 1947.
- Karriyev, Aga, Moşkova, G. Nasonov, V.G., Yakubovskiy, A.N. Yu., A. *Oçerki Po İstorii Turkmenskogo Naroda i Turkmenistana v.VIII-XIX vv*, Aşkabat, 1954
- Kaşgarlı, Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Kâtîp Çelebi, *Keşfü’z-zünûn an Esâmii’l- Kütübi ve’l-Fünûn*, neşr. M.Şerefettin Yaltekaya, İstanbul, 1971.
- Kılıç, Mehmet, *Oguznama-Şecere, Türkmenlerin Nesil Ağacı*, Bursa, 1999.

- Kononov, A. N., *Rodoslavnaya Turkmen, Soçineniye Abul-Gazi Hana Hivinskogo*, Moskva, 1958.
- Köprülüzâde, Mehmet Fuat, "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar (Salurlar)" *Türkiyat Mecmuası*, S. I, İstanbul, 1925.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2006.
- Kuzeyev, R. G., *Proishojdeniye Başkirkogo naroda; Etničeskiy sostav, istoriya rasseleniya*, Moskva, 1974.
- Maanayev, E. ve U. Asanbayev, *Tarihi Terminderdin Oruçsa-Kırgızça Sözlüğü*, Frunze, 1966.
- Maksimoviç, F. K., *Sotsialno-Ekonomiçeskiy Stroy Zakaspisyskih Turkmen Nakanune Prisoyedineniye K Rossii*, Aşkabat, 1960.
- Merçil, Erdoğan, Erdoğan Merçil, "Afganistan'daki Türkmenler", *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 33–36, Ankara, 1965.
- Mes'ûdî, *Ahbâru 'z-Zamân*, Kahire, ty.
- Mıratgeldiyev, Teçnazar, *Türkmenistan'ın Tarihi*, Aşkabat, 1997.
- Müderrişoğlu, Adnan - Seferoğlu Şükrü Kaya, *Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1986.
- Necef, Ekber, N. ve Annaberdiyev Ahmet, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, İstanbul, 2003.
- Nurmuhammedov, K., "Sovetler Dövrünün Birinci Onyılığındaki Etnoprosesler", *Türkmenistan XX. Yüz Yılın 20–30 Yıllarında: Taze Bakışlar ve Tarihi Okutmanın Problemleri*, Türkmenistan Devlet Üniversitesi Yay., Aşkabat, 1999.
- Nuriyev, A., "20-30 Yıllarda Medeni Gurluşık", *Türkmenistan XX. Yüz Yılın 20–30 Yıllarında: Taze Bakışlar ve Tarihi Okutmanın Problemleri*, Türkmenistan Devlet Üniversitesi Yay., Aşkabat, 1999.
- Ödekov, Ödek, "Sumer Hakda Kelam Ağız", *Yaşlık Jurnalı*, S. 12 Aşkabat, 1990.
- Ölmez, Zuhâl Kargı, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara, 1996.
- Özkan, Nevzat, *Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat*, İstanbul, ty.
- Öztürk, İsmail, "Türkiye'de Gelişen Türk Halıcılığına İlişkin Bazı Belgeler", S. Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi 2. Ulusal Türk El Dokumalarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri), Konya, 1999.
- Radlov, V. V., *Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy*, yy, 1893-1911.

- Rahimov, N., “Türkmenlerin Orsyetin Düzümüne Meyletin Girmek Konsepsiyası Dorugunda”, *Patışa Orsyetinin Türkmenistanı Basıp Almaklığı: Sebepleri ve Neticeleri*, (Editör: Ç.Yazlıyev), Aşgabat, 1992, 13-15.
- Reichl, Karl, *Türk Boylarının Destanları, Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı*, Çev. Metin Ekici, Ankara, 2002.
- Reşidud-Din, Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih*, Doğu Bilimleri Enstitüsü, Moskova, 1965.
- Roslyakov, A. A., “K Voprosu ob Etnogeneze Turkmenskogo Naroda”, S. 5, SSSR, 1950.
- Saray, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.
- Saray, Mehmet, “Türkmenler”, *İA (İslâm Ansiklopedisi, MEB.Bakanlığı)*, İstanbul, 1988.
- Saray, Mehmet, *Türkmen Tarihi (Türkmenler İmperyalizm Zamanında)*, Çev. Seyitniyaz Atayev, Aşgabat, 1994.
- Sertkaya, Osman, Fikri, “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *TDAY-Belleten*, Ankara, 1995.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi: “Selçuklular Dönemi”*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1999.
- Sümer, Faruk, “Osmanlı Devletinin Kurucusu Osman Gazi ve Devri İle İlgili Bazı Meseleler Hakkında Düşünceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.80, İstanbul, 1992.
- Şeşen, Ramazan, *Onuncu Asırda Türkistanda Bir İslam Seyyahi, İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi*, İstanbul, 1978.
- Şinasi, Dermerdem, *İraniye Türkmeniye*, Tahran, 1995.
- Taşagıl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Tatlılıoğlu, Durmuş, “Din Sosyolojisi Açısından Türkmen Ailesi ve Kuruluşu, Düğün Nikâh ve Boşanma” *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 9-10. Sivas.
- Tatlılıoğlu, Durmuş, “Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dini Hayat”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3. Sivas, 1999.
- Tatlılıoğlu, Durmuş, *Türkmenistan’da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri*, Sivas, 2002.
- Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1942–1947.

- Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.
- Togan, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili)*, İstanbul, 2, 1982.
- Tokluoğlu, Ceylan, Arıcı, Bülent, *Türklerde Yönetim Kültürü*, Ankara, 2000.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, Ankara, 1965.
- Türkay, Cevdet, *Oymak, Aşîret ve Cemaatlar*, İstanbul, 1979.
- Türkdoğan, Orhan, *Doğu ve Güneydoğu Kabile-Aşîret Yapısı*, İstanbul, 2005.
- Türkmen, Nalân, *Orta Asya Türkmen Halıları İle Tarihi, Anadolu-Türk Halılarının Ortak Özellikleri*, Ankara, 2001.
- Türkmenbaşı, Saparmurat, *Ruhname*, Aşkabat, I. 2001.
- Türkmenbaşı, Saparmurat, *Ruhname*, Aşkabat, II. 2004.
- Türkmenistan Konstitüsyası (Türkmenistan Anayasası)*, 14. Madde (Semboller), Aşkabat, 1992.
- Türkmen Halk Dörediciliği*, Aşkabat, 1994.
- Vambery, A., *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, çev, N. Mehmet Özalp, İstanbul, 1993.
- Vambery, A., *The Turcomans Between The Caspian and Merv*, 1880.
- Velsapar, Akmuhammed, “Türkmennama”, *Makalalar Edebiyat ve Sungat Gazeti*. S. 12, Aşkabat, 1990.
- Velsapar, Akmuhammet, *Türkmen Halkının Ata-Babalarının ve Onun Tarihi Ata Vatanının Gözleğinde*, Aşkabat, 1991.
- Yalçinkaya, Alaeddin, *Sömürgecilik Panislamizm Işığında Türkistan (1856’ dan Günümüze)*, İstanbul, 1977.
- Yazıcızâde Ali, *Târîh-i Al-i Selçuk*, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul, 2009.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, ty.
- Yazlıyev, Ç. ve Başkalar, *Türkmenistan’ın Tarihi*, Aşkabat, 1994.
- Yeremeyev, D. E., *Etnogenez Turok, proishojdeniye i osnavniye strani etniçeskoy istorii*, Moskva, 1971.
- Yerli, Metin, “Sivas Yöresi Geleneksel Kilim Dokumacılığının Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu 7–15 Nisan, Bildirileri*, Isparta, 2000.

Yomudskiy, N. N., *O Rodoslovnoy Turkmen-Yomudov İli Osobennosti, Znaçeniye Rodoslovnoy, Protses Obrazovaniye Rodovıh Deleniy İ İh Nazvaniy*, Taşkent, 1927.

Yusupov, H., *Priuzboyskoye Turkmenskiye Plemena v XIV-XV vv*, Aşkabat, 1975.

Zekiyev, Mirfatih. Z., *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, İstanbul, 2006.

ZUYEV, Y. A. “İz Drevnetyurkskoy Etnonimiki Po Kitayskim İstoçnikam (Boma Guy, Yanmo)”, *Trudi İnstituta İstorii*, yy, 1962.

- Yararlanılan İnternet(Web) Sayfaları

- <http://69.63.176.13/group.php?gid=151826080144&ref=shareTekeli>.
<http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/256.pdf>. 20. 08.2008.
http://huzur.8m.com/turkmen_tarih.html 20.08.2008.
http://moracalan.blogspot.com/2006_11_01_archive.html, 18. 01. 2007.
<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=417825> 20. 08. 2008.
http://www.cumhuriyet.edu.tr/akademik/fak_ilahiyat/der3/3arboyacioglu.htm# 18. 01. 2007.
<http://www.dtev.org/index.php?ms=sayfalar&sg=detay&bi=28> 21. 10. 2009.
<http://www.edebiyatciturk.com/sadun-koprulu/turkmen-aile-oymaklari-boylari-kollari.html> 21. 10. 2009
http://www.edebiyatogretmeni.net/forum/ulkeler_rehberi/turkmen_halisi-t12688.0.html 18. 01. 2007.
<http://www.erkurumgazetesi.com.tr/default.asp?page=yazar&id=1283>
http://www.geocities.com/tr/ercanhocaoglu/tm_boylari.html“TürkmenistanTürkmen Boyları”.
<http://www.geocities.com/turkdunyasi/turkmenistan/turkmenistan.html>Türkmenistan Tarihi s. 8-9. 18. 01. 2007.
<http://www.kto.org.tr/tr/dergi/dergiyazioku.asp?yno=1325&ano=83>, 21. 10. 2009.
<http://www.orientalni-koberce.cz/img/tmp/578.jpg> 21. 10. 2009.
<http://www.rugsandcrafts.co.uk/custom/buk5.jpg> 21. 10. 2009.
<http://www.turkmencarpets-online.com/mina-khani-2.jpg> 21. 10. 2009.
<http://www.turkmencarpets-online.com/salyrreplica2.jpg>
<http://www.turkmencarpets-online.com/yilan6.jpg> 21. 10. 2009.
<http://www.webhatti.com/tarih/62821-turkmenistan-tarihi-.html>Türkmenistan Tarihi. 20. 08. 2008.
<http://www.yorturkvakfi.com/turkish/modules.php?name=News&file=article&sid=673>(<http://www.milliyetciler.de/Forums-file-viewtopic-t-5259>) “Türk Dünyasının Unutulmuş Diyarı: Türkmen Sahra”
www.turkmeny.ru, <http://etheo.ingert.com>. 18. 01. 2007.
<http://www.forumyoruk.com/forum/archive/index.php?t-40.html> s. 2 Tekeli, Alper Turan, “Yörüklerin Bağlı Olduğu Boy”

ÖZET

Bu çalışmada, Türk-İslâm tarihi çerçevesinde ele almış olduğumuz Türk tarihçiliğinde şecere geleneği ve özelde Türkmen şecereleri örneklerini inceledik. Şecereyle ilgili yazılmış olan belli başlı şecere müellifleri ve eserlerini inceledik. Çoğu toplumlarda olduğu gibi, Türk kökenli topluluklarda ve Türk tarihçiliğinde de şecere geleneği önemli bir yer tutar. Bu araştırmada, biz de Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* adlı eseri üzerinde önemle durma ihtiyacı hissettik. Şecerenin Türkmenlerin sosyal ve kültürel hayatlarındaki etkisini ve önemini diğer yazarlardan aldığımız ilmi araştırmalar neticesinde değerlendirdik.

Türkmen şecereleri konusunda önemli araştırmalar yapmış olan Türkmen tarihçilerden ve Türkolog Soltanşa Ataniyazov'un değerlendirdiği kaynakların muhtevasına bakınca, Türkmenistan'da yaşayanların, tarihi kaynaklarda dile getirilen 24 Oğuz boyundan geldiklerini teyid ettiklerini görmekteyiz.

Rusların Türk kavimlerini yönetimleri altında tutabilmek ve böylece daha kolayca idare edebilmek için toplumları birbirine düşürdüğü bilinen bir gerçektir. Türkmenistan'da Ruslar tarafından boylar arasında düşmanlığa kadar vardırılan ayrılıkçı siyasetin, bağımsızlıktan sonra tersine dönerek, milli birlik ve bütünleşmenin sağlandığını söyleyebiliriz.

Türkmenlerin geçmişte bağlı oldukları boylarına karşı duydukları mensubiyet şuuru, bağımsızlıktan sonra da devam etmektedir. Önemli olan, bu boyların, devlete olan bağlılıklarını ve bunu devam ettirebilmek için gösterdikleri azim ve kararlılıklarıdır.

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra geçmişine sahip çıkmaya çalışan Türkmenbaşı, Türkmenlere ilk önce milli kimliklerini kazandırmaya çalışmıştır. Bunun için de tarih ve dil alanında geçmişten günümüze kadar kültür köprüsü olmuş şahsiyetlerin halk tarafından öğrenilmesini sağlamıştır. Özellikle Türkmen gençlerinin, tıpkı Mustafa Kemal'in yaptığı gibi, atalarını, geçmişlerini, yani Türk tarihini çok iyi öğrenmelerini ve milli kültürü yaşatmalarını vasiyet etmiştir.

Çalışmamızda genel bir değerlendirme yapılmıştır. Kaynaklar kısmında ağırlıklı olarak Türkçe, Türkmence ve Rusça kaynakları ve Türkçe'ye yapılan çevirileri kullanılmıştır. Bunun dışında konu hakkında Kur'ân-ı Kerim ve hadis kaynakları

yanında Arapça ve İngilizce eserleri, dergiler, makale ve ansiklopediler de değerlendirilmiştir.

SUMMARY

In this study, we have examined the family tree tradition of Turkish history handled in the content of Turk – Islam history and samples of Turkmen family trees in detail. We have examined fundamental family tree authors and works related to family trees. As seen in many communities, family trees form an important part of communities of Turkish origin and Turkish history. In this research, we felt that it was necessary to emphasize the work of Ebu'l-Gazi Bahadır Han called *Şecere-i Terâkime*. We assessed the influence and importance of family trees in the social and cultural lives of Turkmen people as a result of scientific researches obtained from other authors.

When we examine the content of the sources of Turkmen historians who have made important researches on Turkmen family trees and Turkologist Soltanşa Ataniyazov, we see that it is certified that people living in Turkmenistan were coming from 24 Oghuz tribes stated in historical sources.

It is a well known reality that Russians caused conflicts among communities in order to keep the Turkish clans under their authority and therefore manage them in an easier way. We can say that the discriminative policy applied by the Russians and causing up to enmity among the clans in Turkmenistan was reversed after independency and national unity and integrity was ensured.

The consciousness of being belonging to the clans they were bound in the past that the Turkmen people feel is still present after the independency. What is important is their loyalty to the state and the perseverance and decisiveness these clans show to continue this.

The Turkmen head struggling to own the history of theirs after the independency of Turkmenistan first tried to gain a national identity for the Turkmen people. In order to achieve this, the people who have been culture bridges from the past to the present in terms of history and language were ensured to be recognized by the public. Just like Mustafa Kemal, he wanted especially the Turkmen youth to learn their ancestors, history, in other words, the Turkish history well and make the national culture live.

A general assessment was performed in our study. Among the sources, there were mostly Turkish, Turkmen and Russian sources and their translations into Turkish

were used. Apart from these, Koran and hadith sources and Arabic and English works, periodicals, articles and encyclopedias were also taken into consideration.